T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM TARİHİ

MUSTAFA KESBÎ'NİN 1768-1774 HARBİ VEKĀYİ'İ
(DEĞERLENDİRME-ÇEVİRİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERKAN OSMANLIOĞLU

İSTANBUL 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM TARİHİ

MUSTAFA KESBÎ'NİN 1768-1774 HARBİ VEKĀYİ'İ
(DEĞERLENDİRME-ÇEVİRİ METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERKAN OSMANLIOĞLU

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ERHAN AFYONCU

İSTANBUL 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Serkan OSMANLIOĞLU'nun "Mustafa Kesbî'nin 1768-1774 Harbi Vekâyi'i (Değerlendirme-Çeviri-Metin)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı Üniversitesi	: Prof. Dr. Erhan AFYONCU Milli Savunma Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Doç. Dr. Uğur DEMİR Marmara Üniversitesi	.....
Üye Üniversitesi	: Prof. Dr. Bilgin AYDIN İstanbul Medeniyet Üniversitesi	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 20/06/2017 tarih ve 2017/12-06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IV
ÖZET VI
ABSTRACT VII
KISALTMALAR VIII
1. A. ESERİN MÜELLİFİ 1
1. B. ESERİN ADI 3
1. C. TELİF TARİHİ ve SEBEBİ 3
1. D. MUHTEVASI 5
1. E. KAYNAKLARI 9
1. F. İBRETNÜMÂ-YI DEVLET'LE MUKAYESESİ 13
1.G. DİĞER KAYNAKLARLA MUKAYESESİ 22
1. H. ESERİN ÖNEMİ 40
1. I. ESERİN NÜSHASI 41
TRANSKRİPSİYONDA TAKİP EDİLEN YOL 41
(METİN) 43
Vürûd-ı Haber-i Madde-i Balta 44
Şûrâ-yı Erkân-ı Devlet-i Aliyye 44
Takrîr-i Defterdâr Efendi Berâ-yı Zahîre ve Asker 45
İb'âs-ı Mi'marân ve Cebehâne Berâ-yı Kıla' 45
Ta'yîn-i Şüden-i Asker-i Mîrî Berâ-yı Muhâfaza 45
[3b] Ta'yîn-i Şüden-i Zü'emâ ve Erbâb-ı Tîmâr 45
Mübâya'a-i Deve ve Katır Cânib-i Anatolı 46
Güherçile Mübâya'ası 46
Kilim ve Kiçe Mübâya'ası 46
Yeniçeri ve Cebeci ve Topcı ve Arabacı Neferâtı 46
Kirpâs-ı Hayyâm ve Bâdbân 46
İsâga-i Top ve Humbara ve Gülle 46
[4b] Tertîb-i Sefâyin-i İnce Donanma Sefâyini 46
Tenbîhât-ı Terakkīlüyân-ı Sipah ve Silahdâr 47
Ameden-i Silahdâr Hamza Paşa Der Âsitane 47
Ameden-i Deli Hân Der Âsitâne 48
Azl-i Silahdâr Hamza Paşa Nasb-ı Emîn Paşa 49

Sahâvet-i Silahdâr Hamza Paşa 49
İrsâl-ı Mühimmât Be-Cânîb-i İsakçı 50
Hurûc-ı Ordı-yı Hümâyûn Der-Âsitâne 50
Vekāyi‘-i tarîk-i Edrene 50
Cevâb-ı Meşâyıh-ı Dervîşân-ı Edrene 51
Fukarâ-i Dervîşân 51
Zuhûr-ı Casus Der-Sahrâ-yı Edrene ve İ‘dâm 51
İ‘dâm-ı Asâkir-i Kahveciyân 52
Vürûd-ı Feryâdcı-yı Muhâsara-i Hotin 53
Keyfiyet-i Asakir-i Mîrîlü-yi Kahraman Paşa 54
Keyfiyet-i Kal‘a-i Kamaniçe 55
Hotin Kal‘ası Muhâsarasının Mikdârı 55
[14a] Keyfiyet-i Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa 56
Ahvâl-i Hargâh-ı Zehâir 56
Mürde Olan Moskovlunun Mikdârı 57
Nasb u Îsâl-i Derterdâr 58
Tedârik-i Zehâir ve Mühimmât-ı Ağa-yı Merkūm 58
Nakl-i Keyfiyet-i Kal‘a-i Hotin 58
Ahvâl-i Nisvân ve Sabiyyât 59
Tâ’diyyet-i Muhâfız ve Serasker Be-Cânib-i Ev 59
Adem-i Çapul-ı Tatar-ı Hîlekâr 59
İzvance’de Çarha Cengi 60
Keyfiyet-i Piyâdegân-ı Perişânî 63
Ahvâl-i Sihr ü Efsûn-ı Moskovlu 63
Hîlebâz-ı Moskovlu Der-Handak 63
Kā‘ide-i Serhadd ve Ferş-i Çarık 63
Humbara-i Mektûme Der-Zemîn 64
Firârî-i Asâkir-i İslâm 64
Nedret-i Zehâ’ir ve Kıllet-i Fırun 64
Askerde Mevcûd Zahîre ile Mande Ta‘biri 65
[25b] İhânet-i Boğdan Voyvodası 65
Acîbe-i Hengâme-i Asâkir-i İslâm 65
Keyfiyet-i Esîr Firârî 66
Ahvâl-i Ordu-yı Seraskerî 67

Topcı ve Humbaracı Olmadığı 67
İrsâl-i Peyâm Be-Cânîb-i Ordu-yı Hümâyûn 68
Firârî-i Tabîb-i Seraskerî 69
Vürûd u Zuhûr-ı Yüzbaşı-i Moskovlu 70
Takrîr-i Mersûm 70
Müjde-i Mersûm 71
Fevt-i Muhâfız Paşa 71
Eyyâm-ı Muhâsaranın Mikdârı 72
[34b] Ahz-ı Kelle Be-Ma'firet-i Kürekân 72
Sedd-i Bâb-ı Kal'a 73
Teskîn-i Ateş-i Humbara-i Top 73
İstihlas-ı Kal'a ve Vürûd-ı İmdâd 74
Tefrika-i vukū-ı miyân-ı askerî 75
Azl-i Emîn Paşa ve Nasb-ı Ali Paşa 75
İnşâ-i Cisr Ber-Nehr-i Turla 75
Binâ vü İnşâ-yı Kal'a ve Ta'yîn-i Muhâfız 76
BİBLİYOGRAFYA 79

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu açısından hem toparlanma hem bozulmanın olduğu bir devir olmuştur. XVII. yüzyılın sonunda gerçekleşen uzun savaşlar neticesinde alınan yenilgiler ve yapılan anlaşmalarla sendeleyen devlet kendisini toparlamış ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında batı karşısında kazanılan zaferlerle kaybedilen toprakların bir kısmını geri kazanmıştır. Batıda kazanılan askeri başarıların ardından imzalanan 1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu Batı yönünde barış süreci başlamış ve uzun sürecek bir rehavet dönemine girilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Lehistan Kralı III. August'un ölmesi (1763) ve Rusya'nın kral seçimine dahil olması ile Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında devamlı surette gerilmekte olan barış ipi kopma noktasına gelmiştir. Sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde savaş çıkmış ve hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun en zorlu seferlerinden biri gerçekleşmiştir. Zira uzun süren barış dönemi nedeniyle iş bilen asker ve devlet adamı kalmamış devlet ciddi anlamda "kaht-ı rical" tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Zira zahire temini ve askerlerin cephede tutulması ile ilgili büyük problemler yaşanmıştır. Savaştan yenilgi ile ayrılan İmparatorluk, üç asır Osmanlı hakimiyetinde kalan Kırım'ın bağımsızlığını ve daha sonra da işgalini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş gücünün azaldığını ve sisteme dair ciddi problemlerin olduğunu gösteren önemli hadiselerin yaşandığı bu dönemi anlamamıza yardımcı olacak kaynakların başında hiç şüphesiz çağdaş kronikler ve arşiv malzemesi gelmektedir. 1768-1774 Seferi'ni yazan vakanüvislerin eserleri ve savaş hakkındaki özel tarihlerin büyük çoğunluğu yayınlanmış olmakla birlikte kaynakların mukayesesi halen bizi bekleyen bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Bu manada yüksek lisans tezi olarak seçtiğimiz *Vekāyi'-i Zekeriyazâde* olarak bilinen eserin yaptığımız tetkikat neticesinde devrin diğer bir önemli müellifi olan Mustafa Kesbî'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Müellifin 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nin 1768-1771 yıllarını anlatan bu ikinci telifinin tespit edebildiğimiz tek nüshası 39 varak olup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Kitaplığı nr. 1572'de kayıtlıdır.

Tez çalışmamız iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım değerlendirme olup, eserin müellifi, eserinin ismi, telif sebebi, telif tarihi ve sebebi, muhtevası, kaynakları, Kesbî'nin sefer hakkındaki ilk telifi olan *İbretnümâ-yı Devlet* ve savaşın diğer kaynaklarıyla mukayesesi ile

eserin önemi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci kısımda ise transkribe metine yer verilecektir. Eser transkribe edilirken elden geldiği nispette dönemin telâffuz özellikleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tanıdığım andan itibaren bir baba şafkatiyle üzerime titreyen, yoğun mesailerine rağmen çalışmalarım sırasında devamlı teşvik ve yardımlarını gördüğüm ve herşeyden öte ilim sahasında beni yetim bırakmayan hocalarım Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Doç. Dr. Uğur Demir'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Her daim yardımlarını gördüğüm hocalarım Doç. Dr. Murat Uluskan, Yrd. Doç. Dr. Recep Ahıshalı, Yrd. Doç.Dr. Coşkun Yılmaz ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet Büyükaksoy ile Dr. Fatih Gürcan'a; eğitim hayatım boyunca hiç bir zaman dualarını eksik etmeyen annem Gülüşan Osmanlıoğlu ve teyzem Cemile Akyürek şahsında tüm aileme teşekkür ederim. Birlikte başladığımız talebelik hayatımızda her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ve metni okuyup fikirlerini benimle paylaşan değerli dostlarım Engin Çetin, Hasan Yapıcı ve Coşkun Ünsal'a teşekkür etmek benim için basit ancak zevkli bir görevdir. Lisansüstü eğitimim ve tez çalışmam boyunca beni maddi açıdan destekleyen Türk Tarih Kurumu'na, zengin kütüphanesinden istifade ettiğim İSAM Kütüphanesi'ne; tertip ettiği konferans, mûsikî ve kültürel gezi organizasyonlarından dolayı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na ve bu vesileyle Muhammed Furkan Engin ile Mustafa İsmet Saraç'a; yardımları için Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü personeline müteşekkirim.

Serkan OSMANLIOĞLU

ÖZET

Bu çalışmaya esas teşkil eden eser, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nin 1182-1184 (1768-1771) tarihlerini kapsayan muhtasar bir tarihdir. Bundan önceki çalışmalarda Zekeriyazâde Mehmed Said'e atfedilen eser üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde devrin diğer bir önemli müellifi olan Mustafa Kesbî'ye ait olduğu anlaşılmıştır. Eserin müellifi hakkındaki bilgi kaynağımız mezkur telifi ve *İbretnümâ-yı Devlet* adlı eseridir. Dönemin padişahı, sadrazamı ve defterdarının isimlerini bize vererek eserine başlayan müellif, yakalanan bir casus vasıtasıyla Rusların planlarının öğrenilmesine, savaş sebeplerine ve yapılan hazırlıklara muhtasar bir şekilde değinerek savaş ve ordu hakkında bilgi vermeye devam eder.

Müellif, savaş hakkındaki bu ikinci telifinde olayları genel olarak kronolojik bir sıraya göre eserine almıştır. Ancak birbiriyle alakalı olaylar sıra gözetilmeksizin birlikte verilmiştir. Eserde yapılan hazırlıklar, ordunun sefere çıkması, yol üzerindeki hadiseler, ordunun durumu ve daha çok Hotin Kalesi ve civarında gerçekleşen hadiseler üzerinde durulmuştur. Müellif Bâb-ı Defterî'de görevli olması hasebiyle seferin hazırlığı aşamasında malzemelerin nerelerden tedarik edildiği, bununla ilgili emirlerin nereden çıktığı gibi mali muamelata dair de ayrıntılı bilgi vermektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne bizzat katıldığı için sefere dair anlattığı pek çok hadiseye ya şahit olmuş ya da şahit olanların kendisinden dinlemiştir.

Mustafa Kesbî'nin 1768-1774 Harbi Vekāyi'i, 1768 seferi için yapılan hazırlıklar ve seferin kendisine dair yapılan araştırmalarda dikkate alınması gereken önemli bir çağdaş kaynaktır.

ANAHTAR KELİMELER: 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, 1768 Seferi Hazırlıkları, Vekāyi'-i Zekeriyazâde, Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet, Mustafa Kesbî'nin 1768-1774 Harbi Vekāyi'i.

ABSTRACT

The main subject of this work, is a brief history that deals with the 1182-1184 (1768-1771) periods of 1768-1774 Russo-Ottoman War. It is realized that this work, which was referred as the work of Zekeriyazade in the past studies, was actually belonged to another important contemporary author, Mustafa Kesbi. Our source about the author is his aforesaid compilation and his work named *İbretnüma-yı Devlet.* Author, who starts by giving the names of the sultan, grand vizier and the high treasurer of that period, briefly tells about the revelation of Russian plans with the information that got by a caught spy, the reasons of war and the war preparations. After that he continues to give information about the war and the army.

Author in his second compilation about the about the war, generally arranged the events in a chronological order. However events which are related with each other were given without a chronological order. This work mainly deals with the preparations, march of the army, events that occurred on the way and mostly the events occurred at the Castle of Hotin and its vicinity. As a treasury clerk, author gives detailed information about the financial process such as places which supply the necessaries during the preparation and sources of the orders about these processes. As a participant of the 1768-1774 Russo-Ottoman War, author either witnessed or listened from the witnesses many events about the war that he wrote in his work.

Mustafa Kebi's *Harbi Vekayi* is an important contemporary source for studies of 1768 war preparations and the war itself.

KEY WORDS: 1768-1774 Russo-Ottoman War, 1768 War Preperations, Vekāyi'-i Zekeriyazâde, Mustafa Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet, Mustafa Kesbî's 1768-1774 Harbi Vekāyi

KISALTMALAR

bk. : bakınız

çev. : çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.: editör

haz. : hazırlayan

nr. : numara

s. : sayfa

TSMK: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

vr: varak

1. A. ESERİN MÜELLİFİ

Eserin müellifi olarak zahriye kaydında *"Vekāyi'-i Tevârîh-i Zekeriyâzâde Mehemmed Sa'îd An Kâtibân-ı Kalem-i Mâliye Der Bâb-ı Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel"*, serlevhasında *"Mâliye Kalemi Kâtiblerinden Zekeriyâzâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin Zabt Eylediği Tevârîhdir"* bilgileri mevcuttur. Bu bilgilerden ve eserin bulunduğu kütüphane kataloğundan hareketle tarihin Maliye Kâtiblerinden Zekeriyazâde'ye ait olduğu genel kabul görmüş ve bu bilgi bugüne kadar tekrarlana gelmiştir[1]. Buna mukabil asıl metninde tarihin Zekeriyazâde tarafından kaleme alındığına dair hiçbir bilgi yoktur. Zahriye ve serlevhadaki bilgilerin kimin tarafından ve neye istinaden kaydedildiklerini ise tespit etmek şimdilik mümkün olmamıştır; fakat dönemin diğer eserleriyle yaptığımız mukayeseler neticesinde Zekeriyazâde'ye atfedilen eserin aslında *İbretnümâ-yı Devlet*'in müellifi Mustafa Kesbî'ye ait olduğu görülmüştür. Bu durumun bugüne kadar tespit edilememesinin birkaç önemli amili mevcuttur.

Öncelikle yukarıda naklettiğimiz eserin zahriye ve serlevhasındaki bilgilerin bunun en önemli amili olduğu açıktır. Bu hususta ikinci önemli amil de Ahmet Öğreten tarafından *İbretnümâ-yı Devlet*'in yanlış bir yöntem takip edilerek, iki farklı metnin içiçe geçirilmek suretiyle karışık bir metin tesis etmesidir. Öğreten'in inşa ettiği metindeki bu karışıklıklar yüzünden bizim ele aldığımız eser ile İbretnümâ-yı Devlet'in benzerliğini tespit etmek zorlaşmıştır, ki bu husus ileri de metin mukayesesinde daha mufassal bir şekilde ele alınacaktır.

Ele aldığımız tarihin hiçbir yerinde eserin Kesbî'ye ait olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Tetkik ettiğimiz eserin müellifi metnin hiçbir yerinde isminden hiç bahsetmez. Ayrıca eserinde ne zaman doğduğu, nasıl bir eğitim aldığı, ailesi ve görevi hakkında herhangi bir bilgi vermez. Buna mukabil eserde pek çok yerde maliye teşkilatında çalışan bir görevlinin vereceği türden bilgiler verir[2]. Ayrıca müellif 1768 seferine dair yapılan hazırlıklarla ilgili düştüğü kayıtlarda yazılan emirlerin baş muhasebe ve maliye kaleminden çıktığını yazar[3]. Müellif mezkur emirlerin nasıl aşamalardan geçtiğini de bizlere aktarır[4].

---

[1] Eserin katolog bilgisi için bk. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 304-305. Eserle ilgili değerlendirmeler için bk. Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. XV.

[2] Metin vr. 2b-4b.

[3] Metin vr. 3a-b, 4a.

[4] Metin vr. 3a.

Metinde verilen bu bilgilerden müellifimizin maliye kaleminde görevli olduğu anlaşılır. Nitekim Mustafa Kesbî, Osmanlı-Rus Savaşı başlamadan evvel Mektûbî-i Defterî Kalemi'nde mühim evrakın kaydında görevlidir[5]. Kesbî, bu görevi haricinde Rusya ile savaş ihtimali ortaya çıkınca geçmiş seferlerin incelenerek olası bir sefer bütçesi çıkarmak için de memur edilmişti[6].

Müellifin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Rumeli cephesinde cereyan eden hadiseler hakkında eserinde verdiği bilgilerden ordu ile beraber sefere katıldığını anlaşılır[7]. Ordunun İstanbul'dan çıkışı ve Davud Paşa sahrasından hareketiyle birlikte gidilen menzilleri[8], yol üzerinde karşılaşılan vakaları[9] anlatması ordu ile beraber sırasıyla Edirne[10], Baba Dağı[11], İsakçı[12], Han Tepesi, Hotin Kalesi ve son olarak tekrar Baba Dağı'nda bulunduğunu anlamaktayız. Kesbî sefer başladığı sırada İsakçı Kalesi'nin tamirine ve büyük kale kısmının genişletilmesine memur edilmişti. Ordu, İsakçı Sahrası'nda konakladığı esnada orduya dahil olan Kesbî, Hotin Kalesi'nin kuşatılmasını, defterdar ve bina emini gibi görevlilere ihtiyaç duyulduğunu havi mahzarın gelmesi üzerine kaleye defterdar tayin edilen Hacı Selim Ağa ile birlikte Hotin Kalesi'ne gitmişti. Kesbî'nin buradaki görevi kalenin durumu, asker sayısı ve zahire keyfiyeti ile kale komutanları hakkında tahkikatta bulunarak ordugaha rapor etmesi hakkındaydı[13]. Bugünkü manada müfettişlik görevini ifa eden Kesbî, mezkur kaledeki mali işlerin yanında kaleye gelenlerin sorgulanmasında da görevliydi. Bu minvalde Rus ordusundan kaçarak Osmanlı ordusuna gelen Rus yüzbaşının sorgulanma görevini üstlenmişti[14].

Müellifin bu cephe ile ilgili bize verdiği son bilgi kış mevsiminin gelmesinden dolayı Hotin'deki askerin kışlağa gitmesi hakkındadır[15]. Daha sonra 1184 (1771) tarihinde Akdeniz'de Ruslara esir düşen oğlunu kurtarmak için Girîdi Mustafa Efendi'nin Rus gemisinin generali ile

---

5 Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002, s. XX.

6 *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. XIX.

7 Metin vr. 10b.

8 Metin vr. 8a-8b.

9 Metin vr. 8b-10b.

10 Metin vr. 8b-9a.

11 Metin vr. 10b.

12 Metin vr. 16a.

13 *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. XXI-XXIII.

14 *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. XXIII.

15 Metin vr. 38b.

konuşarak oğlu Derviş Mehmed Efendi ve yedi kişiyi kurtarmasını anlatarak eserine son veren müellifin bundan sonraki hayatı ile ilgili eserinde bir bilgi yoktur[16].

Metinde yeri geldiğinde müellif tarafından geçmiş hadiselere dair verilen kitâbî bilgilerden hareketle müellifimizin tarih ilmine meraklı olduğunu ve çeşitli tarih kitapları okuduğunu anlamaktayız[17]. Ancak müellifimiz bunlara kendisinin sahip olup olmadığı yahut nasıl temin ettiği ile ilgili bir bilgi vermez.

1. B. ESERİN ADI

Müellifimiz, eserinin hiçbir yerinde kaleme aldığı tarihin ismine dair doğrudan herhangi bir kayıt düşmemiştir. Yalnızca başka bir eserinden bahsetmesi vesilesiyle *"diğer vekāyimizde tafsîl olundığı üzre"* [18] ifadesinden hareketle çalıştığımız eserini de "*vekāyi"* olarak adlandırdığını ileri sürmek mümkündür.

Eser, kütüphane kataloğunda "*Vekāyi'-i Zekeriyâzâde"* olarak kaydedilmiştir[19]. Bunun sebebi zahriyedeki *"Vekāyi'-i Tevârîh-i Zekeriyâzâde Mehemmed Sa'îd An Kâtibân-ı Kalem-i Mâliye Der Bâb-ı Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel"* kaydı ile serlevhadaki *"Mâliye Kalemi Kâtiblerinden Zekeriyâzâde Mehmed Sa'îd Efendi'nin Zabt Eylediği Tevârîhdir"* [20] ifadeleri olmalıdır. Bu adlandırmaların da müellifin eseriyle ilgili yukarıda zikrettiğimiz kayıttan kaynaklandığı açıktır. Eser üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde eserin Mustafa Kesbî'nin 1768 seferi ile ilgili ikinci bir telif eseri olduğu anlaşılmıştır.

1. C. TELİF TARİHİ ve SEBEBİ

---

16 Buna mukabil Ahmet Öğreten'in tespitlerine göre Kesbî savaştan sonra İstanbul'a döndü ve 1783 yılında bir memuriyeti vesilesi ile Çerkeslerin yaşadığı bölgeye gitmiştir, fakat bu görevin mahiyeti bellid değildir. Yine bu minvalde Öğreten, Kesbî'nin 1794-1795 yılları arasında tercümanlara tanınan imtiyazın istismar edilmesinin teftişi ile ilgili Halep'e gönderildiği kanaatindedir. Müellifin bundan sonraki hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi yoktur (*İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, s. XXV-XXVI).

17 Metin vr. 9a,13b,27a.

18 Metin vr. 36a.

19 Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 304-305.

20 Metin vr. 1b.

Müellifin eserini ne zaman kaleme almaya başladığı ve ne kadar sürede tamamladığına dair kesin bir kayıt yoktur. Bu yüzden eserle ilgili katalog bilgisinde de bu hususlara dair bir bilgi verilememiş; yalnızca istinsah nüshası elimizde bulunan tarihin XVIII. Yüzyıl sonlarında kopya edildiği ileri sürülmüştür[21]. Buna mukabil eserin içerisindeki bazı kayıtlardan hareketle mezkur meselelere dair bazı tahminlerde bulunmak mümkündür.

Müellifin eserinde bizlere verdiği ilk bilgi, 1182(1768)'de Rus elçisinin St.Petersburg'a ulaşmak üzere bir adamıyla birlikte gönderdiği mektuba dairdir. Elçinin mektubu Rusya'ya ulaşmadan daha Davud Paşa Sahrası'nda Osmanlı yetkilileri tarafından ele geçirilmiş ve bu sayede Rusya'nın hangi gizli planlar peşinde olduğu açıkça anlaşılmıştır. Müellifimizin verdiği bilgilere göre mektupta Rusların sınır bölgelerine asker yığdığı ve Gürcistan'ı hakimiyet altına almaya yönelik çalışmalar yürüttüğü yazılıydı. Tarihi hadiseler minvalinde bu mektup meselesi çok önemli olmasına rağmen, bunun ne zaman vuku bulduğunu tespit etmek oldukça zordur. Nitekim bu hadise dönemin diğer kaynaklarında kaydedilmemiştir.

Kesbî'nin ikinci telifini ne zaman kaleme almaya başladığına dair ikinci önemli bilgi Balta hadiselerine dairdir. Belirtilen hadiseye dair verilen bilgiler müellifimizin eserini en azından 1768 Temmuz'undan[22] itibaren yazmaya başladığının bir delilidir. Ayrıca 1768 Temmuz'undan sonraki gelişmelerin sırasıyla anlatılması bu tahminimizi güçlendirmektedir.

Kesbî'nin tarihini ne zaman bitirdiği de kesin değildir. Zira eserde buna dair kesin bir kayıt yoktur. Yine bu anlamda eserin bitirildiğine dair bir hatimenin mevcut olmaması da problemi daha karmaşık hale getirmektedir. Çünkü bu haliyle eser ya tamamlanmadan bırakılmış, ya da elimizdeki istinsah nüshanın tamamlanmadığı intibaı verir. İstinsah tarihinin

---

[21] Karatay, I, 305.

[22] Balta hadisesinin ne zaman meydana geldiği hususunda dönemin kaynaklarında farklı ve bazen birbiriyle telifi mümkün olmayan bilgiler kaydedilir. Bu karmaşa olayın keyfiyeti hususunda da vakidir. Bu minvalde dönemin müelliflerinden Enverî, 1768'de sırasıyla Rusların Lehistan'a asker yığmalarını, Rusların kendilerine muhalif olanları cezalandırmalarını, bunun Osmanlı topraklarına sirayet etmesini ve Balta hadisesini zikreder. Ancak son hadise ile ilgili net bir tarih vermez. İlgili kısım için bk. *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* haz. Muharrem Saffet Çalışkan, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000, s. 17). Yine bu bağlamda Vâsıf ve Kesbî de Balta hadisesinin meydana gelme tarihine dair bir bilgi vermezler (*Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin)*, haz. Nevzat Sağlam, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 315; *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 73. Balta hadiseleri ve bunun etkilerine dair bk. Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 288.

de bulunmaması meseleyi daha müşkil hale sokmaktadır. Buna mukabil yine eserdeki bazı kayıtlardan hareketle tahminde bulunmak mümkündür. Bu minvalde eserdeki ilk önemli bilgi kış mevsiminin gelmesi nedeniyle ordunun Hotin'den 1769 Eylül'ünde Han Tepesi'ne, ardından Kasım ayının ortalarında Babadağı'na çekilmesine[23] dairdir.

Müellifimizin eserini ne zaman bitirdiği ile ilgili ikinci kayıt Girîdî Derviş Mustafa'nın 1770'te Ruslar tarafından esir alınan oğlu Giridî Derviş Mehmed Efendi ve yedi kişiyi kurtarması hakkındadır. Bu minvalde Derviş Mehmed Efendi'nin esir alındığını haber alan babası Mustafa Efendi, Adosa Limanı'nda bulunan Rus generalinin gemisine gitmiş, burada Girit Adası il erlerinden ve Bektaşi tarikatına mensup İbadî Efendi'ye ait bir gazel okumuş; gazeli beğenen kumandan, Mustafa'ya 500 altın vererek oğlu ile birlikte yedi esiri serbest bırakmıştır. Müellifimiz bu hadiseyi bizzat Derviş Mehmed Efendi'den dinlediğini yazar[24]. Buradan hareketle müellifin eserini 1770'ten sonraki bir tarihte bitirdiği yorumu yapılabilmektedir. Buna mukabil devri anlatan diğer kaynaklarda bu hadiseye dair herhangi bir bilginin yer almaması, kesin bir hüküm vermemizi zorlaştırır.

Müellif, Tarihi'nde bu eseri neden kaleme aldığına dair herhangi bir bilgi vermez. Yine bu minvalde eserin birine sunulmak üzere hazırlandığına dair de bir işaret veya ifade de mevcut değildir. Bunda elimizdeki nüshanın tamamlanmayan ve istinsah bir nüsha olmasının da etkisi olsa gerektir.

Eser, Mustafa Kesbî'ye ait olmasına rağmen müellifin neden böyle bir tarih kaleme aldığına dair bir hüküm vermek zordur. Zira daha mufassal bir tarih yazmasına rağmen neden ikinci bir telif kaleme aldığına dair bir bilgi vermez. Ayrıca hem ilk telifin hem de ikinci telifin yarım kalması ve Kesbî'nin ilk telifi tamamlamadan neden ikinci bir telif kaleme aldığını ve buna dair ikinci telifte de bir bilgi vermemesi cevaplandırılmayı bekleyen suallerdir.

1. D. MUHTEVASI

Kesbî'nin ikinci telif eseri, besmele, hamdele ve salvele olmadan doğrudan 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ni hazırlayan sebeplerin kısaca anlatılması ise başlar. Bu minvalde eserinin başında Rus elçisinin St.Petersburg'a gönderdiği adamın Davut Paşa sahrasında Osmanlı görevlilerince yakalanıp taşıdığı mektubun tercüme edilmesiyle Rusların, Gürcistan Hakimi

[23] Enverî ordunun kışlaya gelişini 12 Receb 1183 (11 Kasım 1769) olarak vermektedir (*Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, s. 87).

[24] Metin vr. 39b.

Sulu Han ile ittifak kurduğu; Kırım, Özi, Bender ve Hotin sınırlarına yakın olan yerlere asker yığdığının anlaşılmasını anlatmaktadır[8]. Bunun haricinde diğer kaynakların aksine Kesbî, Rusya'nın Lehistan üzerindeki emelleri yerine Gürcistan'a olan tasallutu üzerinde durur. Ayrıca eserde, savaşın ilanındaki en önemli sebeplerden biri olan Balta hadisesi de diğer kaynaklardan farklı anlatılmaktadır. Müellifimize göre Balta'daki yeniçerilerden birkaçı meyhanede eğlenirken Ruslar buraya gelmiş ve yeniçerilere önce sözlü, sonra da fiili olarak müdahalede bulunmuşlardır. Yeniçeriler, başlangıçta saldırıları sükunetle karşılamalarına rağmen, müdahalelerin giderek artması üzerine "savunma amaçlı" olarak Ruslarla kavgaya tutuşmuşlar ve bu hadise giderek büyümüştür. Sonuç olarak bu kavgada her iki taraftan da birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bu hadise İstanbul'da haber alınır alınmaz hemen Divân toplanmış; Rusların Akdeniz, Karadeniz, Anadolu ve serhatlerden muhtemel bir saldırısı halinde ne gibi tedbirler alınması gerektiği müzakere edilmiştir[25].

Eserde 1768 seferi özelinde Osmanlı sefer organizasyonu hakkında da bilgiler verilir. Bu minvalde müellif kendi mesleğinin de sağladığı avantajlarla sefere hazırlık aşamasında Osmanlı maliye teşkilatında nasıl bir çalışma yürütüldüğünü anlatır. Yine bu bağlamda emirlerin hangi kalemlerden çıkarıldığı ve nerelere yollandığı, sefer için gerekli malzemelerin nerelerden temin edileceği gibi maliye teşkilatının kendi iç işleyişi ile ilgili de örnekler nakledilir[26].

Müellif, 1768 seferinde orduda bulunduğu için ordunun durumu hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Kesbî'ye göre 1739 Belgrad Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu Batı yönünde uzun süreli bir barışa girdiği için Türk tarafından sefer ahvalini bilen asker sayısı oldukça azalmıştı. Yazarımızın *"nevhevesân"* olarak nitelendirdiği bu gibi savaş ilminden habersiz kişiler yüzünden daha Osmanlı ordusu İstanbul'dan ayrılmadan kargaşa baş göstermişti[27]. Ayrıca yeniçerilerin de eski disiplinlerinden eser kalmaması ve daha Küçükçekmece'deyken esnafın dükkânlarına saldırmaları askeri durumu daha vahim bir hale getiriyordu. Bunun yanında Sadrazam Mehmed Emin Paşa, kibri yüzünden ocağın ileri gelenleri ile istişare yapmadığından olaylar zaman zaman kontrolden çıkmıştı[28].

---

[25] Metin vr. 2a-b. Balta hadiselerinin nasıl gerçekleştiği, hadiseleri çıkaranların kimler olduğu ile ilgili kaynaklar ihtilaf halindedir. Hadiselerin nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirildiği hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, s. 284-292.

[26] Metin vr. 2b-5a, 7b-8a.

[27] Metin vr. 8a.

[28] Metin vr. 8a.

Müellif, 1768-1774 Harbi'nin Rumeli cephesinde cereyan eden hadiseler hakkında bilgi verir. Özellikle Hotin Kalesi'nin Ruslar tarafından kuşatılması, kurtulması, kaledeki binaların, askerlerin ve kale halkının ahvali hakkında mufassal bilgiler kaydeder[29]. Ordugahta ve bizatihi çatışmanın yaşandığı Hotin Kalesi'nde bulunması hasebiyle haber akışından da faydalanan müellif, Hotin Kalesi karşısındaki İzvançe adlı mahalde yaşanan çatışmalar gibi civarda gerçekleşen pek çok Osmanlı-Rus karşılaşması hakkında da bilgi verir[30].

Müellif, eserinde pek çok yerde askerlerin kötü durumu hakkında da bilgi verir[31]. Ayrıca Avrupa devletlerinin ordu sistemi ile Osmanlı ordusunun yapısını mukayese eder. Müellifimize göre Avrupa ordularında her bin kişiye bir baş, on yüzbaşı ve yüz on başı tayin edildiğinden bu ordulara casus girmesi çok zordur. Osmanlı ordusunda ise baş ile ayak belli değildir. Bu yüzden Türk ordusuna oduncu kılığında dahi casus sokmak kolaydır[32].

Müellif hem Türk hem de Rus ordusunun kullandıkları harp hilelerine dair de önemli bilgiler kaydeder. Bu bağlamda Osmanlı tarafının kuyular kazıp bunların üzerlerini otlarla kapladıkları ve bu sayede Rus askerlerinin bu kuyulara düşerek esir alınmasını sağladığını kaydeder[33]. Buna karşılık Rusların da aynı yöntemi kullandıklarını; hatta Canikli Ali Paşa'nın bu kuyulardan birine düştüğünü ve ancak maiyetindeki askerlerden birinin yardımı sayesinde, ağır yaralı olarak, kurtulduğunu yazar[34]. Müellifin harp hileleri bağlamında kaydettiği bir diğer bilgi de çivili demirler bahsidir. Kesbî'nin kaydettiğine göre Türk tarafı, Rus birliklerinin geçeceği yerlere bir tarafı çivili demirler yerleştirmiş ve böylece Rus süvari ve piyadesinin ilerleyişini zorlaştırmıştır[35]. Kesbî'nin savaş taktikleri bahsinde ayrıntılı bir şekilde anlattığı bir diğer husus da Türk tarafının kullandığı humbaralardır. Müellifimiz, *"Humbara-i Mektûme Der-Zemîn"* başlığı altında bu bombanın yapılışını mufassal bir şekilde anlatır. Buna göre kırk,

---

29 Metin vr. 11a-12b, 14a-15a, 17a-b, 35b-37a.

30 Metin vr. 18b-22b.

31 Askerlerin sefer adabını takip etmemeleri, savaşmaktan çok yağma ve firar peşinde olduklarıyla ilgili diğer değerlendirmeleri için bk. Metin vr. 12a, 19b-20b, 22b, 24a. 1768 seferinde sadece ana orduda değil Rumeli'den toplanan Arnavut askerlerle ilgili de problemler çıkmıştır. Bu minvalde maaşlarını alamadıkları için Rusların tarafına geçen ve Kahraman Paşa'nın ölümüne sebep olan askerlerle ilgili bk. Metin vr. 11b, 12b-13a. Dönemin müelliflerinden Mustafa Kesbî, Rus hizmetine giren bu Arnavutların daha sonra Kırım bölgesine nakledildiklerini ve Yalta ile Balaklava bölgesinin muhafazasına memur olduklarını yazar. *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 80.

32 Metin vr. 9b.

33 Metin vr. 23a.

34 Metin vr. 21b-22a.

35 Metin vr. 23b.

kırk beş çapında humbara içerisine demir parçaları ve çeşitli çiviler koyulup barut da ilave edilerek hazır hale getirilerek tüfeklerde olduğu gibi çakmak ilave edilir ve zemine gömülür. Daha sonra "fitil-i mısrî" dediği fitile bağlı bir ipi üzerine örtülecek örtü ya da abaya bağlanarak hazır hale getirilir. Kamufle edilen humbarayı Rus birlikleri yolcudan düşmüş bir eşya zannederek almak için yaklaştıklarında humbara patlamakta, böylece düşmana büyük kayıplar verdirilmektedir[36].

Müellifimiz eserinde casusluk hadiselerine dair de bilgiler verir. Bu manada daha Osmanlı ordusu İstanbul'dan Edirne'ye yeni gelmişken hekim kılığında birkaç Rus casusu hem hasta olan askerlere ilaç yerine zehir vererek bir çok askerin ölmesine hem de su haznelerine zehir koyarak hayvanların telef olmasına sebep olmuşlardır[37]. Müellif, Osmanlı ordusunun nereye yöneleceği ile ilgili bilgi almak için Ruslar tarafından casuslar gönderildiğini de kaydeder[38].

Rusların savaşta bu kadar yoğun bir şekilde casusları kullanması ve zaman zaman da başka hileler yoluyla Türk ordusunu yanıltmaları Osmanlı ordusunda bazen yanlış anlaşılmalara da sebep oldu. Buna dair de müellifimiz şu ilginç hadiseyi nakleder. Hotin kalesindeki Osmanlı askerleri birinci kuşatmayı atlattıktan sonra kalenin ihtiyaçlarının belirlenip karşılanması için Hacı Selim Ağa defterdar tayin edildi. Selim Ağa, gerekli zahireyi, askeri ve mühimmatı Rumeli Valisi Mehmed Paşa vasıtasıyla temin etti ve kaleye geldi. Kale kapısına geldiklerinde kaledeki askerler bunu Rusların bir hilesi zannederek üzerlerine top doğrulttular. Ağa'nın bir adam göndermesi ile mesele anlaşıldı ve kaleye girildi[39].

Müellif, yeri geldikçe devrin önemli şahsiyetlerine dair biyografik bilgiler de verir. Bu minvalde Anadolu beylerbeyi iken sadrazam tayin edilen Silahdar Hamza Paşa[40], sonraki sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa[41]; Hotin kalesi defterdarı Selim Ağa[42] hakkında bilgi verilen şahsiyetlerdir. Yine bu açıdan iki defa Kırım hanlığı yapan Kırım Giray'a dair de

---

[36] Metin vr. 23a-24b.

[37] Metin vr. 9b-10a

[38] Metin vr. 18b. Rusların ve Lehlilerin Osmanlı ordusunun dirliğini bozmak için gerçekleştirdikleri faaliyetlerden biri de haber poliçeleri göndermektir. Bunlarla ilgili müellifin verdiği ayrıntılı bilgi için bk. Metin vr. 19b. Kaleye sızmak için yeniçeri ortalarından olduklarını iddia eden askerlerle ilgili bk. Metin vr. 33a-34a.

[39] Metin vr. 16b-17a.

[40] Metin vr. 5b. Silahdar Hamza Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "Hamza Paşa, Silahdar", *DİA*, XV, 515-516

[41] Metin vr. 7b. Mehmed Emin Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde", *DİA*, XXVIII, 464-465

[42] Metin vr. 6a-b

önemli bilgiler verilir[43]. Kesbî, bunların haricinde yer yer başka tayin ve azillere de temas eder[44].

Kesbî, zaman zaman devlet adamlarına dair eleştirilerde de bulunur. Mesela Sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın daha savaşın başında kısa bir sürede düşmanın dize getirileceği ve büyük ganimetler elde edilmiş bir halde geri dönüleceğine dair öngörüsünün tutarsızlığını dile getirir. Yine sadrazamın kibrinden dolayı tecrübeli askerler ve devlet adamları ile ocak ağaları, aşiret ve serhad beyleri ile istişare yapmadığını anlatır[45].

1. E. KAYNAKLARI

Müellif, tarihini daha çok kendi müşahedelerine, hadiselere şahit olanların ordu merkezine gönderdiği bilgilere ve duyduklarına istinaden yazmıştır. Müellifin maliye kalemi kâtiblerinden olması ona sefer öncesinde merkezî bürokraside ve sefer esnasında ordugahtaki yazışmaları görme imkan sağlamış, bu sayede yazarımız resmî kanallardan gelen sözlü ve yazılı haberleri eserinde kullanabilmiştir. Müellifin resmî yazışmalarla ilgili zikrettiği ilk hadise 1768'de Rus elçisinin bir adamı vasıtasıyla St.Petersburg'a gönderdiği; ancak Davud Paşa sahrasında yakalanması sayesinde tercüme ettirilen mektup hakkındadır[46]. Müellif pek çok yerde konumu itibariyle kullandığını anladığımız resmî kaynakları şu şekilde belirtir: *"mâliye kaleminden iktizâ iden fermânları bâ-müsvedde tahrîr olunup"*[47], *"iktizâ iden evâmirleri ve yol hükümleri şurût üzre kalem-i merkūmda yazıldı"*[48], *"hatten evâmiri yazıldı"*[13], *"iktizâsına göre evâmirleri tahrîr olundu"*[49], *"mübâşirli emirleri yazıldı"*[50], *"fermânları yazıldı"*[51], *"mübâşirli evâmir-i âlîşân mâliye kaleminden tahrîr ü irsâl olundı"* [52], *"evâmir-i celîlü'ş-şân ısdâr*

[43] Metin vr. 6a-7b.

[44] Metin vr. 5b,17b-18a.

[45] Metin vr. 8b, 18b-19a.

[46] Metin vr. 1b.

[47] Metin vr. 3a.

[48] Metin vr. 3a.

[49] Metin vr. 3b.

[50] Metin vr. 3b.

[51] Metin vr. 3b.

[52] Metin vr. 4a.

olunup”[53]*, “fermân-ı âlî sâdır oldı”*[54]*, “îcâb iden evâmirleri yazıldı”*[55]*, “ber-mûceb-i evâmir mektûblar tahrîr”*[56]*, “evâmir-i âlîşân ısdâr u tesyâr olındı”*[57]*, “İsmâ‘il geçidi nâzırı ve İsakçı anbârı emîni olan dergâh-ı mu‘allâ kapucıbaşılarından Hatîb-zâde Ahmed Dâniş Ağa kulları bi’t-tahrîrât Edrene’ye irsâl eylediği âdemi takrîr eyledi”*[58]*, “tahrîr ve tesyîri fermân-ı hümâyûn buyurulmuşdı”*[59]*, “câmi`nin imâm ve hatîbi takrîr eylediler”*[60]*, “fermân olunmuşdu”*[61]*, “Kamaniçe imâm ve hatîbi ve Libka çeribaşısı Hüseyin Ağa nakl eyledi”*[62]*, “Hüseyin Paşa-i mûmâileyh takrîr eyledi”*[63]*, “mûmâileyhâ takrîr ider”*[64]*, “gelen âdemi takrîr eyledi”*[65]*, “el-Hâc Selîm Ağa’nın ordu-yı hümâyûna tevârüd iden arz-ıhâlinden”*[66]*, “bâ-tahrîrât âdem irsâl olundu”*[67]*, “fıruncu ve dıvarcı irsâli niyâzında oldığını vârid olan evrâkına derc eylemiş”*[68]*, “el-Hâc Selîm Ağa ve muhâfızı Ahıshalı Hasan Paşa tarafından birbirini müta‘âkib vârid olan tahrîrâtları”*[69]*, “Takrîr-i Mersûm”*[70]*.*

Müellif, resmî yazışmalar yanında bazı kitapları da kullanmıştır. Buna mukabil kitabî kaynaklarının çok azının ismini zikreder. Bu minvalde ismini vererek kullandığı ilk eser “İstanbul Târîhi”dir. Edirne’de orduya dahil olmak isteyen dervişlerin sadrazam tarafından reddedilip azarlanmalarını anlattığı kısımda Fatih Sultan Mehmed zamanında dervişlerin isteklerinin yerine getirildiğini, bunun üzerine dervişlerin de nice sefere dua ve zikirleriyle iştirak etitklerini ve bu sayede birçok zafer kazanıldığını kaydeder. Bu vesileyle de bu hadisenin

53 Metin vr. 4a.

54 Metin vr. 4a.

55 Metin vr. 4b.

56 Metin vr. 4b.

57 Metin vr. 8a.

58 Metin vr. 10a.

59 Metin vr. 12b.

60 Metin vr. 13a.

61 Metin br. 13a.

62 Metin vr. 13b.

63 Metin vr. 13b.

64 Metin vr. 15a.

65 Metin vr. 16b.

66 Metin vr. 24b.

67 Metin vr. 29a.

68 Metin vr. 24b.

69 Metin vr. 30a.

70 Metin vr. 32a.

ayrıntılı olarak "İstanbul Târîhi'nde" yazıldığını belirtir[71]. Buna mukabil müellifimiz İstanbul Târîhi'nin kimin eseri olduğuna veya diğer özelliklerine dair başka hiçbir bilgi vermez. Her ne kadar "İstanbul Târîhi"nin hangi eser olduğu kesin değilse de, mezkur hadisenin *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin birinci cildinde anlatıldığını ve *Seyâhatnâme*'nin XVIII. Yüzyıl müellifleri tarafından İstanbul'a dair bilgi verilirken kullanıldığını[72] da ifade etmemiz gerekir[73].

Yine ordunun kötü durumunu tasvir etmek amacıyla kullandığı *"Eslâfda zabt olunan vekāyi'e nazaran bir vakitde bu misüllü perîşânlık vukū'ı tahrîri i'tibâr olunan târîhde emsâli görülmemişdir"* ifadesinden müellifin kendi döneminde itibar edilen tarih kitapları olarak nitelendirdiği tarihleri okuduğunu ve okuduğu dönemdeki ordu ile kendisinin içinde bulunduğu orduyu kıyaslayarak bu yorumu yaptığı anlaşılmaktadır. Buna mukabil müellif "*tahrîri i'tibâr olunan târîh"*lerin hangi tarih kitapları olduğu ile ilgili bize herhangi bir bilgi vermez. Müellifin tarih kitaplarını kullanmasıyla ilgili son ipucu *"Adem-i Çapul-ı Tatar-ı Hîlekâr"* [74] başlığı altında Kırım hanlarının yağma faaliyetlerini kaydettiği bahistir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu sefere çıkacağı vakitte Kırım hanlarına ruhsat vererek ordu düşmanla karşılaşana kadar Tatarların düşman şehir ve köylerini basıp *"âdem ve hayvan her ne bulurlar ise"*[75] yağmaladığını ve düşmanın Osmanlı ordusuna müdahale etmesinin engellendiği anlatılmaktadır. Bunlarla ilgili olarak *"Moskov ve Nemçe seferlerinde ve bâ-husûs Hâcı Han*[76] *fıkrasında mukayyed olan kavm-i Tatar"*[34] kaydını düşen müellifin, Rusya ve Avusturya seferlerine dair tarih kitaplarını ve özellikle Hacı Han'la ilgili bilgi alabileceği ayrı bir kitap okuduğu anlaşılmaktadır.

---

[71] Metin vr. 9a.

[72] Mesela *Hâkim Târihi*'nde Galata ile ilgili bir bahiste *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi* kaynak olarak kullanılır ve bu yüzden Mehmed Hâkim, sonraki vak'anüvistlerden Vâsıf tarafından eleştirilir. Bk. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakāikü'l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. XL.

[73] Mezkur hadisenin geçtiği bölüm için bk. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (haz.), I, İstanbul 2006, s. 40.

[74] Metin vr. 18a-18b

[75] Metin vr. 18a-18b.

[76] Kırım hanlarından Hacı Han ismiyle maruf iki han vardır. Birincisi hanlığın kurucu kabul edilen I. Hacı Giray, ikincisi ise Viyana Kuşatması sırasında başarısızlığından dolayı görevden alınan Murad Giray'ın yerine han tayin edilen II. Hacı Giray'dır. Burada bahsi geçen Hacı Han, II. Hacı Giray olmalıdır. Zira Kırım hanlarının Osmanlı ordusunun yanında sefere katılmaları I.Hacı Giray'ın vefatından sonraki tarihlere tekabül etmektedir. I. Hacı Giray hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Mutlu, "Hacı Giray I", *DİA*, XIV, 474-475. II. Hacı Giray hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalcık, "Hacı Giray II", *DİA*, XIV, 475-476.

Müellifin kaynaklarından bir diğeri de olaylara bizzat şahitlik edenlerdir. Bu minvalde eserine aldığı ilk olay ordu Edirne'ye gelince dervişlerin orduya dahil olmak istemesi, ancak sadrazamın kabul etmeyerek dervişleri azarlamasını anlattığı bölümdür. Hadiseyi anlatırken kullandığı *"...dâhil-i ordu-yı hümâyûn olanları redd ve tekdîr eyledikleri mesmû'um olduğuna binâen mağmûm olup, azîmetden rücû' ve derûnum şikest oldı deyü Edrene Mevlevî şeyhi cevâb eyledi"*[77] ifadelerinde kaynağını da vermektedir. Bir diğer hadise de Giridî Derviş Mustafa'nın Ruslar tarafından esir alınan oğlu ve yedi esiri kurtarması hadisesini anlattıktan sonra *"oğlu nakl eyledi"*[78] demektedir.

Müellifin diğer bir kaynağı da düşman ordusu hakkında bilgi edinmek için esir alınarak sorguya çekilen askerlerdir. Askerlerin haklarına düşen yiyeceklerin yarısını aynî yarısını nakdî olarak talep etmesi sebebiyle memurları uğraştırdıklarını ve bunun zımmî arabacı taifesi vasıtasıyla düşman tarafına aktarıldığını alınan esirlerden öğrenildiğini *"diller takrîrinden alındı"*[79] ifadesinden anlaşılmaktadır. Yine Bender ve Hotin gibi serhadde bulunan kalelere yeterli miktarda buğday depolanmadığı için buralara buğday gönderilmesi ile ilgili Boğdan voyvodasına defaatle emir yazılmasına rağmen, voyvodanın eksik miktarda buğday gönderip kalanını Ruslara vermesini yakalanan esirlerden öğrenildiğini *"ahz olunan diller takrîrinden müstebân olmuşdı"*[80] şeklinde bize ifade etmektedir.

Müellif diğer sözlü kaynaklarını şu şekilde belirtir :*"Nakl olunduğına göre"*[81] , *"mesmû'um olmağla"*[82], *"deyu rivâyet iderler"*[83], *"Yehûd-ı mersûmlar takrîr eylediler deyu cevâb eyledi"*[84], *"beyne'l-ekâbir gûyân olunmışidi"*[85], *"asker indinde nakl olundığı üzre"*[86].

[77] Metin vr. 9a.

[78] Metin vr. 39b.

[79] Metin vr. 25a.

[80] Metin vr. 25b.

[81] Metin vr. 10b.

[82] Metin vr. 11a.

[83] Metin vr. 14a.

[84] Metin vr. 16a.

[85] Metin vr. 7b.

[86] Metin vr. 31b

Müellifimiz, Silahdar Hamza Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye geldiğinde okuduğunu belirttiği ancak kaynak göstermediği bir Farsça beyit[87], yine kaynağını belirtmediği bir Türkçe beyit[88] ve Derviş Mehmed Efendi'den naklen ve *"lisân-ı selâse-i Süryâniyye"* olduğunu ifade ettiği, tarikat-ı Bektaşiyye'den İbadi Efendi'ye ait olduğunu söylediği bir gazelini[89] de kaynakları arasında zikreder.

1. F. İBRETNÜMÂ-YI DEVLET'LE MUKAYESESİ

Müellifin ikinci telifinde verdiği bilgilerin bazıları ise haliyle savaşı anlatan diğer kaynaklarla benzerlikler arz eder. Bu minvalde müellifin mecmua niteliği taşıyan savaş hakkındaki birinci telifi olan *İbretnümâ-yı Devlet* adlı eserinde, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi hakkında verdiği bilgilerden bir kısmının Zekeriyâzade'ye atfedilen bu eserde verilen bilgilerle büyük oranda benzerlik gösterdiği görülür. Eser üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde eserin Mustafa Kesbî'nin 1768-1774 Harbi'nin ilk yıllarını konu alan muhtasar bir tarihi olduğu kanaatine vardık. Bu minvalde her iki eserin arasındaki müşabeheti misallerle izaha ve eserleri mukayeseye çalışacağız. İki eserdeki ilk önemli benzerlik Defterdar Sarım İbrahim Efendi'nin Özi, Bender ve Hotin kalelerinde zahire, odun ve mühimmat depolanmak üzere yazmış olduğu şu takrirdir:

Metin, vr. 2b-3a.	**İbretnüma-yı Devlet, s. 73-74**
Takrîr-i Defterdâr Efendi Berâ-yı Zahîre ve Asker Serhaddât-ı mansûre-i tâcîdârîden Özi ve Bender ve Hotin kal'alarında mevcûd ve müddahar bulunmak ve dizdârlarına teslîm olunup senede bir def'a rencbere tevzî'	**Tedârükât-ı seferiyye bi-ma'rifet-i Sarım İbrahim Paşa Defterdâr-ı şıkk-ı evvel** Serhaddât-ı mansûreden Hotin ve Bender ve Özi ve İbrail ve Kili kal'aları asker ve zahireden tehi olup asker cem' olduğu

87 *"Cem'-i devlet der-perişân kerden sim ü zer-est*
Medd-i ihsân rişte-i şirâze-i ibn-i defter-est", Metin vr. 5b.

Bu beyit Vasıf ve Kesbî gibi dönemin diğer kaynaklarında da geçmektedir. Vasıf'ta "Cem'" kelimesi yerine "Hıfz" kelimesi kullanılmaktadır. İlgili bölüm için bk. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s.315; *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s.74.

88 Metin vr. 37a.

89 Metin vr. 39a.

olunup vakt-i harmanda zehâir-i cedîde alındıkda a‘şârı fâ’izine kanâ‘at ile noksan tertîb etmemek ve dâima iş bu şûrût üzre kal‘alarda zahîre mevcûd olup hîn-i iktizâda zehâir içün zarûret çekilmemek içün Eflak ve Bogdan’dan ve Bucak ta‘bîr olunan mahallin kurâları mevcûdundan hınta ve dakīk ve odun şa‘îr mübâya‘ ve kılâ‘-i mezkûrlara nakl ve der-anbâr olunmak bâbında irâde-i aliyyeye ihâle ile takrîr tahrîr ve Bâb-ı Âli’ye [3a] ref‘ ü takdîm eyledükde mûcebince tanzîm olunmak fermân buyurulmağla mâliye kaleminden iktizâ iden fermânları bâ-müsvedde tahrîr olunup, îcâb iden akçası hazîne-i âmireden ta‘yîn olunan mübâşirlerine teslîmân mahallerine irsâl ü tesyîrlerine isti‘câl olundı.”	sûretde evvelemirde zahîre ve sâniyen edevât-ı harbiyyenin mevcûd olmasına mevkūf olmağle liecli’l-ihtiyât zikr olunan kal‘aların her birinden yüzbin kile şa‘îr ve yüzbin kile hınta ve yüzbin kile dakīk mübâya‘a olunmak ve mübâya‘a-i mezkūru dizdârlarına teslim olunmak ve eğer iktizâ etmez ise vaktında erbâb-ı zirâ‘ate tevzi edüp vakt-ı harmanda cedîdini iddihâr ve beher on kilede bir kile fâ’izini almak şartıyla bir kilesine noksân terettüp etmemek üzre nizâm-ı kaviyyeye rabt ve ibtidâ’-yı emirde alâ-cenâhi’l-isti‘câl cem‘ ü iddihâr…”

Daha önceki sefer bütçelerinin incelenerek 1768 seferinin bütçesini hazırlamakla görevlendirilen Kesbî, mezkur takrirle ilgili kendisine tevdi edilen bütçe hazırlama görevinin de etkisiyle olsa gerek, sefer için gerekli olan malzemeleri miktarıyla beraber İbretnümâ-yı Devlet’te vermiştir. Üzerinde çalıştığımız eserinde ise defterdarın takririni malzemelerin miktarını belirtmeden bize vermekle birlikte, takririn hazırlanılıp Bâbıâli’ye gitmesi, kabul görmesi ve neticesinde yapılan bürokratik işlemleri sırasıyla vermiştir.

Müellifin iki eserinde de benzerlik gösteren diğer kayıt Anadolu ve Rumeli sipahileri ile silahdarlarının daha önce tayin edilen kalelerde toplanıp hazır beklemeleriyle ilgili şu kayıttır:

Metin, vr. 3a.	**İbretnümâ-yı Devlet, s. 74.**

Ta‘yîn-i Şüden-i Zü‘emâ ve Erbâb-ı Tîmâr Serhaddât-ı mansûre-i tâcidârinin fenâ-pezîr olan siper sepetleriyle handaklarının tathîri zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârın nân pâreleri mukābili hizmet ve vazîfe-i zimmetleri olmağla Anatolı ve Rumili’nde mevcûd olan zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr anifen zikr olunan kal‘alarda mevcûd bulunmak üzre bir gün akdem bir yerlü yerlerinden kalkup mahall-i me’mûrelerinde bulunmak içün mübâşirli iktizâsına göre evâmirleri tahrîr olundu.	**Ta‘yîn-şüden-i Eyâlet-i Anadolu ve Rumeli** Ve müte‘âkıben Anadolu ve Rumeli’nde mevcûd olan sipâhiyân ile silahdârlı süvârîleri ta‘yîn olunup bir an evvel ta‘yîn buyuruldukları kal‘alarda mevcûd bulunmak üzre me’mûriyetleri emri ve te’kîd ü isti‘câlleri hâvî mübâşirler tesyîr olundu.

Bir diğer kayıt Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın azledilmesiyle onun yerine geçen Silahdar Hamza Paşa'nın üzerinde biriken akçenin hazineye gönderilmesi ile ilgili defterdarın emri ve Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelişi hakkında:

Metin, vr. 4b-5b.	**İbretnümâ-yı Devlet, s. 74-75.**
Ameden-i Silahdâr Hamza Paşa Der Âsitane Rikâb-ı kâmyâb-ı hüsrevâne-i perverdelerinden ve şi'ir ve inşâda mâhir ü istihyâdan vezîr-i mükerrem Silahdâr Hamza Paşa, Kütahya eyâletinde sâye-endâz mücedded-i iclâl üzre olup mâl-ı mukāta'ât ve kalemiye akçelerinden zimmetinde terâküm iden mebâlığın bir an akdem hazîne-i âmireye irsâli içün [5a] evâmir-i şerîf ısdâr u tisyâr olundukca ısğā eylemediğinden Defterdâr Sarım İbrâhîm Efendi bâ-istizân bu def'a dahi, "Emrim vardıkda hazîne mevcûdundan ifrâz ve hazîneye rabt ve mübâşire teslîm ve yola ihrâc ve bir an akdem ve bir sâ'at mukaddem hazîne-i hümâyûna teslîm ve teberî-i zimmet eylediğin fîhâ ve eğer bu def'a dahi muğāyir-i fermân-ı hümâyûn tekâsül ü rehâvetin vâki' olur ise uhde-i vezîrânenizde olan mukāta'ât-ı mîrîyye mezâda virilüp, tâlibine fürûht ve senin zimmetinde kalan mâl-ı mîrîçün tuğ ve sancağın ref' ve kâffe-i muhallefâtın zabt ve kendünüz dahi bilâd-ı ba'îdeye nefy olacağını bilüp âna göre hareket ve muğāyirinden mücânebet eyleyesiz" deyü emr-i âlî maliye kaleminden tahrîr ve mübâşir yediyle irsâl olunmuşdı. Kütahya	**Âmeden-i Silahdâr Hamza Paşa be-mühr-i hümâyûn** Bu miyânede Silahdar Hamza Paşa Hazretleri Der-aliyye'ye da'vet olunup vekâlet-i küberâ ile kâm-yâb oldu. Müşârün-ileyh mühr-i hümâyûn ile Saray-ı cedîd-i âmireden merâsim-i Devlet-i aliyye ile hurûc ve Bâb'âlîde arzodasınaku'ûdunda, evvel kelâmı bu veçhile lisanından cârî oldu. Cem'-i devletdir perîşân gerden-i sîm ü zer-i sitt Med ihsân rişte-i şirâze-i ibn-i defter sitt deyü buyurdukları mesmû'um olmağla cerîde kılındı. Garîbedendir ki: Bu fakīr-i pür taksir ol vakt Mektûbî-i defterî kaleminde mühimme tahrîrine me'mûr buyurulduğum ecilden mülâzemet ve kalem-i mezbûra müdâvemet eder iken müşârün-ileyh Sarım Paşa defterdâr-ı vakt bulunup Kütahya Vaâlisi Hamza Paşa hazretlerine şöyle hitâb eder ki, sen ki vezir-i müşârün-ileyhsin, müddet-i vâfireden berü uhde-i Âsafânende terâküm eden mükâta'ât-ı mâl-ı mîrî ve kalemiyyelerinden cem'an bu kadar guruşı işbu emr-i âlîşânım vardığı gün mâlından ifrâz ve hazîneye rabt ve mübâşirine teslîm ve yola ihrâc ve işbu târîhden on bir güne değin Der-aliyye'ye irsâl ve hazîne-i âmireye teslîm ve sûret-i muhâsebesini kā'imeleri ihrâc ve müzâyede ve talibine fürûht ve senin dahi sezâ-yı lâyıkın üzre mücâzât olunacağını

şehrine varır varmaz kariha-i sabîha-i hüsrevâne ve avârif-i behiyye-i şehriyârîden mühr-i hümâyûn, müşârun-ileyh Hamza Paşa'ya ihsân buyurılup, da'vetçi gitdiği istimâ' olundukda efendi-i mûmâileyh ziyâde muzdaribü'l-âhvâl olmağla işbu cerâ['i] min afv u safhı içün darbhâne-i âmireden yedi bin nısfiyye ahz ve vezîr-i müşârun-ileyhe bâ-arzıhâl hallâl-ı tarîkde irişdirdiği hulefâ-i aklâmın ma'lûmı oldı. Ezincânib vezîr-i müşârun-ileyh Kütahya'dan nihüft ve hareket ve Karamürsel sahiline irsâl olunan kayığa râkib olup [5b] Üsküdar'da Haydarpaşa nâm mahallde nasb olunan hıyâmda ricâl-i Devlet-i Aliyye istikbâl ve resm-i hoş-âmedi temâmında Topkapu'dan Sarây-ı Hümâyûn'a vâsıl olup ber-mûceb-i teşrîfât hâmil ü hamâil mühr-i hümâyûn ile Bâb-ı Âlî'ye azîmet ve arz odasına haber ku'ûdunda Beyit Cem'-i devlet der-perişân kerden sim ü zer-est Medd-i ihsân rişte-i şirâze-i ibn-i defter-est" ebyâtını okuyup istimâ' idenlerin her biri bir nev'i ma'âni ile kelâmı (…). Ammâ üdebâdan ba'zıları "medd" lafzı kırk dört adeddir. Mühr-i hümâyûnun ihsânı kırk dört gün meddi temâmında defteri şirâzesinin riştesi perîşân olur deyü ma'na virdiler idi. Zâtında tevcîh ve infisâli öyle oldı.	emr-i mühakkak bilüp ana göre mütebassırâne ve âkılâne hareket ve muğāyirine hazer ü mücânebet edesiz, deyü müsvedde-i hodı ile evâmir-i aliyye tahrîr ve Keskin Hüseyin nâm mübâşir ile tesyîr ve isti'câlen azimetini te'kîd eylemişdir. Mübâşir-i merkūmun azîmeti günü müşârün-ileyhe mühr-i hümâyûn tevcîh buyurulup tebdîlen haseki olduğu beş günden sonra eğerçi şuyu' buldu. (…). Bu derd-i nihânın çaresi bulunmak lâbüd olmağla Darbhâne-i âmireye ikibin nısfıyye ve ikibin zer-i mahbûb sipâriş ve âmâde ve bâ-arzıhâl dil başına irsâl ve zât-ı sârmâneleri dahi Üsküdar'da Haydarpaşa'da Yemeklik mahallinde cümleyi takdîm ve sandal-ı âlînin reseni kapup birkaç kerre takbîl ederek hizmetini hora geçürüp huşunet-i evlâsı mestûren mândeye kaldı.

Mustafa Kesbî'nin iki eseri de başlıklar ve konuların muhtevası açısından benzerlik gösterse de ikinci telifinde kısmen değiştirdiği veya farklılık gösterdiği yerler de vardır. Bu minvalde ilk önemli örnek savaşın sebepleri hakkındadır. Müellif, ilk telifinde barışın bozulması ile ilgili birkaç seneden beri Rusların Lehistan meselesini bahane ederek sınırlara asker yığması ve Balta Hadisesi üzerinde durur[90]. İkinci telifinde ise 1768 Savaşı'nın başlama sebepleri arasında Lehistan meselesine hiç temas etmez. Rusya'nın Gürcistan üzerindeki tasallutu ve sınırlara asker yığması üzerinde durur[91]. Ayrıca savaşın en önemli sebeplerinden biri olan Balta Hadisesi'ni ilk telifinde genel ifadelerle anlatırken ikinci telifte birinciye nazaran daha mufassal ve farklı bilgiler verir. Buna mukabil ilk telifinde hadise ile ilgili kaynakları verirken ikinci telifinde zikretmez.

Bir diğer farklılık Kahraman Paşa'nın idamı hakkındadır. Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet'de Paşa'nın idamı için hazineden verilen para ile tedarik edilen Arnavut askerlerin ikinci ulufeleri verilmeyince Rus tarafına geçmesini sebep gösterirken[92], üzerinde çalıştığımız eserinde ise aynı sebebi vererek idamına karar verildiğini ve ulufe gönderilmesi için defaatle adam gönderen Kahraman Paşa'nın para gönderilmediğinden dolayı sadrazamı suçladığı için sorgusuz sualsiz idam edildiğini de ekler[93].

Birinci telifinde ordunun İstanbul'dan çıkışı[94], Rumeli'den asker toplanması[95], Kırım tarihi ile ilgili kayıtlar[96] ikinciye nazaran çok daha mufassaldır. Buna mukabil müellif, ordunun uğradığı menziller, yol üzerinde yaşanılan hadiseler[97], askerlerin düzensizliği[98], idari mekanizmaya karşı eleştiriler[99], sınırda kullanılan askeri mühimmat[100] ile ilgili bilgilere ikinci telifinde daha çok yer ermiştir.

---

90 *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 73.

91 Metin vr. 2a.

92 *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 79.

93 Metin vr. 13a.

94 *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 111-114; Metin vr. 8a.

95 *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 76-79; Metin vr. 3a.

96 *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 4-17.

97 Yağlıkçazâde Mehmed Emin Paşa'nın orduya katılmak isteyen dervişleri kabul etmemesi ile ilgili bk. Metin vr. 8a-9b.

98 Metin vr. 8b.

99 Metin vr. 8b, 18b-19a

100 Metin vr. 23a-24a.

Kesbî, iki eserinde de bazı konular hakkında aynı bilgileri vermesine rağmen bilgi kaynakları hakkında bazen farklı kayıtlar düşer. Bu minvalde ilk önemli misal Kamaniçe Kalesi hakkındaki verdikleri şu bilgilerdir :

Metin, vr. 13a.	**İbretnümâ-yı Devlet, s. 71**
Keyfiyet-i Kal'a-i Kamaniçe Kamaniçe kal`ası yedine vedî'a olduğından bin yüz seksan iki senesi ğāyetine gelinceye kadar içinde olan câmi`-i şerîfin mefrûşât ve kanâdili ve levhaları terk olundığı gibi, dörd direğinden mâ`adâ mürtezikasının vezâifi alunur idi deyü perişân câmi`nin imâm ve hatîbi takrîr eylediler.	**Leh derûnunda Kamaniçe Kal'ası acibesi** …Leh toprağında Kamaniçe Kal'ası vardır ki Hotin Kal'ası üzerinde olan**[31a]** cibâlin fevkinden görünür. Mezkûr Kamaniçe Kal'ası mukaddemâ feth olunup ba'dehû yine Lehlüye eğerçi terk olunmuş oldukda derûnunda olan câmi'-i şerifin minâresi başında olan tâcını ihrâc ve minber ü mihrâbına ve derûnunda olan kanâdîl ve sâ'ir vazifelü olan hademelerine beher şehr îcâb eden ulûfelerini temâmen i'tâ eder idi ve Devlet-i aliyye-i dâ'imü'l-karârdan bu derecelerde herâsân oldukları müşâhede olundu.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kesbî, İbretnümâ-yı Devlet adlı eserinde Kamaniçe Kalesi hakkında kaynak olarak kendi müşahedelerini verirken, ikinci telifi olduğunu düşündüğümüz eserinde Kamaniçe Kalesi'nin imam ve hatibinin anlattıklarını kaynak olarak kullanmıştır.

Bu minvalde bir diğer misal Hotin Kalesi önündeki ormana dair şu kayıttır:

Metin, vr. 13b Derkenar.	**İbretnümâ-yı Devlet, s. 123-124**
Keyfiyet-i Orman ve der-pişkâh-ı Hotin Mukaddemâ Gāzî Sultân Osmân Hân aliyyü'r-rahmet ve'l-gufrân hazretleri Hotin fethi içün sefer idüp, azîmet ve ba'de'l-vüsûl verâsından her ne kadar top ve humbara endâhte eyledi ise de kandası olmadığından	**Fıkra-i Orman** Gāzî Sultan Osmân Hân aleyhirrahmetü ve'l-gufrân zâmânından sonra vâkı' olan müsâlahada Nehr-i Turla'nın nısfından hudûd kat' olunduğu ecilden ba'dehû lâzım olacak malzemenin tedârükini küffâr-ı

nehr-i Turla'nın karşu yakasına geçip, metris hafr ve muzaffer olduğu elân harb olunan külleler dîvârında olduğundan müstebân olmağla çünki rahne karşu tarafdan olduğuna Moskovlu vâkıf olduğundan hîn-i musâlahada metris-i merkūmun bâlâsına toğrı olan tarlaya iltizâmen mişe fidanları getürüp sakalar ile sulayup, hıfzına takayyüd-i tâm ile bir büyük orman olmuşdı. Bu def'a muhâsarada ormandan atdığı top ve humbarası boşa gitmeyüp, çok âdem ve hayvan telef eyledi deyu Hüseyin Paşa-i mûmâileyh takrîr eyledi.	hilekâr âkıbeti mülâhaza ile mübâşeret ya'nî Hotin Kal'ası Der-aliyye'de Boğaz içinde Boğazkesen Kal'ası resminde dağ altında olduğundan hîn-i muhârebede fevkından endahte olunana top ve humbardan zarar olmayup karşu tarafdan ceng olunduğu sûretde derûn-ı kal'ada bir ferdin harekete mecâli olmayacağı rû-nümâ olmakdan nâşî kal'a-i mezbûrun karşu yakasına mâlik oldukda kirizma hafr ve ba'dından meşe ve sâ'ir kürüm fidanları getirdüp matlûbu üzre vaz' ve hengâm-ı sayfda suvarup bereket ve şâhına halel îrâs etmemek içün korucu ta'yîn ve mürûr-ı zemân ile bir gûhistân olmuşidi. El-hâletü hazihî kal'anın çep-i verâsetini muhâsara ve ehr ne kadar top ve humbara endahte eyledi ise rahne ve ziyân edemediği ma'lûmu oldukda karşu koruluk tarafından pusula ile gelüp metris hafr ve top endahte eylemeğe mübâşeret eyledikde derûn-ı kal'ada siper kalmayup lâşe-i at ve âdem mahlût oldı ve bir vechile siper tedârükünün imkânı olmadı.

Müellifimiz mezkur ormanla ilgili bilgi verirken İbretnümâ-yı Devlet'te kaynak belirtmemiş, ancak ikinci telifinde kale ile ilgili bilgisinin kaynağı olarak Hüseyin Paşa'yı gösterir.

Kesbî'nin iki eserinde de aynı bilgiyi aktarmasına rağmen farklı ayrıntılar verdiği kayıtlar da vardır. Bu minvalde sefer hazırlığıyla ilgili temin edilmesi gereken mühimmata dair kayıtlar önemlidir. İbretnümâ-yı Devlet adlı eserinde sefer için gereken malzemeleri zikrettiği sayfalar çok daha geniş bir listeye ve ne kadara mâl olduğu bilgisi varken, üzerinde çalıştığımız metinde muhtelif malzemelerin nerelerden temin edildiği ile ilgili emirlerin çıkarılması ve bu emirlerin hangi dairelerde hazırlandığı bilgisi verilir:

Metin	İbretnümâ-yı Devlet
Kirpâs-ı Hayyâm ve Bâdbân(vr.4a) Mehterhâne-i âmirede mevcûd bulunmak üzre iktizâ iden çadır ve çerke lâzımesiçün Haleb ve Ayıntab ve Ağraz(?) ve Kilis câniblerinden kirpâs-ı çadır mübâya'asıçün başka ve Gelibolı ve Seddü'l-bahr câniblerinden kirpâs-ı bâdbân mübâya'asıçün başka evâmir-i âlîşân ısdâr olunup mebâlığından ale'l-hesâb mübâşirlerine nukūd virilüp irsâl olındı. **Güherçile Mübâya'ası(vr.3b)** İstanbul ve Gelibolı ve Selanik barudhânelerinde barût-ı siyah i'mâli içün baş muhâsebe defterleri nâtık oldığı üzre güherçile bulunan Niğde ve Kayseriyye taraflarından müsâra'aten mübâya'a ve ihzâriçün fermânları yazıldı. **Mübâya'a-i Deve ve Katır Cânib-i Anatolı** Mühimmat-ı defterhâne ve mehterhâne vesâ'ire tahmîli içün İstanbul ve Hayrabolı ve Yanbolı âhûrlarında mevcûd bulunmak üzre Arabistan ve Bozok taraflarından deve ve katır mübâya'a ve müsâra'aten celbi içün iktizâ iden mübâşirli emirleri yazıldı. **Tertîb-i Sefâyin-i İnce Donanma Sefâyini** Karadeniz ve Akdeniz seferi içün mevcûd bulunmak üzre müceddeden inşâsı iktizâ iden mîrî sefâyinden mâ'ada Tersane-i Âmirede ince donanma sefâyini inşâsı irâde-i kātı'a-i	**Çadır ve çerge-i sekiyyân(s.81)** Âsitâne-i sa'âdet'de ve Kütahya'da ve Halebü'ş-şehbâ'dan mübâya'a olunacak çadır ve çerge-i mütenevvi'a içün kaçe verildi. Guruş: 2876.5. **Kirpas-ı hayme ve bâdbân(s.84)** Gayr-ı mevcûd hayme-i hâssa ve mahzen-i çöp-i kirpas mübâya'asıçün verildi. Kîse: 135. **Barut(s.84)** Gayr-ez mevcûd İstanbul ve Gelibolu ve Selânik mübâya'a olunan brüt behâsı. Kîse 70. **Güherçile(s.84)** Baruthâne-i selâsede barut i'mâli içün Anadolu'da Kayseriyye ve Niğde ve Bor kazâlarından güherçile mübâya'asıyçün virildi. Kîse: 12. **Üştür ve ester(s.84)** İstanbul ve Hayrabolu ve Yanbolu mîrî ahurlarında mîrî esterân ve şütürân vâfî olmamağla mübâya'ası akçe verildi. Kîse: 111. **İnce Donanma(s.81)** Tersâne-i âmirede ve Bahr-ı sefîd cânibinde müceddeden inşâ olunan celbe ve şâhtur ve kırlangıç ve şalope ve ateş sefîneleriyçün akce virildi. Kîse: 15.

tâcidârî buyurulmakdan nâşî kırlangıç ve çelpe ve şahtor tesmiye olunur sefâyinin bir gün evvelce inşâsı içün iktizâ iden kumâne ve timur lenger ve mismâr ve levendât ve edevât-ı sâ'iresiçün îcâb iden evâmirleri yazıldı.	

Yukarıda verdiğimiz misaller haricinde Abaza Mehmed Paşa, Canikl Ali Paşa ve Feyzullah Paşa'nın Ruslarla çatışması[101] kalede humbara ilmine vakıf kişi olmadığı[102], orduya gelen Rus Yüzbaşı ve takriri[103], Hotin Muhafızı Hasan Paşa'nın şehadeti[104] hakkında verdiği bilgiler de birbiri ile benzerdir.

Üzerinde çalıştığımız eseri diğer kaynaklarla mukayese ederken İbretnümâ-yı Devlet ile olan benzerliği dikkatimizi çekmiş ancak eserin müellifi bölümünde de bahsettiğimiz amillerden dolayı *İbretnümâ-yı Devlet* ile aynı müellifin elinden çıkmış olabileceği zayıf bir ihtimal olarak telakki etmiştik. Lakin vr. 36a'da geçen *"diğer vekāyimizde tafsîl olundığı üzre"* ifadesi ile ihtimaller tekrar gözden geçirilmiş ve iki metnin arasındaki müşabeheti dikkate alarak yaptığımız mukayese neticesinde görüleceği üzere çalıştığımız eserin Mustafa Kesbî'nin 1768-1774 Harbi hakkındaki ikinci telifi olduğuna kanaat getirdik.

1.G. DİĞER KAYNAKLARLA MUKAYESESİ

Kesbî'nin ikinci telifinde savaşa dair verdiği bilgilerin benzerlik gösterdiği kaynaklardan biri *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd* olarak bilinen ve 1768 Savaşı'na dair yazışmaları ihtiva eden mecmua niteliğindeki eserdir[105]. Her iki eserdeki benzerliklerin sebebi, kanaatimizce müelliflerin aynı kaynaklardan istifade etmesi veya müelliflerden birinin diğer eserden istifade etmiş olmasıdır. Kaynakların benzerlik arzetmesi, *İbretnümâ-yı Devlet-i*

101 Metin 14a-14b; *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 117.

102 Metin vr. 28b; *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 119.

103 Metin vr. 31b-32a; *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 121

104 Metin vr. 32b-34a; *İbretnümâ-yı Devlet(Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. 123.

105 Eser hakkında bir değerlendirme için bk. H. Ahmet Arslantürk-Fatih Bozkurt, "18. Yüzyılın İkinci Yarısına Dair Önemli Bir Osmanlı Tarihi: İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/3 (2016), s. 155-194.

Câvîd'in müellifinin de devlet görevlisi ve 1768 Seferi'ne iştirak etmiş[106] olmasından kaynaklanması ihtimal dahilindedir.

Her iki eserdeki ilk benzerlik seferin sebebi ve Balta hadisesi hakkındadır. *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd'*de Rusların, uzun süren bu barış döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda harp ehlinden kimse kalmaması için beklediği ve bir bahane ile savaş açıldığı zikredilir. Ayrıca Kırım hanlarından konsolos için izin istendiği ve ancak hanların izin vermemesi sebebiyle Fokşan'a ve Balta'ya asker gönderdiğini ve Balta'da yamakan ile kavga çıkması sonucu Müslümanlardan ve Ruslardan ölen ve yaralananlar olduğunu kaydeder. Bu haberin İstanbul'a ulaşması üzerine Rus elçisinden durumun sorulması ve elçinin ikrarı neticesinde Yedikule'ye hapsedilmesini anlatarak seferin fatihasının okunduğunu anlatır[107]. Kesbi ise, konsoloslukla ilgili bir bilgi vermeden seferin sebebi olarak Balta hadisesi, sınırlara asker gönderilmesi ve Rusya'nın Gürcistan üzerindeki tasallutu üzerinde durur[108]. Ayrıca Balta hadisesini daha tafsilatlı ve farklı anlatır[109].

Müelliflerin benzer bilgiler verdiği bir diğer kayıt sefer hazırlıkları hakkındadır. Kesbî mektûbî-i defterîde katip olmasının sağladığı avantajla sefer hazırlıklarının mali muamelatına dair ayrıntılı bilgiler verir. *İbretnümâ-yı Devlet-i* Câvîd'deki bazı kayıtlar bu mualemelatla benzerlik gösterir. Bu minvalde ilk misal İnce Donanma için yapılacak gemiler hakkındadır. Kesbî, İnce Donanma için inşa edilecek gemilerin isimlerini vererek inşasına için gereken

---

[106] Metinde verilen bazı bilgilerden müellifinin cephede ya da en azından ordugahta bulunduğu ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Zira müellif cephede bulunmayan bir kişinin veremeyeceği türden hadiselerden bahseder. Bu minvalde Hotin Kalesi'ndeki zahire kıtlığı ve burası için yardım talebi ile Turla Nehri'nden ordugaha gönderilen askerlere dair kayıtlar önemlidir (vr. 78b-80a). Müellif savaşa dair hadiselere bizzat şahid olup kaydedebileceği gibi şahit olan başka birinin eserinden de faydalanmış olabilir. Ahmet Öğreten mezkur eser ile *İbretnümâ-yı Devlet'*i mukayese ederek "yüzde yedi sekizlik" benzerlik olduğunu ifade ederek iki eserin müelliflerinin farklı olduğuna kanaat getirmiştir (*İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin),* s. XXXI.) H. Ahmet Arslantürk ile Fatih Bozkurt'un yayınlamış olduğu makalede de eserlerin birbiriyle olan müşabeheti hususunda daha mufassal bir çalışma yapılmamış, mezkur bilginin tekrarı ile yetinilmiştir. ("18. Yüzyılın İkinci Yarısına Dair Önemli Bir Osmanlı Tarihi: İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd", s. 163) *İbretnümâ-yı Devlet* ve *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd* adlı bu iki eserdeki bazı kayıtlar başlıkları da dahil olmak üzere birbirlerine çok benzemektedir. İki eser arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması yahut *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd* adlı eserin mahiyeti hakkında kesin bilgiler edinmek için daha esaslı bir çalışmanın yapılmasının zaruri olduğu kanaatindeyiz. Zîra yüzde yedi sekizlik benzerliğin olması dahi eserlerin birbirleri ile ilişkisi olma ihtimalini akla getirmektedir.

[107] *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd,* vr. 36b.

[108] Metin vr. 1b-2b.

[109] Metin vr. 1b-2a.

malzemelerle ilgili emirlerin yazıldığını zikreder[110]. *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd'*de ise mezkur mesele ile ilgili yazılan hükmün sureti kaydedilmiştir[111].

Yine bu minvalde bir diğer örnek ordu ve donanma için gerekli olan çadır ve yelken bezleri hakkındadır. Kesbî'nin mezkur meseleler hakkında özet sayılabilecek bilgi verirken[112] *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd'*de çadır ve yelken bezleri hakkında satın alınacağı kazalara değin çok daha mufassal bilgi verilir[113].

İki müellifin de benzer bilgiler verdiği diğer bir kayıt Sadrazam Silahdar Hamza Paşa'nın üzerinde biriken kalemiye akçesinin hazineye gönderilmesi ile ilgilidir. İki müellif de akçelerin gönderilmesi hususunda Hamza Paşa'ya hitaben yazılan emri eserlerinde yer verir. Ancak Câvîd'in hülasası daha tafsilatlıdır[114]. Câvîd, Sadrazam Silahdar Hamza Paşa'nın azil sebebi olarak 40 günlük sadaretinde 41 bin altın harcamasını gösterirken[115] Kesbî, paşanın hastalığından dolayı azledildiği üzerinde durarak sadaret gününü 39 gün ve harcadığı altın miktarını da 40 bin olarak verir[116].

Kesbî ikinci telifinde, ordunun sefer için İstanbul'dan çıkışını, esnaf alayını ve Topkapı'da Sancağ-ı Şerif'i izlemeye gelen gayrımülimlerin öldürülmesini muhtasar olarak kaydederken[117] Câvîd'in anlatımı daha mufassaldır[118].

Ordu Edirne'de bulunduğu sırada hekim suretinde orduya dahil olan ve pek çok askerin şehid olmasına sebep olan casuslarla ilgili iki müellifimiz de benzer bilgiler verir. Câvîd, casusların tam sayısını vermemekle birlikte bulunma sürecini daha tafsilatlı vererek hekimin idam edildiğini anlatır[119]. Kesbî'nin *"beş on tevâbi'i ile muhteşem ve mülebbes bir hekîm peydâ olup"*[120] ifadesinden hekim ile beraber en azından kalabalık bir grubun geldiğini anlamaktayız. Yine Câvîd, Kesbî'den fazla olarak Rus casusunun zehir kattığı çeşmenin ismini de bize verir.

---

110 Metin vr. 4b.

111 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 39a-b.

112 Metin vr. 4a.

113 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr.41a-b.

114 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 35b-36a.

115 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid*, vr. 53b.

116 Metin vr. 7b.

117 Metin vr. 8a.

118 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid*, vr. 60a.

119 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid*, vr. 63a-b.

120 Metin vr. 9b.

Buna mukabil Kesbî'de casusların zehirlediği su nedeniyle askerlerin yanında pek çok hayvanın da öldüğü bilgisi vardır[121].

Ordu Edirne'den yola çıktıktan sonra yol üzerinde çörekçi, börekçi ve kahveci gibi esnafın bulunması ve alışveriş yapılması ile kahvecilerin dükkanına giren ve uyuyakalan bazı askerleri öldürmesi hadisesi her iki müellifimizde de vardır. Câvîd, kahvecilerin ismini de vermesine rağmen kaybolan askerler ve bu hadisenin neticesi ile ilgili vermez[122]. Buna mukabil Kesbî, kahvecilerde uyuyan askerlerin ormanda şehid edildiğini ve askerlerin elbise ve nişanlarının ormanda bulunmasıyla meselenin anlaşılması ile *"ihkakı hakk"* yapılarak kahvecilerin idam edildiği bilgisini verir[123].

Müelliflerin benzer bilgiler vermesinin bir diğer sebebi aynı kaynakları kullanmalarıdır. Bu minvalde ilk önemli misal ordu için gerekli olan mühimmat ve zahirenin 45 gemiye yüklenerek İsakçı'ya gönderilmesine dairdir. Müelliflerin verdiği bilgiler hemen hemen birbirinin aynıdır. Sadece haberleri veriş zamanları birbirinden farklıdır. Kesbî, gemilerin hazırlamasını hazırlıkları zikrettiği kısımda verirken[124] gemilerin menziline varmasını ayrı bölümde ele alır. Câvîd ise gemilerin menziline vardığı haberini kaydettiği bölümde ne zaman hazırlandığına ve ne taşıdığına dair bilgileri verir. Kesbî, gemilerin İsakçı'ya vardığının bilgisinin kaynağı olarak İsakçı Anbar Emini Hatibzâde Ahmed Daniş Ağa'nın gönderdiği tahriratı kaydeder[125].Câvîd ise bu hadisenin kaynağı olarak kimden olduğunu zikretmeden orduya gelen tahriratı gösterir. Kesbî ve Câvîd'in hadiseye kaynak olarak gösterdikleri tahririn aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Câvîd, hadiseyi anlattığı kayıtta mezkur mesele ile ilgili bir emir yazıldığını ifade ederken derkenar çıkarak bu emrin İsakçı Anbar Emini Hatibzâde Ahmed Ağa'ya yazıldığını nakleder[126].

Aynı kaynakları kullandıklarına dair bir diğer misal Hotin Kalesi'nin Ruslar tarafından kuşatılmasıdır. Bu minvalde sadece kuşatma ile ilgili değil kalenin durumu, kale muhafızı Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi, Kahraman Paşa'nın topladığı Arnavut askerlerin Ruslar tarafına geçmesi, Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa'nın askerleriyle gelip kaleyi kurtarması ve kaleye bina emini, defterdar ve muhafız tayininin istenmesi zikredilir. Câvîd, bu hadiseleri Hotin kuşatmasının haberi başlığı altında verirken Kesbî ayrı başlıklar olarak verir. Bu

121 Metin vr. 9b-10a.

122 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 64a.

123 Metin vr. 10b-11a.

124 Metin vr. 7b,10a.

125 Metin vr. 10a.

126 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 65a.

hadiselere kaynak olarak iki müellif de kamaniçe imam ve hatibi ile Libka Çeribaşı Hüseyin Ağa'nın takririni gösterirler. Câvîd meseleleri toplu olarak bir başlık altında anlatırken[127] Kesbî konuları ayrı başlıklar halinde tasnif ederek bize aktarır[128].

İki müellifimiz de benzer bilgiler verdiği bir diğer kayıt Hotin Kalesi'ne tayin edilen defterdar Selim Ağa hakkındadır. Câvîd, Kesbî'ye göre daha tafsilatlı olarak anlatarak defterdar tarafından alınan bazı malzemelerin fiyatlarını da derkenar olarak verir[129].

Müelliflerin benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise Kahraman Paşa'nın idamı meselesidir. Kahraman Paşa'nın topladığı askerler paralarının gecikmesi nedeniyle Rus tarafına geçmişlerdi. Kesbî, Kahraman Paşa'nın topladığı 6 bin askerin Rus tarafına geçmesi nedeniyle idam olunması için emir verildiğini zikreder. Devamında da Kahraman Paşa'nın tayinat için ordugaha adam gönderdiğini ama cevap verilmediği için askerin Rus tarafına geçmesinde sadrazamın suçlu olduğunu ifade ettiğinden dolayı sorgusuz sualsiz idam edildiği bilgisini verir[130]. Câvîd, idam sebebi olarak askerlerin Rus tarafına geçmesini gösterir. Ayrıca düştüğü derkenarda Kahraman Paşa'nın topladığı askerlerin geçtiği yollarda halka zulmetmesi ile ilgili bilgi de verir[131].

İki müellifin de aynı kaynaklar kullanması hasebiyle verdiği benzer bilgilere dair diğer bir misal Kamaniçe Kalesi hakkındaki kayıtlardır;

Metin, vr. 13a.	**İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd, vr. 75a.**
Keyfiyet-i Kal'a-i Kamaniçe Kamaniçe kal`ası yedine vedî'a olduğından bin yüz seksan iki senesi gāyetine gelinceye kadar içinde olan câmi`-i şerîfin mefrûşât ve kanâdili ve levhaları terk olundığı gibi, dörd direğinden mâ'adâ mürtezikasının vezâifi alunur idi deyü perişân câmi`nin imâm ve hatîbi takrîr eylediler.	**Vezâif-i Kamaniçe** Çünki Kamaniçe Kal'ası bundan akdem Devlet-i aliyyeye (…) olan Lehlü boyarlarına emânet olduğundan derûnunda olan Hünkâr Câmi'-i şerîfi alâ hâlihî terk olunup derûnunda kanâdîl ve (…) ve minber ve mihrâbı mevcûd olmağla Hotin Kal'ası'nda sâkin olan imam ve hatîb ve mü'ezzin vesâir erbâb vezâ'ifinin vazifelerini işbu tarihe

127 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 66b-68a.

128 Metin vr. 11a-12b, 12b-13a, 13b, 14a, 14b-15a.

129 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 68b-69a, 70a-b.

130 Metin vr. 13a.

131 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 75b.

	gelince muhâfazasına me'mûr boyarı virür idi. Biz aldık deyü imâm ve hatîbi nakl eyledi.

Yukarıda görüleceği üzere iki müellifin de kaynağı Kamaniçe Kalesi'nde bulunan caminin imam ve hatibidir. Verilen bilgiler hemen hemen aynı olmakla birlikte İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid'de kalenin kime bırakıldığı, mezkur caminin ismi ile imam ve hatibinin nerede sakin olduğuna dair bilgiler de bulunur[132].

Kesbî'ye göre Hotin Kalesi muhafızı Hüseyin Paşa'nın şehid edilmesinden sonra kaleye muhafız olarak Ahıshalı Gürcü Hasan Paşa tayin edilir[133]. Bu bilgi Câvîd'de farklılık gösterir. Ünvan ve yer ismi aynı kalmakla birlikte Hasan ismi yerine Hüseyin ismi kullanılır[134].

İki müellifin de benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise kuşatma nedeniyle Hotin Kalesi'nde sığınacak yer kalmaması hakkındadır. İki müellifimiz de defterdar vasıtasıyla malzeme ve adem talep edildiğini anlatır[135]. Câvid'in anlatımı Kesbî'ye göre daha tafsilatlıdır.

Müellifler, muhtemel kuşatmalarda Hotin Kalesi'nin zayıf tarafından kuşatılmasını engellemek amacıyla Osmanlılar tarafından meydana getirilen orman hakkında da benzer bilgiler verir. İki müellifin verdiği bilgiler hemen hemen aynı olmakla birlikte Câvîd'in anlatımı Kesbî'ye göre daha tafsilatlıdır. Farklı olarak Hotin Kalesi ile Rumeli Hisarı arasında müşabehet kurarak kuşatılmasının güçlüğüne atıf yapar[136]. Ayrıca Câvîd, Rusların orman içine siper kazarak kaleyi top atışına başladıklarında atılan topun kale içindeki kasra denk gelmesi sebebiyle yamak taifesinin *"Baş gittikde ayak pâyidâr olmaz"* sözünden hareketle Defterdar Selim Ağa ve Seraasker Mehmed Paşa'yı aynı odaya kale muhafızı Hasan Paşa'yı da farklı odaya hapsettiklerini anlatır. Kapılara nöbetçi koyarak işlerinin buradan halledilmesi gerektiğini mezkur erkana söylediklerini anlatır[137]. Kesbî de söz konusu hapis hadisesinin aynısını eserinde zikreder. Ancak Câvîd ile aynı olay bağlamında değil, Serasker Mehmed Paşa'nın hekiminin firar ederek düşman tarafına gitmesi hadisesini anlatırken bahsetmektedir.

---

132 Kesbî de o sırada Hotin Kalesi'ndedir. İmam ve hatiple orada görüşmüş olmaldır.

133 Metin vr. 17b-18a.

134 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 68b.

135 Metin vr. 38a-b; *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 75b-76a.

136 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 77b.

137 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 77b-78a.

Buna göre kaledeki bazı askerler Mehmed Paşa'nın tabibinin firar etmesini kuşatmanın da verdiği can acısı ile *"Serasker Mehmed Paşa mürtedd-i dîndir, hekîmini mahsûs Moskovlu'ya gönderdi. Bizim ile kal'a-i pâdişâhî kâfire virecekdir"* şeklinde yorumladıklarını ve bu nedenle paşaya ve diğer erkana zarar verilmemesi için yamakların mezkur kişileri güvenli yerlere hapsederek kapılara emin askerler bıraktıklarını kaydeder[138].

Müellifler, Hotin muhafızı Hasan Paşa'nın nasıl şehid olduğu hakkında da hemen hemen aynı bilgileri verirler. Câvîd, Kesbî'den farklı olarak paşanın şehid olmasından sonra kaleyi vire ile teslim edilmesi ile ilgili görüşlerin çıktığı ancak karşılık bulmadığını zikreder. Ayrıca Hotin mimarının her gün askerlere bişeyler anlatarak kalplerini farahlattığını zikreder[139]. Kesbî ise askerlerin moralinin bozulmaması için alınan tedbir olarak Hasan Paşa'nın düşman tüfeğinden atılan mermi ile cebecibaşının elindeki tüfeğin ateşlenmesi ile yaralanarak vefat ettiği bilgisinin yayıldığını ve cebecibaşının göstermelik olarak hapsedildiğini aktarır[140].

İki müellifin de benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise zahire kıtlığı hakkındadır. Kesbî asker sayısını ve buğday miktarını vererek kale defterdarı Selim Ağa'nın arzuhaliyle Eflak ve Boğdan'dan buğday gönderilmesini istediğini aktarır. Ayrıca kale içindeki fırınların ekmek yapımına yetmediği için yeni fırın yapılması amacıyla duvarcı gönderilmesini talep ettiğini de zikrederek bunun için gerekli emirlerin verildiğini bize aktarır[141]. Câvîd ise muhasaranın 13. günü zahirenin bittiğini anlatarak meseleyi Balta hadisesi sonrasında yapılan hazırlıklara bağlamaktadır. Bu noktada Kesbî'nin de hazırlıklar aşamasında zikrettiği[142] Defterdar Sarım İbrahim Paşa'nın kalelerde zahire depolanması ile ilgili tedbirine atıf yapar. Ayrıca açlık baş gösterdiği için kalenin vire ile teslimini isteyen askerlere Selim Ağa'nın verdiği cevabı da nakleder[143].

Kaledeki ahvali ordugaha haber vermek ve yardım istemek için Turla Nehri içinden gönderilen asker hakkında da iki müellif benzer bilgiler verir. Câvîd'in verdiği bilgiler Kesbî'ye göre çok daha mufassaldır. Zira gönderilen adamın kalede hangi odadan çıktığını dahi zikreder[144].

---

138 Metin vr. 30b-31b.

139 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 78b.

140 Metin vr. 33b-34a.

141 Metin vr. 24b-25a.

142 Metin vr. 2b-3a.

143 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 78b-79a.

144 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 79b-80a.

İki müellifin benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise Serasker Mehmed Paşa'nın Hristiyan hekiminin Rus tarafına kaçması ve kalenin durumu hakkında bilgi vermesidir. Paşa'nın hekimi nerden bulduğu ve firarı hakkında verilen bilgiler iki müellifde de hemen hemen aynıdır. Kesbî, Câvîd'den farklı olarak olayı zikrettikten sonra yukarıda da ifade edildiği üzere seraskerin, defterdarın ve kale muhafızının zarar görmemesi için yamaklar tarafından odalara hapsedildiğini anlatır. Câvîd ise seraskerin bazı askerler tarafından ortaya alınarak korunduklarını zikreder[145].

Müelliflerin benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise Rus yüzbaşısının Hotin Kalesi'ne gelerek Osmanlı hizmetine girmek istemesi ile daha önce nehirden gönderilen askerin ordugaha ulaştığı ve Moldovancı Ali Paşa'nın yardıma geldiği hakkındadır. İki müellifin de verdiği bilgiler hemen hemen aynı olmakla birlikte[146] Câvîd, hadiseyi biraz daha mufassal verir[147].
Turla nehri üzerine köprü yapılması ve karşı taraftaki Rus birlikleri ile savaşılması ile ilgili iki müellif de benzer bilgiler verir. Ancak köprü yapılmasının sebebi olarak iki müellif de farklı bilgiler aktarır. Câvîd'e göre köprü yapılmasında tüm uyarılara rağmen Moldovancı Ali Paşa ısrar etmiştir[148]. Kesbî ise kesin bir isim vermese de etrafındakilerin köprü yapılmasına dair Moldovancı'yı mecbur ettiğini ifade eder[149].

İki müellifin de benzer bilgiler verdiği bir diğer kayıt orduda derviş bulunmadığı hakkındadır. Kesbî, ordu Edirne'ye geldiğinde orduya katılmak isteyen dervişlerin sadrazam tarafından azarlanarak geri çevirildiğini anlatırken Fatih Sultan Mehmed zamanında dervişlerin istediklerinin yerine getirildiği ve nice fetihlerin gerçekleştiğini zikrederek bunun İstanbul Tarihi adlı bir kitapta kayıtlı olduğunu anlatır[150]. Câvîd ise Edirne veya dervişlerden bahsetmeyerek daha önce orduda dervişlerin olduğu ve ihya gecelerinde zikr ettiklerinden dolayı nereye gidilmişse fethin müyesser olduğunu anlatarak bunların *"tevârîh-i muharrirde mestur"* olduğunu bizlere aktarır. Ayrıca derviş olmadığı için parayla adem tutulup zikir yaptırıldığını da kaydeder[151].

Yine Kesbî'nin ordudan ekmek tayinatı isteyip reddedilen bir derviş ile ilgili aktardığı hikaye ile Câvîd'in verdiği bu hikayeye dair verdiği bilgiler aynı hadise hakkında olması

---

145 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 80a.

146 Metin vr. 31b-32a, 36a-37a.

147 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 80a-81a.

148 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 81a.

149 Metin vr. 38a.

150 Metin vr. 9a.

151 *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd*, vr. 82b.

açısından önemlidir. Kesbî'nin Edirne Mevlevî dervişinden naklen anlattığına göre Osmanlı ordusundan ekmek isteyip reddedilen bir derviş Rus ordusuna giderek durumu anlatır ve Rus generali dervişe hürmet gösterek gerekli yardımları yaparak kralına gönderir. Kralın dahi *"Azîzim! Devlet-i Aliyye ordusunda sana bir çift nân virmediler ise işte ben tahtımı sana virdim"* diyerek hürmet ettiğini zikreder[152]. Câvîd ise bu hikayeyi tamamen farklı bir yerde bize verir. *"Hikâyât-ı Külâh-ı Mevlevî Derviş Mustafa"* başlığı altında Defterdar Said Paşa'nın sefareti maiyeti ile St.Petersburg'a gittiği ve Rus kraliçesinin tahtının üstünde puşideli bir taç gördüğünü zikreder. Bu puşidenin aslını sorduğunda iki devlet arasında harp olduğu vakitte bir Mevlevî dervişinin Osmanlı ordusuna gelerek ekmek talep ettiğini ancak reddedilince buraya geldiğini anlatırlar. Dervişe yapılan ikram ve gösterilen ihtiram sayesinde dervişin dua ettiğini ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı galip geldiğini anlattıktan sonra kendisinin de *"Mevlevî ve evlâd-ı Mevlevî"* olduğu için müteveffa dervişin malının miras hakkı olduğunu ifade ederek ve Said Paşa'nın ve yanında bulunanların şehadet etmeleriyle dervişin külahını kafir elinden kurtardığını aktarır[153].

Yukarıda verdiğimiz misallerle *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvid* ile Kesbî'nin ikinci telifi arasındaki müşabeheti izah etmeye ve eserleri mukayeseye çalıştık. Buna mukabil daha önce de ifade ettiğimiz üzere eserin mahiyetinin anlaşılması ve müellfnin tespiti için daha tafsilatlı bir çalışma yapılması zaruridir. Zira bizim yaptığımız mukayese Kesbî'nin ikinci ve daha muhtasar telifi iledir.

Kesbî'nin ikinci telifinin önemini ortaya koymak için devrin diğer kaynakları ile de mukayese edilmesi gereklidir. Bu minvalde iki vak'anüvistin eserleri mühimdir. Bunlar Kesbî gibi bizzat savaşa iştirak eden Enverî Sadullah Efendi[154] ile Ahmed Vâsıf Efendi'dir[155].

---

[152] Metin vr. 9a-b.

[153] *İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd,* vr. 82b.

[154] Enverî Sadullah Efendi, Sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın selam ağası vazifesiyle 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ne iştirak etmişti. Ordu henüz Edirne'de iken Rikab vak'anüvisi Musazâde Ubeydullah rahatsızlanınca İstanbul'a geri dönmüş, ordu Han Tepesi'ne gelince de sefer havadisini yazması için Enverî vekayinüvis tayin edilmişti. *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. XI.

[155] Ahmed Vâsıf Efendi, Bender ve İlsavat muhafızı tayin edilen Gül Ahmed Paşazâde Ali Paşa maiyetinde 1768-1774 Harbi'ne katılmıştır. Ali Paşa, Ekim 1769'da vefat edince daha sonra Hotin Seraskeri tayin edilen Abaza Mehmed Paşa'nın mektupçusu olarak cephede kalmaya devam etmiştir. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. LV-LVI.

Enverî, Bâbıâli tarafından Avrupa'nın önde gelen devletlerine, kendi meşruiyetini izah ettiği beyannâmeyi vererek savaşın çıkış sebebi olarak Lehistan'daki gelişmeler izah edilir[156]. Buna mukabil Kesbî, Enverî'nin aksine 1768 Savaşı'nın başlama sebepleri arasında Lehistan meselesine hiç temas etmez Rusya'nın Gürcistan üzerindeki tasallutu ve sınırlara asker yığması üzerinde durur[157].

Enverî savaşın en önemli sebeplerinden biri olan Balta hadisesini ayrıntıya girmeden karşılıklı ölümlerin olduğuna değinmiştir[158]. Kesbî ise Balta hadisesini diğer kaynaklardan farklı olarak ele alır ve Enverî'ye oranla mufassal bilgiler verir[159]. Yine Enverî Balta hadisesi ve daha sonra gerçekleştirilen meşveret meclislerini mufassal bir şekilde anlatırken[160], Kesbî, seferin sebeplerine dair görüşülenleri özetleyerek görevi gereği zahire, mühimmat ve diğer meseleleri ele alarak muhtasar bir şekilde kaydeder[161].

Kesbî buradan sonra maliye kalemi kâtiplerinden olması hasebiyle seferin mali boyutuna dair Enverî'de bulunmayan birçok bilgi verir. Bu minvalde şunlar misal gösterilebilir: Defterdar Efendi'nin Hotin, Özi ve Bender kalelerinde buğday ve mühimmat depolanması üzere yazdığı takrîr[162]; kalelerin tamire muhtaç yerlerinin tamiri için mimar ve mühimmat gönderilmesi[163]; Hotin, Özi ve Bender kalelerinde mevcut bulunmak üzere evlâd-ı fâtihândan ve harp ehlinden asker yazılması için Kurd Paşa, Kahraman Paşa ve Seyyid Hasan Paşa'ya emir yazılması[164]; Hotin, Özi ve Bender kalelerindeki siperlerin temizlenmesi için erbâb-ı zeamet ve tımarın görev yerlerine gitmesi[165]; Defterhane ve mehterhane mühimmatının yüklenmesi için İstanbul, Hayrabolu ve Yanbolu'daki ahırlarda hazır bulunmak üzere, Arabistan ve Bozok taraflarından deve ile katır satın alınması[166]; İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthanelerinde barut imali için Niğde ve Kayseri'den güherçile satın alınması[167]; Cebehane'de hazır bulunup ihtiyaca binaen kalelere ve devlet büyüklerine gönderilmek üzere Anadolu'dan kilim ve keçe

156 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 16-17.

157 Metin vr. 1b-2b.

158 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 17

159 Metin vr. 1b-2a.

160 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 17

161 Metin vr. 2a-b.

162 Metin 2b-3a.

163 Metin vr. 3a.

164 Metin vr. 3a.

165 Metin vr. 3b.

166 Metin vr. 3b.

167 Metin vr. 3b.

satın alınması[168]; Anadolu ve Rumeli'de bulunan yeniçeri, cebeci, topçu ve arabacı askerlerinin hazır bulunmaları için valilere, yeniçeri serdarlarına ve serdengeçti ağalarına emir yazılması[169]; Mehterhane'de bulunması için Halep, Antep ve Kilis tarafından çadır bezi, Gelibolu ve Seddülbahir tarafından da yelken bezi satın alınması[170]; sefer olduğunda ihtiyacı olan kalelere ve gemilere gönderilmek üzere Serasker maiyetinde bulunması için "Şagaki" denilen toplar ile Pravişte tarafından gülle ve humbara gönderilmesi[171]; İnce Donanma için gerekli olan kırlangıç, çelpe ve şahtor gemilerinin inşası için gerekli malzemelerin tedariki, levend askeri ve diğer malzemeleri için emir yazılması[172]; sipahi ve silahdar askerinin hazır bulunması için kethüdayirlerine emir yazılması[173]; Silahdar Hamza Paşa'nın üzerinde biriken kalemiye akçesini hazineye göndermesi için Defterdar Sarım İbrahim Efendi'nin emri ve Silahdar Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelişi[174]; Kırım Giray Han'ın falliyetleri ve ikinci defa han oluşu[175]; Silahdar Hamza Paşa'nın azli, harcadığı para ve Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın sadrazam olması ile Silahdar Hamza Paşa'nın vefatı[176]; ordu için gerekli olan zahire, top, humbara, gülle, barut ve diğer mühimmatın gemiye yüklenip önce İsakçı kalesine, sonrada emin bir yere götürülmesi hakkında emir yazılması[177]; ordunun Davud Paşa sahrasına gitmek için İstanbul'dan çıkışı ile uzun süredir sefer yapılmadığı için askerin sefer adabını bilmemesi nedeniyle yaşanan sıkıntılar[178]; Hotin'den gelen talep üzerine Hotin'e tayin edilen defterdar Selim Ağa hakkında malumat ile kaleye gönderilecek mühimmat ve temini[179].

---

168 Metin vr. 4a.

169 Metin vr. 4a.

170 Metin vr. 4a.

171 Metin vr. 4a.

172 Metin vr. 4b.

173 Metin vr. 4b.

174 Metin vr. 4b-5b.

175 Metin vr. 5b-7b. Kesbî'nin Kırım Giray'ın han oluşu ve faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgi vermesine rağmen vefatı hakkında herhangi bir kayıt düşmez. Sadece çapula gönderdiği askerlerin Rusların pususuyla öldürülmesi üzerine kendi kavmi ve Osmanlı İmparatorluğu indinde küçük düştüğünü ve bu durumun Kırım Hanı'nın ölümünü hızlandırdığını anlatır. Enverî ise ordu Büyükçekmece'de iken Kırım Giray'ın "zatü'l-cenb"(Akciğer iltihabı) illeti nedeniyle vefat ettiğini bildiren tahriratın geldiğini ve yapılan meşveret neticesinde Arslan Giray Hanzâde Devlet Giray'ın Kırım Hanı nasb edildiğini zikreder. *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 20-21

176 Metin vr. 7b.

177 Metin vr. 7b-8a.

178 Metin vr. 8a.

179 Metin vr. 16a-b.

Enverî'nin ordu ile ilgili havadisleri kaleme alması ordunun Davut Paşa sahrasından çıkıp Edirne'ye gelmesi ile başlar. Kesbî de orduda bulunmasına rağmen ikisinin verdiği bilgiler genel itibariyle birbirinden farklıdır. Ordunun Edirne'de bulunduğu süre içerisinde Enverî, sadrazamın selam ağası olarak sefere katılması hasebiyle sadrazamı merkez alan bir bakış açısıyla onun etrafında gördüğü ve bilgi edindiği hadiseleri aktarmıştır. Bu minvalde Kırım Giray'ın ölümü ve yeni han seçimi ile bazı tayin ve azilleri bize aktarır[180]. Kesbî ise ordunun Küçükçekmece'ye vardığı esnada esnafın dükkanlarını gasp etmek isteyen yeniçerilerin yangın çıkardıklarını ve askerlerin arpa ve buğday tarlalarındaki tahılları atlarına yedirdiklerini anlatır Sadrazamı, duruma hakim olamayıp, kibri ve gururu nedeniyle tecrübeli askerler ve ocak ağaları ile istişare yapmadığından dolayı eleştirir[181]. Yine Edirne'de orduya dahil olmak isteyen dervişlerin sadrazam tarafından reddedilip azarlanması üzerine İstanbul'un fethinde dervişlerin istediklerinin yapıldığını ve onların zikir ve duası ile nice fetihlerin gerçekleştiğini anlatarak üstü kapalı olarak sadrazamı eleştirmekten geri durmaz[182]. Enverî'nin bu hadiselerden haberdar olmama ihtimali çok düşüktür. Zira sadrazamın selam ağası olması hasebiyle bizatihi olaylara şahit olma ihtimali çok yüksektir. Sadrazama yakın konumunu kaybetmemek için bu hadiseleri zikretmemiş olmalıdır.

Ordu Edirne'de bulunduğu sırada hekim suretinde orduya dahil olan ve pek çok askerin şehid olmasına sebep olan casuslarla ilgili iki müellifimiz de benzer bilgiler verir. Enverî, casusların tam sayısını vermemekle birlikte yapılan sorgu neticesinde 4 kişinin idam edildiği ve kalanlarının yakalanması için emir verildiğini zikreder. Kesbî'nin *"beş on tevâbi'i ile muhteşem ve mülebbes bir hekîm peydâ olup"*[183] ifadesinden en azından kalabalık bir grubun olduğunu anlamaktayız. Kesbî, Enverî'den farklı olarak casusların su haznelerini de zehirlediğini ve pek çok hayvanın telef olmasına sebep olduklarını da zikreder[184].

İki müellifimizin de benzer bilgiler verdiği diğer bir hadise Hotin'in Ruslar tarafından kuşatılmasıdır. Kesbî'ye göre Hotin muhafızı Vezir Hüseyin Paşa, düşman üzerine saldırmak isteyenleri kaledeki askerin az olması, Kahraman Paşa'nın maiyetindeki askerlerin güvenilmez olduğunu gerekçe göstererek reddetmesi üzerine yeniçeri kıyafetinde iki askerin *"merâmı bizi esir etmektir. Belki paşa mürteddir"* tazyikleriyle askerler galeyana gelmiş ve Hüseyin Paşa'yı

180 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 20-22.

181 Metin vr. 8b.

182 Metin vr. 9a.

183 Metin vr. 9b.

184 Metin vr. 9b-10a.

şehit etmişlerdir. Sonrasında ise kaledekilerin ittifakıyla Kahraman Paşa vekil seçilir[185]. Hadise ile ilgili Enverî de genel olarak aynı bilgiyi vermekle birlikte Kesbî'den fazla olarak Hüseyin Paşa'nın yerine kimin geçmesi gerektiği ile ilgili meşveret yapıldığı ve Selanik mutasarrıfı Hasan Paşa'nın kale muhafızı olduğu bilgisini de bize verir[186].

Kesbî'nin ikinci telifi, kalenin birinci kuşatmadan kurtarılması ile ilgili de yine Enverî'den farklı bilgileri havidir. Enverî, kalenin Abaza Mehmed Paşa ve askerleri vasıtasıyla kurtarıldığını zikreder[187]. Ancak Kesbî, Abaza Mehmed Paşa, paşanın hazinedarı Feyzullah Ağa ve Canikli Ali Paşa'nın ortak hücumları neticesinde kalenin kurtulduğunu mufassal bir şekilde anlatır. Ayrıca müellifimiz bu savaşta ölen Rus askerinin sayısını da zikreder[188]. Müellifimiz, Enverî'nin aksine, kalede bulunması hasebiyle Hotin kuşatması ve mahiyeti, kalenin ve kaledekilerin durumu ile, İzvançe ve diğer yerlerde yaşanan çatışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgiler verir[189].

İki müellifin de Kahraman Paşa ve askerlerinin durumu, Kahraman Paşa'nın neden idam edildiği ile ilgili verdiği bilgiler farklılık arzeder. Enverî, Kahraman Paşa'nın 6 bin asker toplamakla görevli iken emri yerine getirmeyip 3 bin asker topladığı, bunların da eşkıya taifesinden olduğu ve Hotin tarafına geldiklerinde halka zulmettikleri üzerinde durur. Ayrıca Hotin muhafızı Hüseyin Paşa'nın da şehit edilmesinde dahlinin olduğunu öne sürer ve daha önce de pek çok hatası olduğunu ifade ederek bu nedenle idam edildiğini zikreder[190]. Kesbî ise idam sebebini topladığı askerlerin düşman tarafına geçmesi olarak gösterir. Ayrıca Kahraman Paşa'nın askere ulufe tahsisi için birkaç defa arz yazdığını lakin bir cevap alamadığını, onun için askerin düşman tarafına geçmesinin asıl sebebinin serdar-ı ekrem olduğunu ifade etmesi üzerine sorgusuz sualsiz idam edildiğini anlatır[191].

---

185 Metin vr. 11a-12b.

186 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 22-23. Kesbî bu hadisenin geçtiği bölümden daha sonra tayinleri anlattığı ayrı bir bölümde Hotin kalesi muhafızlığına Gürcü Hasan Paşa'nın tayin edildiği bilgisini verir. (Metin vr. 17b-18a.)

187 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 24-25.

188 Metin vr. 15b-16a.

189 Metin vr. 11a-12b, 13b, 15b-16a, 17a-b, 18b-22b, 29b-31b, 34b-37a.

190 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 53-55.

191 Metin vr. 13a.

Kesbî, Mehmed Emin Paşa'nın azlini muhtasar bir şekilde geçerken Enverî, azledilmesi, idamı ve terceme-i halini sadrazamın maiyetinde olmasının da verdiği bilgiler neticesinde çok daha tafsilatlı olarak anlatır[192].

Müelliflerin kaydettiği benzer hadiselere dair bir diğer kayıt da Boğdan voyvodasının ihanetidir. Kesbî, Boğdan voyvodasına, sefer esnasında zahire gönderilmesi ile ilgili birkaç defa emir gönderilmesine rağmen zahire göndermediğini ve Osmanlı İmparatorluğu'na vermesi gereken bu zahirenin Rus tarafına gönderildiğinin yakalanan esirler vasıtasıyla öğrenildiğini muhtasar bir şekilde anlatır[193]. Enverî ise konumunun da sağladığı avantajla olsa gerek esirlerin yakalanması, sayısı, sorguya çekilmesi ve sorgunun muhtevası hakkında oldukça tafsilatlı bilgiler verir[194].

İki müellifimiz de Hotin'in Ruslar tarafından ikinci defa kuşatılmasını, kalenin ve içindekilerin durumunu, yardımın gelmesini ve kurtuluşu tafsilatlı olarak anlatırlar. Enverî, konumunun da verdiği avantajla olsa gerek kale savunmasında görevli olan komutanları, görev yaptıkları tabya ve kapı isimlerini ve maiyetlerindeki asker sayılarını da verir[195].

Enverî ve Kesbî, Hotin muhafızı Hasan Paşa'nın şehadeti hakkında hemen hemen aynı bilgileri vermektedir. Enverî, paşanın ne zaman şehid olduğu, nereye defnedildiği ve terceme-i hali gibi konularda biraz daha tafsilatlı olarak bilgi aktarır[196]. Kesbî de bu konularda bilgi vermemesine rağmen Enverî'den farklı olarak, paşanın vefatı ile asker arasında birlik bozulmaması için alınan tedbiri verir[197].

Kesbî ve Enverî'nin benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise Turla üzerine inşa edilen köprü hakkındadır. Kesbî, ayrıntıya girmeden köprünün inşa sebebini, inşa sürecini, Rusların köprüyü yıkmak için yaptığı faaliyetleri, köprünün yıkılmasını ve sonrasında askerlerin durumunu muhtasar olarak aktarırken[198] Enverî köprünün yapımı, yıkılması ve sonrasında yaşanan hadiseleri daha tafsilatlı verir[199].

---

192 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 61-62,75-77.

193 Metin vr. 25b.

194 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 29.

195 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 57-58.

196 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 58-59.

197 Metin vr. 33a-34a.

198 Metin vr. 37b-38a.

199 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 68-72.

Yine Enverî, Hotin kalesine muhafız tayin edilmesi, soğuk ve zahire kıtlığı nedeniyle kimsenin kalmaması, yapılan meşveret neticesinde kışlamak üzere Babadağı'na gidilmesini Kesbî'ye göre daha tafsilatlı olarak verir[200].

Kesbî'nin ikinci telifinin elimizdeki nüshasında savaşın Rumeli cephesi ile ilgili bilgiler ordunun kışlak tarafına avdet etmesi ile son bulmaktadır. Enverî ve Kesbî sefere iştirak etmelerine rağmen ikisi de çoğu zaman birbirinden farklı bilgiler vermiştir. Kesbî yeri geldikçe askerlerin durumunu ve sadrazam Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'yı eleştirirken, paşanın selam ağası göreviyle sefere katılan ve Han Tepesi'ne gelindiğinde vaka'nüvis tayin edilen Enverî'nin muhtemelen görevleri nedeniyle herhangi bir eleştiride bulunmadığı ve askerin düzensizliği ile ilgili neredeyse hiç bilgi vermediği görülür. Kesbî, Bâb-ı Defterî'de görevli olması hasebiyle Enverî'de olmayan pek çok belge kullanmıştır. İkisi de ordugahta bulunduğu için cepheden gelen haberlere dair verilen bilgiler genel itibariyle aynıdır. Ancak Enverî konumu gereği gerçekleştirilen pek çok meşvereti ve alınan kararları, esirlere dair yapılan sorgulamaları dahi eserinde tafsilatlı olarak zikreder. Ayrıca yine konumu gereği sefer esnasında yapılan tayin ve aziller konusunda da Kesbî'den daha fazla bilgi verir.

Kesbî'nin sefere dair verdiği bilgilerin benzerlik gösterdiği bir diğer kaynak Ahmed Vâsıf Efendi'nin yazdığı Tarih'dir. Vâsıf, seferin sebebi olarak Rusya'nın Lehistan'ın iç işlerine müdahalesini, Balta hadisesini, sınırlara asker sevk etmesini ve ahidname şartlarına uyulmamasını vermektedir[201]. Kesbî, Vâsıf'tan farklı olarak Lehistan meselesini zikretmeden Balta hadisesi, sınırlara asker gönderilmesi ve Rusya'nın Gürcistan üzerindeki tasallutu üzerinde durur[202].

Sefere dair yapılan meşveretle ilgili olarak iki müellif de farklı bilgiler vermektedir. Vâsıf, meşverette görüşülen meselelerle ilgili olarak Rusya'nın müsalaha şartlarına uymadığı, Leh'e asker yığdığı, Balta hadisesi ve Rusya'ya savaş açılması durumunda diğer devletlere seferin meşruiyetine dair mektup gönderilmesi üzerinde durulduğunu zikreder[203]. Kesbî ise

---

200 *Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774),* s. 78-84.

201 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. 316-317.

202 Metin vr. 1b-2b. Vâsıf eserinde muhtelif yerlerde Gürcistan üzerindeki gerçekleşen güç mücadelesine, serasker tayinine ve son olarak Gürcistan hakimi Solomon'un itaatine dair bilgiler vermekle birlikte sefer için gerekli bir sebep olarak zikretmemiştir. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. 267, 282-284, 315.

203 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. 316.

yapılan meşverette Rusların Akdeniz, Karadeniz, Anadolu ve sınırlar tarafından saldırdığında nasıl tedbir alınması gerektiği ile zehire, asker ve kalelerin durumu gibi konuların konuşulduğunu zikreder[204].

İki müellifin de benzer bilgiler verdiği bir diğer hadise Sadrazam Silahdar Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelişi hakkındadır. İkisinin de verdiği bilgiler, sadrazamın okuduğu beyit de dahil olmak üzere hemen hemen birbirinin aynıdır[205]. Kesbî, görevinin sağladığı avantajla Vâsıf'tan farklı olarak sadrazamın üzerinde biriken kalemiye akçesinin hazineye teslimiyle ilgili defterdarın emrini de zikreder[206].

Kesbî buradan sonra görevi hasebiyle Vâsıf'ta olmayan bilgiler verir. Bunlar;

Defterdar Efendi'nin Hotin, Özi ve Bender kalelerinde buğday ve mühimmat depolanması üzere yazdığı takrîr[207]; Kalelerin tamire muhtaç yerlerinin tamiri için mimar ve mühimmat gönderilmesi[208]; Hotin, Özi ve Bender kalelerinde mevcut bulunmak üzere evlâd-ı fâtihândan ve harp ehlinden asker yazılması için Kurd Paşa, Kahraman Paşa ve Seyyid Hasan Paşa'ya emir yazılması[209]; Hotin, Özi ve Bender kalelerindeki siperlerin temizlenmesi için erbâb-ı zeamet ve tımarın görev yerlerine gitmesi[210]; Defterhane ve mehterhane mühimmatının yüklenmesi için İstanbul, Hayrabolu ve Yanbolu'daki ahırlarda hazır bulunmak üzere, Arabistan ve Bozok taraflarından deve ile katır satın alınması[211]; İstanbul, Gelibolu ve Selanik baruthanelerinde barut imali için Niğde ve Kayseri'den güherçile satın alınması[212]; Cebehane'de hazır bulunup ihtiyaca binaen kalelere ve devlet büyüklerine gönderilmek üzere Anadolu'dan kilim ve keçe satın alınması[213]; Anadolu ve Rumeli'de bulunan yeniçeri, cebeci, topçu ve arabacı askerlerinin hazır bulunmaları için valilere, yeniçeri serdarlarına ve serdengeçti ağalarına emir yazılması[214]; Mehterhane'de bulunması için Halep, Antep ve Kilis tarafından çadır bezi, Gelibolu ve

---

204 Metin vr. 2a-2b.

205 Mezkur beyitte, Vasıf'ta "Cem'" kelimesi yerine "Hıfz" kelimesi kullanılmaktadır. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s.315

206 Metin vr. 4b-5b.

207 Metin 2b-3a.

208 Metin vr. 3a.

209 Metin vr. 3a.

210 Metin vr. 3b.

211 Metin vr. 3b.

212 Metin vr. 3b.

213 Metin vr. 4a.

214 Metin vr. 4a.

Seddülbahir tarafından da yelken bezi satın alınması[215]; Sefer olduğunda ihtiyacı olan kalelere ve gemilere gönderilmek üzere Serasker maiyetinde bulunması için "Şagaki" denilen toplar ile Pravişte tarafından gülle ve humbara gönderilmesi[216]; İnce donanma için gerekli olan kırlangıç, çelpe ve şahtor gemilerinin inşası için gerekli malzemelerin tedariki, levend askeri ve diğer malzemeleri için emir yazılması[217]; Sipahi ve silahdar askerinin hazır bulunması için kethüdayirlere emir yazılması[218]; Silahdar Hamza Paşa'nın üzerinde biriken kalemiye akçesini hazineye göndermesi için Defterdar Sarım İbrahim Efendi'nin emri ve Silahdar Hamza Paşa'nın İstanbul'a gelişi[219]; Silahdar Hamza Paşa'nın azli ve Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa'nın sadrazam olması ile Silahdar Hamza Paşa'nın vefatı[220]; Ordu için gerekli olan zahire, top, humbara, gülle, barut ve diğer mühimmatın gemiye yüklenip önce İsakçı kalesine, sonra da emin bir yere götürülmesi hakkında emir yazılması[221]; Uzun süredir sefer yapılmadığı için yeni askerin sefer adabını bilmemesi nedeniyle yaşanan sıkıntılar[222]; Hotin'den gelen talep üzerine Hotin'e tayin edilen defterdar Selim Ağa hakkında malumat ile kaleye gönderilecek mühimmat ve temini[223].

Vâsıf, Kırım Giray'ın han oluşunu muhtasar bir şekilde anlatırken[224] müellifimiz, Kırım Giray Han'ın faaliyetleri ve ikinci defa han oluşu hakkında daha mufassal bilgiler verir[225].
Kesbî'nin ikinci telifi, Hotin Kalesi'nin birinci kuşatmadan kurtarılması ile ilgili de yine Vâsıf'dan farklı bilgileri havidir. Vâsıf, kalenin Abaza Mehmed Paşa ve askerleri vasıtasıyla kurtarıldığını zikreder[226]. Ancak Kesbî, Abaza Mehmed Paşa, paşanın hazinedarı Feyzullah

---

215 Metin vr. 4a.

216 Metin vr. 4a.

217 Metin vr. 4b.

218 Metin vr. 4b.

219 Metin vr. 4b-5b.

220 Metin vr. 7b.

221 Metin vr. 7b-8a.

222 Metin vr. 8a.

223 Metin vr. 16a-b.

224 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin)*, s. 318.

225 Metin vr. 5b-7b. Kesbî'nin Kırım Giray'ın han oluşu ve faaliyetleri hakkında tafsilatlı bilgi vermesine rağmen vefatı hakkında herhangi bir kayıt düşmez. Vâsıf ise ordu Davut Paşa'dan çıktıktan sonra Kırım Giray'ın vefat haberi geldiğini Devlet Giray'ın Kırım Hanı nasb edildiğini zikreder. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin)*, s. 324.

226 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin)*, s. 332.

Ağa ve Canikli Ali Paşa'nın ortak hücumları neticesinde kalenin kurtulduğunu mufassal bir şekilde anlatır. Ayrıca müellifimiz bu savaşta ölen Rus askerinin sayısını da zikreder[227].

Müelliflerin sınırdaki kaleler hakkında verdiği bilgiler de farklılık arz etmektedir. Kesbî'nin Hotin Kalesi hakkında verdiği bilgiler genel itibariyle kuşatma bağlamındadır. Sadece bir yerde geçmişe matuf bir bilgi aktarır. Buna göre II. Osman zamanında Hotin Kalesi alındıktan sonra savunma açısından açık kalan tarafına ağaçlar dikilerek orman yapılmıştı. Müellifimiz daha sonra Rusların bunu öğrendiğini ve kaleyi orman içerisinden de kuşattığını anlatır[228]. Kesbî'nin hakkında bilgi verdiği bir diğer kale Kamaniçe Kalesi'dir. Bu bilgiler kalenin kendisinden çok içerisinde bulunan caminin durumu ile ilgilidir. Vâsıf ise iki kaleyi de ayrı başlıklar altında ele alarak savaşlar neticesinde karşılıklı olarak el değiştirilmesi, kaleye komutan olarak kimlerin tayin edildiği, kalenin özellikleri gibi pek çok konuda ayrıntılı bilgiler verir[229].

Müelliflerin kaydettiği benzer hadiselere dair bir diğer kayıt da Boğdan voyvodasının ihanetidir. Kesbî, Boğdan voyvodasına, sefer esnasında zahire gönderilmesi ile ilgili birkaç defa emir gönderilmesine rağmen zahire göndermediğini ve Osmanlı İmparatorluğu'na vermesi gereken bu zahirenin Rus tarafına gönderildiğinin yakalanan esirler vasıtasıyla öğrenildiğini muhtasar bir şekilde anlatır[230]. Vâsıf da voyvodanın verilen emirleri yerine getirmediği, Ruslara meyli ve ihanetinin esirler vasıtasıyla öğrenildiğinin üzerinde durarak voyvodanın idam edildiği bilgisini verir[231].

Vâsıf'ın orduya sızan casuslar, sabık Hotin muhafızı Hüseyin Paşa'nın katledilmesi, Kahraman Paşa'nın itaatsizliği ve idamı, Hotin muhafızı Hasan Paşa'nın şehid olması, Mehmed Emin Paşa'nın azli ve terceme-i hali, Turla üzerine köprü yapılması ve ordunun kışlak olarak Babadağı'na çekilmesi hakkında verdiği bilgiler Enverî'den özetlenmiştir[232]. Aynı konular hakkında daha önce Enverî ile ilgili yaptığımız izah münasebetiyle burada tekrar değinilmesine lüzum görülmemiştir.

---

227 Metin vr. 15b-16a.

228 Metin vr. 13b.

229 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. 246-248.

230 Metin vr. 25b.

231 *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. 334

232 Vasıf'ın Enverî'den özetlediği yerlerle ilgili bk. *Ahmed Vasıf Efendi ve Mehâsinü'l Âsar ve Hakâyikü'l Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme-Metin),* s. CLXI-CLXXIV.

Devrin kronikleri üzerinde yaptığımız çalışma neticesinde her ne kadar savaşa dair verilen bilgiler birbirine benzese de Kesbî'nin ikinci telifinin kullanıldığına ya da Kesbî'nin bu ikinci telifi yazarken diğer müelliflerin eserlerinden istifade eettiğine dair bir kanıt yoktur. Zira kıyasladığımız tüm müellifler görevleri vasıtasıyla cephede bulunmaktadırlar.

1. H. ESERİN ÖNEMİ

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'ni anlatan çağdaş kaynaklar[233] arasında üzerinde çalıştığımız eserin birçok açıdan temayüz ettiği ve bu eserde verilen birçok bilginin diğer kaynaklarda mevcut olmadığı görülür. Bunda müellifimizin sefer öncesinde ve seferde iken yer aldığı görevleri ve bu vesileyle görme/duyma imkanı bulduğu kaynakların farklı olmasının etkisi büyüktür.

Müellif, Bâb-ı Defterî'de görevli olması hasebiyle seferin mali boyutuna müteallik birçok yazışmayı görme imkânı bulmuştur. Yine bu minvalde mezkur vazifesi sayesinde mali muamelata dair uygulamalara hakkında da, diğer kaynakların birçoğunda mevcut olmayan bilgiler verebilmiştir. Bu bağlamda imparatorluğun sefere hazırlık sürecinde maliye dairelerinde nasıl bir hazırlık sürecinden geçildiği, sefer için gerekli malzemelerin tedariki için gerçekleştirilen yazışmalar ve sefer mühimmatının nerelerden temin edildiği gibi maliye kaleminin kendi iç işleyişi ve karar mekanizması ile ilgili bizlere önemli bilgiler verebilmiştir. Bunun yanında bizzat sefere katıldığından cephelerdeki birçok hadiseyi ya müşahede etmiş yahut şahit olanlarla konuşma fırsatı bulabilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız eserin bir diğer önemli yanı Kesbî'nin savaş hakkındaki ilk telif eseri olan *İbretnümâ-yı Devlet'*te var olmayan bilgileri kaydetmesi ve mevcut bazı bilgileri değiştirerek vermesidir. Bu minvalde müellif, ilk eserinde sefer güzergahında gerçekleşen hadiseler hakkında pek bilgi vermezken bu tutumunu değiştirerek İstanbul'dan çıkıştan itibaren yaşanan bir takım olumsuz durumları ikinci telifine yansıtmıştır. Bunun haricinde diğer kaynakların aksine savaşın sebebi olarak Rusya'nın Gürcistan üzerindeki baskısından bahsetmesi, devlet adamlarına yönelttiği eleştiriler ve sınırda kullanılan askerî mühimmâta dair verdiği bilgiler eserin kıymetini bir kat daha arttırmaktadır.

Son olarak sefer hakkında daha tafsilatlı bir eseri mevcutken yeni bir eser telif eden müellifimizin, yukarıda beyan ettiğimiz nedenlerden dolayı eserin telif tarihi tespit edilememiş

---

233 1768-1774 Harbi'nin anlatan çağdaş kaynaklar hakkında bk. Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi,* İstanbul 2016[7], s. 96-99; Uğur Demir, *1768 Savaşı Osmanlı Diplomasisi*, s. XV-XVI.

olsa dahi, tarihi hadiseler hakkındaki yorumunun zaman içerisinde değiştiğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

1. I. ESERİN NÜSHASI

Kesbî'nin ikinci telifinin bugüne kadar yalnız bir nüshası tespit edilmiştir. Elimizdeki nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı, nr. 1572'dedir. Eser, 39 varak olup, 40a sayfası boş bırakılmıştır. İlk sayfa(1b) 16, son sayfa(39b) 8, diğer sayfalar 21 satırdır. Metin içerisindeki konu başlıkları kırmızı mürekkeple verilmiştir. Eser kırmızı deri ve ebru ciltlidir [234] . Elimizdeki nüshanın müellif nüshası olmayıp, istinsah nüsha olduğu ve tamamlanamadan kaldığı kuvvetle muhtemeldir.

TRANSKRİPSİYONDA TAKİP EDİLEN YOL

Neşre hazırlanan metni transkribe ederken basit bir trankripsiyon usulü uygulandı; Kelime başlarındaki (ع) ayn'lar gösterilmezken, kelime ortasında ve sonunda yer alanlar (‘), (ء) hemzeler (’) şeklinde; Arapça ve Farsça kelimelerde yer alan uzun sesliler (â, î, û) şeklinde; yine Arapça ve Farsça kelimelerde (غ) gayndan ve (ق) kafdan sonra gelen uzun sesli kelimeler (ā, ū, ī) şeklinde gösterildi.

Müellifin eserinde kullandığı dil ve üslup özelliklerine elden geldiği kadar dokunulmadı ve devrin telâffuz şekli, imkânlar nispetinde, yansıtılmaya çalışıldı. Ancak Türkçe kelimelerin sonundaki "b" harfleri "p", "c" ler de "ç" olarak yazıldı.

Elimizdeki istinsah nüshada koyu ve ayrı olarak belirtilen konu başlıkları aynen muhafaza edildi, derkenarlar ise metindeki yerlerine denk gelen sayfalarda dipnot olarak verildi. Metnin daha iyi anlaşılması için nokta, virgül, soru işareti, tırnak gibi noktalama işaretleri tarafımızdan ilâve edildi.

Metinde, okunamayan bazı kelimeler (…) şeklinde boş bırakıldı, şüpheli kelimeler ise orijinal yazılımıyla verildi. Metnin aslında bulunmamasına rağmen anlam bütünlüğünü korumak için tarafımızdan eklenen bazı kelime veya ekler ise […] olarak gösterildi.

Müellifin yanlış yazdığı kelimeler olduğu gibi bırakılırken, yazım yanlışları dipnotta belirtildi. Metin içinde aynı kelime birden fazla yerde yanlış şekliyle yazılmışsa, kelimenin ilk

234 Karatay, I, 304-305.

geçtiği yerde bu duruma dipnotta değinilmiş ve diğer yanlışların hangi sayfalarda olduğu da gösterilmiştir.

(METİN)

Vekāyi‘-i Tevârîh-i Zekeriyâzâde Mehmed Sa‘îd An Kâtibân-ı Kalem-i Mâliye Der Bâb-ı Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel

[vr. 1b] Mâliye Kalemi Kâtiblerinden Zekeriyâzâde Mehmed Sa‘îd Efendi’nin Zabt Eylediği Tevârîhdir.

Bin yüz seksan iki senesinde sultân ibnü’s-sultân es-sultân Mustafa Hân-ı Sâlis aliye’r-rahmet vel-gufrân zamânında Silahdâr Hamza Paşa vezâretinde Sarım İbrâhîm Paşa defterdarlığında Davud Paşa sahrâsında bi’n-nefs pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretleri Moskovlu elçisi tarafından devleti tarafına gönderilen kâğıd götüren Tatarını tutup tercüme itdirildikde Devlet-i Aliyye’ye Moskovlunun sû-i kasdı oldığundan Gürcistan hâkimi Sulu Han ile ittifâkı oldığını ve Kırım ve Özi ve Bender ve Hotin sınûr ve hudûdlarına karîb olan mahallerinde soltat ü katana ta‘bîr olunan mu‘allem-i asâkir-i vâfiresi hâzır u âmâde ve müterassıd-ı rasad-ı ihânet ü hıyânet üzre oldığı tercüme-i tahrîrâtdan müstebân oldı.

Vürûd-ı Haber-i Madde-i Balta

Serhaddât-ı mansûre-i pâdişâhîden Bender kal‘ası ile **[2a]** Hotin kal‘ası miyânında Balta nâm mahallde tevâ’if-i askeriye-i yeniçeriyândan çend nefer meyhânede kendü âlemlerinde cünbüş ider iken Moskovlunun fi’l-hakīka ilkā ve âmâde eylediği soltat askerinden birkaç nefer varup yeniçerilere itâle-i kelâm-ı nâ-sezâ eylediklerine müselmânların irâde-i ihtiyârları meslûb ve her ne kadar pend ü nush ve def‘-i kayd ile mukayyed oldılar ise dahi kâr-ı ker olmayup âkıbetü’l-emr Moskovlu askeri, ehl-i İslâm üzerine alet-i harb kaldırup hücûm eyledikde zarûrî müdâfa‘a itmek irâdesinde Moskovlu ve Müselmânlardan çend nefer birbirini i‘dâm ve mecrûh eylediğinin haber-i vahşet eseri ile Gürcistan tarafının muhâfazası ve Moskovlunun Gürcistan’a olan tasallutu indifâ‘ı içün ta‘yin olunan vüzerâ ve ma‘iyyetinde olan tevâ’if-i askerî şerâre-i nâr-ı fesâdı itfâsıyla indifâ‘ı matlûb iken madde olup mu‘âlecesi düşvâr ve hengâme-i zarûriyyeye bir mukaddime kesb eyledi.

Şûrâ-yı Erkân-ı Devlet-i Aliyye

Çünkü Moskovlu, Gürcistan ahâlilerini iğfâl ü firîb ile da’ire-i itâ‘atden udûl ve Rûsiyyelüye teba‘ıyyet eylediğinden ol tarafa serasker ta‘yîn olunup cenk ü kıtâl olunmakda ve kezâlik Rumili tarafında serhaddler etrafında Moskovlunun **[2b]** askeri hâzır u âmâde ve Moskovlunun merâmı Anatolı tarafından başka ve serhaddler taraflarından başka ve Karadeniz ve Akdeniz tarafından başka başka asker gösterdüp birden bire memâlik-i İslâmiye’ye hücûm eylediği sûretde tedbîr ne gûne iktizâ ider deyü Bâb-ı Âlî’de meşveret olundukda zehâir ve mühimmât-ı kılâ‘ ve seferiye ve mîrîlü askeri ol vakitde defterdâr-ı şıkk-ı evvel bulunan Sarım

İbrâhîm Efendi'ye ve mevâdd-ı sâ'ire ber-vech-i âtî zikr ü beyân olındığı üzre Bâb-ı Âlî'den tanzîm olunmak irâdesine karar virilmeğle karar-dâdesi üzere nizâmına mübâşeret olındı.

Takrîr-i Defterdâr Efendi Berâ-yı Zahîre ve Asker

Serhaddât-ı mansûre-i tâcîdârîden Özi ve Bender ve Hotin kal'alarında mevcûd ve müddahar bulunmak ve dizdârlarına teslîm olunup senede bir def'a rencbere tevzî' olunup vakt-i harmanda zehâir-i cedîde alındıkda a'şârı fâ'izine kanâ'at ile noksan tertib etmemek ve dâima iş bu şûrût üzre kal'alarda zahîre mevcûd olup hîn-i iktizâda zehâir içün zarûret çekilmemek içün Eflak ve Bogdan'dan ve Bucak ta'bîr olunan mahallin kurâları mevcûdundan hınta ve dakīk ve erzen şa'îr mübâya' ve kılâ'-i mezkûrlara nakl ve der-anbâr olunmak bâbında irâde-i aliyyeye ihâle ile takrîr tahrîr ve Bâb-ı Âli'ye **[3a]** ref' ü takdîm eyledükde mûcebince tanzîm olunmak fermân buyurulmağla mâliye kaleminden iktizâ iden fermânları bâ-müsvedde tahrîr olunup, îcâb iden akçası hazîne-i âmireden ta'yîn olunan mübâşirlerine teslîmân mahallerine irsâl ü tesyîrlerine isti'câl olundı.

İb'âs-ı Mi'marân ve Cebehâne Berâ-yı Kıla'

Yeni Kal'a ve Özi ve Akkirman ve Bender ve Hotin kal'alarının muhtâc-ı ta'mîr olan mahallerini keşf ve istihkâmı içün ta'yîn olunan binâ emînleri ma'iyyetine mi'mâr halifeleri ta'yîn olunup bir tarafdan mühimmât-ı cebehâne tisyâriçün başmuhâsebe kalemi kuyûdâtına tatbîk ile mezkûrânın her birine tophâne ve cebehâne mevcûd[un]dan ifrâz ve nâ-mevcûdı mübâya'a ve ocakları tarafından ta'yîn olunan mübâşirleriyle gönderilmek içün iktizâ iden evâmirleri ve yol hükümleri şurût üzre kalem-i merkūmda yazıldı.

Ta'yîn-i Şüden-i Asker-i Mîrî Berâ-yı Muhâfaza

Zikr olunan kal'alarda ihtiyâten mevcûd bulunmak üzre evlâd-ı fâtihân ile Arnabud paşalarından muktedir ve askerperver ve harb u darb erbâbından perver başbuğ nasbı ile mîrîlü asker tahrîr ü tesyîri takrîr olunmağla mûcebince Kurd Paşa'ya ve Kahraman Paşa'ya ve Seyyid Hasan Paşa'ya ve evlâd-ı fâtihân çeribaşılarına hatten evâmiri yazıldı.

[3b] Ta'yîn-i Şüden-i Zü'emâ ve Erbâb-ı Tîmâr

Serhaddât-ı mansûre-i tâcidârinin fenâ-pezîr olan siper sepetleriyle handaklarının tathîri zü'emâ ve erbâb-ı tîmârın nân pâreleri mukābili hizmet ve vazîfe-i zimmetleri olmağla Anatolı ve Rumili'nde mevcûd olan zü'emâ ve erbâb-ı tîmâr anifen zikr olunan kal'alarda mevcûd bulunmak üzre bir gün akdem bir yerlü yerlerinden kalkup mahall-i me'mûrelerinde bulunmak içün mübâşirli iktizâsına göre evâmirleri tahrîr olundu.

Mübâya‘a-i Deve ve Katır Cânib-i Anatolı

Mühimmat-ı defterhâne ve mehterhâne vesâ’ire tahmîli içün İstanbul ve Hayrabolı ve Yanbolı âhûrlarında mevcûd bulunmak üzre Arabistan ve Bozok taraflarından deve ve katır mübâya‘a ve müsâra‘aten celbi içün iktizâ iden mübâşirli emirleri yazıldı.

Güherçile Mübâya‘ası

İstanbul ve Gelibolı ve Selanik barudhânelerinde barût-ı siyah i‘mâli içün baş muhâsebe defterleri nâtık oldığı üzre güherçile bulunan Niğde ve Kayseriyye taraflarından müsâra‘aten mübâya‘a ve ihzâriçün fermânları yazıldı.

Kilim ve Kiçe Mübâya‘ası

Cebehâne-i âmirede mevcûd bulunup ba‘dehû iktizâ iden **[4a]** kal‘alara ve umûr-ı mühimme-i sâ’irede i‘mâl içün Anatolı tarafından kilim ve kiçe mübâya‘a ve celbi içün mübâşirli evâmir-i âlîşân mâliye kaleminden tahrîr ü irsâl olundı.

Yeniçeri ve Cebeci ve Topcı ve Arabacı Neferâtı

Anatolı ve Rumili câniblerinde mevcûd olan yeniçeri ve cebeci ve topcı ve arabacı neferâtları li’ecli’l-ihtiyât âmâde bulunmalarıçün eyâlet vâlîlerine ve yeniçeri serdârlarına ve serdengeçdi ağalarına hitâben evâmir-i celîlü’ş-şân ısdâr olunup ocaklar taraflarından mübâşir tisyâr olındı.

Kirpâs-ı Hayyâm ve Bâdbân

Mehterhâne-i âmirede mevcûd bulunmak üzre iktizâ iden çadır ve çerke lâzımesiçün Haleb ve Ayıntab ve A‘zâz ve Kilis câniblerinden kirpâs-ı çadır mübâya‘asıçün başka ve Gelibolı ve Seddü’l-bahr câniblerinden kirpâs-ı bâdbân mübâya‘asıçün başka evâmir-i âlîşân ısdâr olunup mebâlığından ale’l-hesâb mübâşirlerine nukūd virilüp irsâl olındı.

İsâga-i Top ve Humbara ve Gülle

Sefer vukū‘unda seraskerler ma‘iyyetinde mevcûd bulunmak ve iktizâ iden kal‘alara ve sağīr ve kebîre sefâyine vaz‘ içün şugaki(?) ta‘bîr olunur topların isâğalarıçün başka ve Piravişte tarafından gülle ve humbara isâğalariçün başka fermân-ı âlî sâdır oldı.

[4b] Tertîb-i Sefâyin-i İnce Donanma Sefâyini

Karadeniz ve Akdeniz seferi içün mevcûd bulunmak üzre müceddeden inşâsı iktizâ iden mîrî sefâyinden mâ‘ada Tersane-i Âmirede ince donanma sefâyini inşâsı irâde-i kātı‘a-i tâcidârî buyurulmakdan nâşî kırlangıç ve çelpe ve şahtor tesmiye olunur sefâyinin bir gün evvelce inşâsı içün iktizâ iden kumâne ve timur lenger ve mismâr ve levendât ve edevât-ı sâ’iresiçün îcâb iden evâmirleri yazıldı.

Tenbîhât-ı Terakkīlüyân-ı Sipah ve Silahdâr

Öteden berü seferler vukū‘unda sipah ve silahdârlı asâkirinin cem‘î ve terakkī virilerek ordu-yı hümâyûn ve iktizâ iden mahallere ta‘yîni lâbüdd olmağla âmâde bulunmalarıçün kethüdayirlerine hitâben bâ-fermân-ı âlî ocakları ağaları tarafından ber-mûceb-i evâmir mektûblar tahrîr ve mübâşirler tesyîriyle tenbîh ü ihtiyâr olundı.

Ameden-i Silahdâr Hamza Paşa Der Âsitane

Rikâb-ı kâmyâb-ı hüsrevâne-i perverdelerinden ve şi‘ir ve inşâda mâhir ü istihyâdan vezîr-i mükerrem Silahdâr Hamza Paşa, Kütahya eyâletinde sâye-endâz mücedded-i iclâl üzre olup mâl-ı mukāta‘ât ve kalemiye akçelerinden zimmetinde terâküm iden mebâlığın bir an akdem hazîne-i âmireye irsâli içün **[5a]** evâmir-i şerîf ısdâr u tisyâr olundukça ısğā eylemediğinden Defterdâr Sarım İbrâhîm Efendi bâ-istizân bu def‘a dahi, “Emrim vardıkda hazîne mevcûdundan ifrâz ve hazîneye rabt ve mübâşire teslîm ve yola ihrâc ve bir an akdem ve bir sâ‘at mukaddem hazîne-i hümâyûna teslîm ve teberî-i zimmet eylediğin fîhâ ve eğer bu def‘a dahi muğāyir-i fermân-ı hümâyûn tekâsül ü rehâvetin vâki‘ olur ise uhde-i vezîrânenizde olan mukāta‘ât-ı mîrîyye mezâda virilüp, tâlibine fürûht ve senin zimmetinde kalan mâl-ı mîrîçün tuğ ve sancağın ref‘ ve kâffe-i muhallefâtın zabt ve kendünüz dahi bilâd-ı ba‘îdeye nefy olacağını bilüp âna göre hareket ve muğāyirinden mücânebet eyleyesiz” deyü emr-i âlî maliye kaleminden tahrîr ve mübâşir yediyle irsâl olunmuşdı. Kütahya şehrine varır varmaz kariha-i sabîha-i hüsrevâne ve avârif-i behiyye-i şehriyârîden mühr-i hümâyûn, müşârun-ileyh Hamza Paşa’ya ihsân buyurılup, da‘vetçi gitdiği istimâ‘ olundukda efendi-i mûmâileyh ziyâde muzdaribü’l-âhvâl olmağla işbu cerâ[’i] min afv u safhı içün darbhâne-i âmireden yedi bin nısfiyye ahz ve vezîr-i müşârun-ileyhe bâ-arzıhâl hallâl-ı tarîkde irişdirdiği hulefâ-i aklâmın ma‘lûmı oldı. **Ezincânib** vezîr-i müşârun-ileyh Kütahya’dan nihüft ve hareket ve Karamürsel sahiline irsâl olunan kayığa râkib olup **[5b]** Üsküdar’da Haydarpaşa nâm mahallde nasb olunan hıyâmda ricâl-i Devlet-i Aliyye istikbâl ve resm-i hoş-âmedi temâmında Topkapu’dan Sarây-ı Hümâyûn’a vâsıl olup ber-mûceb-i teşrîfât hâmil ü hamâil mühr-i hümâyûn ile Bâb-ı Âlî’ye azîmet ve arz odasına haber ku‘ûdunda

Beyit

“Cem‘-i devlet der-perişân kerden sim ü zer-est

Medd-i ihsân rişte-i şirâze-i ibn-i defter-est**”**

ebyâtını okuyup istimâ‘ idenlerin her biri bir nev‘i ma‘âni ile kelâmı şu‘beletdirdiler**.** Ammâ üdebâdan ba‘zıları “medd” lafzı kırk dört adeddir. Mühr-i hümâyûnun ihsânı kırk dört gün meddi temâmında defteri şirâzesinin riştesi perîşân olur deyü ma‘na virdiler idi. Zâtında tevcîh

ve infisâli öyle oldı. Vezîr-i müşârun-ileyh Moskovlu tarafından der-aliyyede Galata Sarâyı kurbında mukīm elçisini Bâb-ı Âlî'ye getürdüp Moskovlu'nun Gürcistan'a olan tasallutu ile sınur başlarına cem' eylediği askeri ve Balta nâm mahallde vukū' bulan keyfiyyâtı su'âl ve sûret-i hakimâne def' ü ref'ine mukayyed olmayup elçinin cevâbını temâmca dinlemeden Yedikulle'ye habs olunmak irâdesiyle irsâl ve seferin fâtihâsı olup, bilâ-tedârikât âmâde olan düşmanın indifâ'ı tedâbirine teşebbüs olundı.

Ameden-i Deli Hân Der Âsitâne

Selâtîn-i Cengîzîyye'den bundan evvelce kemâl-i sefâhet ile **[6a]** mevsûf ve mezîd şekāvet ile ma'rûf olup, dîn ü Devlet-i Aliyye'ye ihâneten Eflak ve Boğdan vilâyetlerini başına cem' eylediği haydûd eşkıyâsıyla ale'l-ğafle basup fukarâ-yı re'âyânın emvâl ü eşyâsını yağma ve ğāret iden Kırım Giray Sultân'ın te'dîb ü gûşmâline imkân bulunmadığından zarûrî Kırım Hanlığı ihsânıyla Kırım'a irsâl olunmışidi. Vardukda üç yüz altmış âdem tertîb ve der-aliyyeye tesrîb[235] ve düvel-i nasârâ elçileri misillü azl ü nasb gibi vesâ'ir der-aliyyede kahvehâne ve berber dükkânlarında bengî ve tiryâkî misillülerin kelâm-ı nâ-sez ve teverrühâtlarını yazup be-her yevm bir âdem Kırım cezîresine vulûc ve bir âdemi hurûc eylemeğe tasvîb ve gâh tevâbi'ine kavuk giydirüp Devlet-i Aliyye'ye ihânete müterakkıb oldığı haberlerine binâ'en azl ve hezâr tekellüf ile Rodos ve İstanköy ve Sakız ve Midillü ve Gelibolı cezîrelerine nefy ü iclâ ve kangı mahalle vardı ise fesâddan hâlî olmadığından birer birer oldığı mahalleri tecdîd ve nihâyetü'l-emr Çorlı ile Burgos kasabaları miyânında vâkı' Bınarbaşı nâm çiftliğinde kendü hâlinde olmak şartıyla ku'ûdına ruhsat virilmişidi. Ve hân-ı mûmâileyh el-yevm çiftliğinde yine başına cem' eylediği harâmzâdeler kendü hâllerinde olmayup kat'-ı tarîk ve gasb-ı mâl-ı zu'afâ ile mevsûf olup, o makūle harâmîleri tutup haklarından **[6b]** gelinmek içün Edrene bostâncıbaşısı tarafından ve Kırkkilise mütesellimi cânibinden zâbitân ta'yîn olundukda hân tarafına kaçup ele girenlerinin siyâseti içün bir nehc-i şer'î i'lâm iden nüvvâbları mahkemesi kapularına salb ü siyâset ile bir başka şerî'at îcâb eylediği der-aliyye'de istimâ' olunup sahîh olduğı ma'lûm iken Kırım Hânlığı içün der-i aliyyeye da'vet olunup dîn ü Devlet-i Aliyye'ye ihâneti zâhir olan Şahin Giray Sultân ile kebîr birâderini kurşun darbıyla i'dâm idüp, ğāzîlik tahassüsü ile müftehir ü mübâhî olan Gāzî Giray Sultân nâm yâdigârları yanına istishâben âsıtâne-i devlet-i âşiyâneye vâsıl Süleymâniye kurbında Mollacık-zâde konağında ikāmet etdirildi. Ve mağzûb-ı Devlet-i Aliyye olan vâfir kesâtı indinde tekarrüb ile her birine paşalık ve binerbaşılık bahâneleriyle cânîb-i mîrîden akça aldırup habîsleri sıyânet ve beytü'l-mâl-i müslimînin telef ü

235 Kelime mükerrer.

sirkate ve bir nev‘i ihânete bâdî olup ber-mu‘tâd hânlık libâsıyla mülebbes ve çıkup gideceği vakitte İstanbul ve Eyüb ve Südlice ve Galata’da Hür ve Katır hânında her ne kadar meşhûr ve mümtâz Müslim ve Nasârâ ve Yehûd gılmân var ise cem‘ ve başkaca bir ordu idüp alup gitdi. Ve, “İnşâallahü te‘âlâ nehr-i Tuna’yı karşu geçüp dört yüz bin Tatar ile arazi-i Moskovluya hücûm idüp **[7a]** şehr ve kurâlarını berbâd ve harâb ve sıbyân ve nisvânını esîr iderim” deyü lâf-ı güzâf ile i‘âde idüp Devlet-i Aliyye’ye mesârif-i girân ile rehne virmişdi. Bervech-i beyân İstanbul’dan aldığı ğulamânana kanâ‘at itmeyüp Bend[er] kal‘asına dört sâ‘at karîb Kavşan nâm mahallde ikāmet eylediği âvânda Âsitâne’den bir oğlan getüren âdeme bin beş yüz guruş virilmek narh olmağla narh-ı cârî-yi hânî üzre İstanbul’da bakıyye kalan oğlanları gûh-ı dellâlân arabalara tahmîl ve ziyâ-yı şemsden muhâfaza iderek nakl ile beher gün bir iki araba oğlan giderek Kavşan içi oğlan ile tolup gice ve gündüz müskirât ile lâya‘kıl iken Lehlü sûretinde ve boyar kıyâfetinde birkaç aded Moskovlu gelüp, “Efendim fülân boğazdan Moskovlu memleketine dâhil olunsa âsân-ı tarîk ile fütûhât-ı kesîreye mahzar olursuz” diyerek askerinin fenâ ve müna‘dim olacak semtini irâ’e ve bin yüz seksan iki senesi mâh-ı Ramazânın evâsıtında[236] çapula sevk ve sevk eylediği boğazlara Moskovlu tarafından tedârikât-ı kaviyye ile asker pinhân eylemişler olmağla Tatar’ın hîn-i vürûdunda âsân tarîk ile fenâ virüp çapulda olan askerin öşri mertebesi telef ve helâk olup işbu bozkunluk[237] ile hân-ı mûmâileyh avdet idüp Kavşan’a geldikde neye uğradığını **[7b]** bilüp Devlet-i Aliyye ve kavmi içinde hacîl olup âkıbetini endişe ile diyâr-ı ademe azîmete sür‘at eyledi.

Azl-i Silahdâr Hamza Paşa Nasb-ı Emîn Paşa

Vezîr-i müşârun-ileyh Silahdâr Hamza Paşa’nın za‘af-ı vücûdından nâşî azli îcâb idüp, Yağlıkçızâde Emîn Efendi bir vakt Bâb-ı Âlî’de mektûbî-i sadaret-penâhî hizmetinde istihdâm olunmak sebebi ile umûr-ı Devlet-i Aliyye’ye âşinâdır deyü vasf olunmağla mukadder-i Subhânî yerin bulmak âtîde mukarrer olup sûret-i esbâbı ile mühr-i hümâyûna nâil olup damad-ı şehriyârî oldı.

Sahâvet-i Silahdâr Hamza Paşa

Çünki illet-i mizâcına binâen vezîr-i müşârun-ileyh Hamza Paşa azl olup Yağlıkcızâde Mehmed Emîn Paşa nasb olundukda îrâd ve masraf olunan hazîne defterleri lede’t-tetebbu‘ otuz

236 18-28 Ocak 1769

237 Kelime yanlış yazılmış. Kelimedeki “g” harfi, arapça “غ” ile sağlanırken burada sehven “ق” harfi ile yazılmıştır. Aynı kelime Metin vr. 22a’da doğru şekliyle yazılmıştır.

tokuz gün sadaretinde kırk bin altun sarf eylediği müstebân olduğı beyne'l-ekâbir gûyân olunmışidi.

İrsâl-ı Mühimmât Be-Cânîb-i İsakçı

Ordu-yı hümâyûn lâzımesiçün iktizâ iden zâd ü zehâir ile top ve humbara ve dâne-i gülle ve barut-ı siyah ve mühimmât ve edevât-ı sâ'ireyi kapan sefînelerinden kırk beş kıt'a sefâyine tahmîl ve her bir re'is-i sefîne yerine vardıkda İsakçı Kal'ası pişkâhına vaz'-ı lenger idüp ihrâc **[8a]** ve me'men mahalle vaz' ve hıfz olunmak içün kānûn üzre evâmir-i âlîşân ısdâr u tisyâr olındı.

Hurûc-ı Ordı-yı Hümâyûn Der-Âsitâne

Dergâh-ı mu'allâ yeniçeri ve cebeci ve topcı ve top arabacı ve sipah ve silahdâr terakkīlüleri ve serdengeçdi bayrakları ve çavuşân vesâ'ir ekâbir-i dîvâniye hâzır u âmâde olmalarıyla Davudpaşa sahrâsına hurûc içün emr-i hümâyûn buyurulmağla alay bağlayup fevç fevç köşk altından mürûr ile sahrâ-yı merkūma çıkıldı. Ancak müddet-i vâfireden berü seferler bertaraf oldığından pâdişâh ordusunı gören âdemler alîl ü ihtiyâr ve amel-mânde olup, nev-hevesân dahi kānûn ve edebe ri'âyet idemediklerinden Topkapu semtinde livâ-i şerîfi temâşâ içün bulunan re'âyâyı âzürde vü rencîde ile ihtiyârân-ı ocak def'i ile mukayyed olındı.

Vekāyi'-i tarîk-i Edrene

Ordu-yı hümâyûn Davudpaşa sahrâsından nuhust ve hareket eylemek fermân buyuruldukda ber-mûceb-i defter-i teşrîfât mukaddime-i ceyş olan yeniçeri ve cebeci ve topcı vesâ'ir tavâif-i askerî birbirini ta'kīb iderek kalkup Edrene yoluna azîmet ve merhale-i evvel olan **[8b]** Küçükçekmece nâm mahalle varıncaya kadar hılâl-ı tarîkde arpa ve buğday tarlalarının çayır ve çimenlerini esblerine alaf idüp, bakiyye kalanlarını pâzede-i hasâret ve Çekmece'ye vardıklarında dükkân ve hân ve hamâm ve kahvehânelerin her birini birer yeniçeri zabt eylemek dâ'iyesinde iken gavgaya tasaddî ve ğalebe eylemek iddi'âsıyla çarşu ve bazarı nehb ü ğāret ve ihrâk-ı bi'n-nâr eylemeğe mübâderet eylediklerinden ashâb-ı dükkân ve hâne sâhibleri evlâd ü iyâllerini alup dağlara firâr ve zâbitân ve sergerdegân vâkı' olan nâr-ı fesâdın itfâsına çâre-cû olamadıklarını serdâr-ı a'zama arz ve ifâde-i beyân ve ol dahi an-asl asker-i perver ve harb ü darb erbâbından olmadığından evvel-emrde askerinin zabt ve a'mâline kādir olamayup ve kibr ü ğurūrundan nâşi ihtiyârân-ı ocak ile meşveret idemeyüp, iş bu siyâk üzre Çekmece-i kebîre ve andan Bafadosa andan Silifri'ye andan Çorlı'ya andan Burgos'a andan tarîk ile Edrene sahrâsına vâsıl olındı.

Cevâb-ı Meşâyıh-ı Dervîşân-ı Edrene

Fâtih-i İstanbul Gāzî Sultân Mehemmed Hân-ı aliyyü'r-rahmet ve'l-ğufrân efendimiz hazretlerinin ordu-yı hümâyûnlarında fukarâ-yı dervîşân **[9a]** ve meşâyıh-ı zevi'l-ihtirâm tarîkat-ı aliyyeden meşhûr ve ma'rûf vâfir kesân mevcûd bulunup mizâclarına muvâfakat olundığından feth ü zafere muvaffak olmalarıçün âyîn-i Ahmedî ve tarîkat-ı aliyye-i Muhammedî üzre meded ve isti'ânet ve fütûhâtlarıçün der-dest-i du'â dâşâne bârgâh-ı icâbethâne-i kibriyâ iderek nice fütûhâte muvaffak ve muzaffer olmuşlar idi. Tafsîli İstanbul târîhinde mukayyed olduğu zâhir ve âşikârdır. Ana binâ'en serdâr-ı ekrem hazretlerinin ziyâret-i aliyyelerine fukarâ-yı dervîşân azîmet idüp, dâhil-i ordu-yı hümâyûn olanları redd ve tekdîr eyledikleri mesmû'um olduğuna binâen mağmûm olup, azîmetden rücû' ve derûnum şikest oldı deyü Edrene Mevlevî şeyhi cevâb eyledi.

Fukarâ-i Dervîşân

Fukarâ-yı dervîşândan bir zât târîh-i kadîmde ordu-yı hümâyûna varup bir çift nân-ı azîz i'tâsı içün serdâr-ı ekreme arzuhâl takdîminde redd ile cevâb ve ta'yinât ancak askerîye mahsûsdur deyü buyuruldığı dervîş-i merkūmun ma'lûmı oldukda Moskovlu ordusuna varup keyfiyeti cenerale ba'de'l-beyân çadır ve ta'yinât i'tâsıyla tatyîb-i çendrûz mihmân oldukdan sonra arabaya rikâb ve kralı cânibine irsâl ve ba'de'l-vusûl kral dahi **[9b]** hürmet idüp; "Azîzim! Devlet-i Aliyye ordusunda sana bir çift nân virmediler ise işte ben tahtımı sana virdim" deyü ihtirâm eylediği fıkrasını İstanbul fethinde Cebe Ali hikâyâtına mukābil olmak üzre şeyh-i mûmâileyh nakl eyledi.

Zuhûr-ı Casus Der-Sahrâ-yı Edrene ve İ'dâm

Ordu-yı hümâyûn-ı mevhibet makrûn Edrene sahrâsına nasb-ı hıyâm eylediği akībde beş on tevâbi'i ile muhteşem ve mülebbes bir hekîm peydâ olup, guzzât-ı muvahhidînden hasta ü marîz olanlarına li vechi'llâhi te'âlâ mu'âlece i'tâ eylediği meşhû[d] olduğından cünûd-ı zafer-nümûddan muhtâc-ı ilâc olanları fevc fevc varup, tabîb-i mersûmdan derdi devâ ahz u ekmel eylemeğe mübâşeret ve asker-i vâfire ve ordu-yı mütekâsire olduğından her biri bir tarafa cây-ı irtihâl ve gaybet eylediğinden birbirinin hâl-i garîbânelerine tahsîl-i vukūfa dikkat idemeyüp, diyâr-ı ademe seyâhat idenlerinin mikdârı her ne kadar ma'lûm olmadı ise de i'dâm-ı âdeme kanâ'at itmeyüp su çeşmelerinin hazînelerine zehr-i helâhil endâhte eylediğinden hayvâniyân ve insândan yevm-i mezbûrda çeşmelerden su içenlerin mecmû'u helâk olduğından teftîş olunup, hekîm-i merkūmdan olduğu zâhir oldukda ahz u i'dâm olunup Moskovlu olduğu **[10a]** cümlenin ma'lûmu olmağla fimâ ba'd bu makūleye dikkat olundu.

Vürûd-ı Haber Vüsûl-ı Mühimmât Der-İsakçı

Bundan akdem der-aliyye'den kırk beş kıt'a sefîneye tahmîlen İsakçı nâm mahalle irsâl olunan top ve mühimmât-ı seferiye ve zehâirden beş kıt'ası nehr-i Tuna'ya hîn-i duhûlünden Sünne Boğazı'ndan kazaya resîde olup, mâ'ada kırk kıt'ası sâlimen nehr-i Tuna Boğazı'na ve Luç ve İsakçı pişkâhında inşâsı fermân-ı hümâyûn buyurılan köprünün yukarusunda ve kal'ası önünde müceddeden iskele yapılup topları ihrâc ve her bir top iskeleye çıkdıkça birer kurban zebh olunup, mekteb hâcelerine du'â ve sıbyânlarına âmîn gülbânk sadâlarıyla sefîneler tahliye ve mühimmât-ı cebehâne ile zehâiri İsakçı kal'asıına vaz' ve hıfz olunduğının haberini mukaddemâ Devlet-i Aliyye'de çavuşbaşılık hidmetinde olup, el-yevm İsmâ'il geçidi nâzırı ve İsakçı anbârı emîni olan dergâh-ı mu'allâ kapucıbaşılarından Hatîb-zâde Ahmed Dâniş Ağa kulları bi't-tahrîrât Edrene'ye irsâl eylediği âdemi takrîr eyledi.

İ'dâm-ı Asâkir-i Kahveciyân

Edrene'den nehr-i Tuna'ya varınca yol üzerleri mişe-zâr ve mürûr u ubûr idecek derelerin köprileri [238] **[10b]** olmadığından top geçmek ve ekâbir-i azâm hazerâtının istirâhatlarıçün tedârik eyledikleri koçı ve sirem arabaları bir vechile imkânda degildir deyü haber virmeleriyle safâ-yı hâtır ile imrâr içün serdâr-ı ekreme ifâde ve ta'rîf ile yolları tathîr ve cisrleri ta'mîr içün fermân buyurulup, ta'yîn olunan mübâşir ma'rifeti ve kurb-ı civârlarında olan kurâ ve kasaba ahalilerinin i'ânetleriyle ta'mîr ve tathîr olunduğu haberi lede'l-vürûd ordu-yı hümâyûn Edrene merhalesinden hareket ve tertîb olunan mahallere konup ve göçerek Babadağı'na vüsûlümüz müyesser oldu. Ancak ordu-yı hümâyûnun cem'iyeti kesîr ve süvâri ve piyâdeden mâ'adâ zikr ü beyân olunduğı üzre arabacı ve katırcı ve deveci makūleleri askerîden ziyâde vafîr olup, ordunun hareket eylediği mahallden nasb-ı hıyâm idecegi sahrâya varınca yolun iki tarafında çörekçi ve börekçi ve kahveci çadırları birbiri verâsında zîr olup, dâd u sitâd iderler idi. Bu sebebden mürûr u ubûr iden süvâri ve piyâdeden ac ve ta'âm-ı kahveye muhtâc olanları mezkûr kahvelerin birine mihmân oldukda, çadır sâhibi sûretâ ikrâm u ihtirâm eylediği mihmân bî-çârenin ma'lûmu oldukda memnûn olup istirâhat içün gunûde eylediği hengâmede kemter-i ademe **[11a]** keşîde ve derûn-ı ormanda kem-nâm iderek hadden

[238] **Derkenarda: Garîbe-i câsûsân-ı Moskovlu der İsakçı:** Düvel-i Nasârâ askerinin be her bin neferine bir baş ile on on nefer yüzbaşı ve yüz nefer on başı nasb u ta'yîn olundığından bîgâneden içlerine bir ferd duhûl itmek mümkün olamadığından casus girmek güç olduğını küffâr-ı hilekâr endîşe ve inkâr idüp, ancak Osmânlu ordusunda baş ayak ma'lûm olmayup arabacı ve odunculuk takribiyle casus irsâli her ne kadar âsân ise de yeniçeri kıyafetinde tertîb ve mühimmât sefînelerini gark ve ihrâk içün gönderdügi beş altı nefer Moskovlu casusları yeniçeri ordusu vardukda yeniçeri karakollukçıları ahz ve ordu-yı hümâyûna irsâl ve i'dâm olundığı mesmû'um olmağla işbu mahalle zeyl oldu.

bîrûn gurebâ ğāib olduğı ba‘de zamân elbise ve esliha nişânlarından zâhir olup ihkāk-ı hakk oldu.

Vürûd-ı Feryâdcı-yı Muhâsara-i Hotin

Bundan akdem Moskovlu taburu sınur başlarında hâzır u âmâde olduğı beyân olunmışidi. Elhâletü hazihi Hotin serhaddine dört sâ‘at karîb olan Kamaniçe kal‘ası derûn u bîrûnunda hâzır bulunan müteressid-i rasad-ı fırsat olan Moskovlu taburı umûr-ı hîle vü hud‘asına revâc virüp beyza-i sürhî hûn-âlûd eylemek sevdâsıyla Kamaniçe’den leylen kalkup Hotin kal‘ası yukarusından Turla nehri üzerine köpri kurup top ve cebehâne ve mühimmât ve süvâri ve piyâde askerini geçürüp Turla ile Purut nehri miyânında ordu kurduğını ve ordusu önüne şans ta‘bîr olunur metrîs misillü kavîce handak hafr eylediğini Hotin muhâfazasına me’mûr Vezîr-i mükerrem Hüseyin Paşa hazretlerine ihbâr ve bu haber-i dehşet-eseri istimâ‘ idüp cünûd-ı kalîle bir yere gelüp Moskovlu, kal‘aya karîb mahalle takarrub eylediği ma‘lûmumuz oldu. Kal‘adan çıkup mukābele idelüm deyü paşa kapusuna varup müşârun-ileyhden izn taleb eylediklerinde düşman ile cenk mukābele-i bi’l-misl ile olur. Nakl olunduğına göre düşman **[11b]** otuz bin olduğu hâlde asker-i İslâm hiç olmaz ise on bin nefer süvâri ve piyâde olsa dahi top çeküp metrîs hafr olunmağa ve zâd u zahîre ile mühimmât ihzârına muhtâcdır. Hâl budur ki, İslâm askerinden harb u darb erbâbından el-yevm bin âdem mevcûdumuz yokdur. Kahraman Paşa’nın altı bin nefer ta‘bîr ile mevcûd olan askerinin mecmû‘u kadardır. Ve mîrîlü asker, asker idâdından ma‘dûd degildir. Bâhusûs nasârâdur, bunlar mücerred aylık almak ve memleketlerinde bac ve harâcdan kurtulmak içün ve kıyâm ku‘ûdunda ve hılâl-ı tarîkde âmed ü reftinde ibâdullahın mâl u erzâkını yağma ve ğāret ve mülk-i pâdişâhîye hasâret eylemekden ğayrı bir işe fâ’ide eylemezler. Mersûmlara i‘timâd olmaz. İslâm’da ocak iddi‘âsı ve dîn ü devlet gayreti vardur, hayâtda kalur isem ğāzî ve fevt olur isem şehîd olmak da‘vâsı vardır. Mîrîlü askerinde yağmadan gayrı bir fikr yokdur. Ve küffâr-ı dûzah-karâr hâlâ kal‘a içinde mevcûd olan asâkirin mikdârını tecessüs eyledi ise ve add-i şümârına vâkıf oldu ise de kudret ü kuvvet ve harb ü darbda ideceğimiz tedbîr ve izhâr ideceğimiz hüner ve ma‘ârifete vâkıf ve ârif degildir. Ve işbu târîhe gelince kefere, müslümâna hamle etmedikçe şer‘an küffâra kılıç urmak olmaz, **[12a]** durun bakalım. “İhtiyârân-ı ocak ile meşveret idelim. Ne gûne müstahsen ise ana göre hareket idelim. Cumhûr ile iş görülmez deyü paşakapusına gelen cem‘-i kesîre pend ü nasîhat sadedinde iken yeniçeri kıyâfetinde olup, cemâ‘at-i merkūm içinde olan Moskovlu ne dimekdür? İşe gavur geldi çatdı. Paşamız bize türrehât söyler. Evlâd u iyâlimiz ile kal‘ayı kâfire teslîm idüp, merâmı bizi esîr itmekdir. Belki bu paşa mürteddir. Urun ümmet-i Muhammed” deyü feryâd eyledükde kelâmlar şu‘belenüp, müşârun-ileyh

Hüseyin Paşa'yı pâre pâre iderek, zümre-i şehîdâne mazlûmen ilhâk eylediklerinde söz ayağa düşüp, ol hengâme Moskovlu hücûm eylese idi, bî-cenk ü cidâl Hotin kal'ası gibi bir serhadd-i metîni zabt ve teshîr ideceği zâhir ve âşikâr idi. Cenâb-ı Hakk ve feyyâz-ı mutlak izz-i şâne hazretleri hıfz idüp, yevm-i mezbûrda Moskovlu, zikr olunan mahallde tevkīf ider iken ihtiyârân-ı kal'a bir yere gelüp, ittifâklarıyla Kahraman Paşa'yı ka'imakam nasb ve bî'at ü itâ'ate ta'ahhüd eyledikleri akībde Moskovlu taburu dahi gelüp çatdı ve kal'a-i merkūmun bir tarafı nehr-i Turla içinde ve üç tarafı hâricde olmağla bir sudan bir suya varınca kuşadup, top ve humbara endahte eylemeğe mübâşeret eyledi. Ancak kal'a derûnunda paşa kapusu, defterdâr kapusu ve ağa kapusu **[12b]** ve yeniçeri ve cebeci ve topcı ve arabacı kışlaları ve kahvehâneleri ve câmi' ve mesâcid ve mîrî zahîre anbârları ve fırûnlardan ibâret olup, hâne ve çarşu ve bâzârları hâricinde olduğından küffâr-ı hâkisâr varoşda olan büyûtu sipere alarak top altına dâhil olur ise birden bire şaranpodan duhûl ve gālibâ çubuk dest eylemiş kal'a handakı içine atup doldurduğı hâlde üzerinden arabasıyla yürüyüp kal'ayı alup, bizi ve evlâd u iyâlimizi esîr ideceği red-nümâdır" deyü kendü hânelerini birer ma'rifetleriyle ihrâk-ı bi'n-nâr eylediler.

Keyfiyet-i Asakir-i Mîrîlü-yi Kahraman Paşa

Sefer vukū'undan mukaddemce ihtiyâten Hotin kal'asında mevcûd bulunmak içün Arnabud paşalarından mezkûr Kahraman Paşa ma'rifetiyle[239] altı bin nefer piyâde asker tahrîr ve tesyîri fermân-ı hümâyûn buyurulmuşidi. Ve tıbk-ı fermûde-i şehriyârî üzre neferât-ı mezkûrı ucâleten ve müsâva'aten tedârik ve yola ihrâc ve emr-i muhâfazada kıyâm içün hazîne-i hümâyûndan ber-mûceb-i sûret-i defter üçer aylık ulûfe ve bahşîşleri ihrâc ve ta'yîn olunan mübâşirân ile irsâl olunmuşidi. Altı bin kadar âdemi tedârik ve bir yere cem' ve yola ihrâc idinceye kadar üç mâhdan mütecâviz vakt mürûr idüp, tekrâr üç aylık ulûfe virilmek zamânı her nekadar hulûl eyledi ise de **[13a]** Hotin kal'asına hîn-i vüsûlümüzde virilür ve der-aliyyeye tahrîr eyledim, gelür diyerek karîb ile Hotin kal'asına vâsıl olup, betekrâr asker-i mersûm mîrîlerini mütâlaya ve yarınki tabh olacak nân ile bu günki aç seyr olup doymak muhâldir" deyü cevâb esnâsında Moskovlu tarafına keyfiyetlerini ifâde ve ba'de'l-beyân ceneralin ma'lûmı oldukda bu kadar tekellüfât ve hazîne sarfıyla hâzır ayağıma gelmiş şikâr olduğından başka dîn ü Devlet-i Aliyye'ye bundan büyük rahne-i ihânet olmaz" efkârıyla beher-yevm ta'yînât virmek ve haftada bir def'a îcâb iden ulûfelerini virmek üzre mukāvele ve haber

239 Kelime mükerrer.

irsâlinde der-akab Moskovlu tarafına geçüp, hizmet ve i‘ânet ve cünûd-ı muvahhidîn tarafına izhâr-ı ihânet ve düşman ile üzerimize kurşun ve top ve humbara endâhte eylediklerini[240]

Keyfiyet-i Kal‘a-i Kamaniçe

Kamaniçe kal`ası Lehlü yedine vedî‘a olduğından bin yüz seksan iki senesi ğāyetine gelinceye kadar içinde olan câmi`-i şerîfin mefrûşât ve kanâdili ve levhaları terk olundığı gibi, dörd direğinden mâ‘adâ mürtezikasının vezâifi alunur idi deyü perişân câmi`nin imâm ve hatîbi takrîr eylediler.

Hotin Kal‘ası Muhâsarasının Mikdârı

[13b] Ânifen zikr ü beyân olundığı üzre Moskovlu var kuvvetini bazuya bend idüp beherhâl kal‘ayı ahz eylemek zu‘muyla altı gün ve gice bârân-ı ğazab misüllü dâne-i top ve humbaralarını yağdırup, fi’l-hakīka handak doldurmak içün çubuk demiri bağlatdığı ve yürüyüş idecegi vâkı‘ olup, ancak derûn-ı kal‘ada mevcûd bulunan yamakān ile Libka tâ’ifesinün evlâd u iyâlleri yanlarında bulunup Moskovlu civâriyyet takrîbiyle her birinden birer gûne âzürde ve hoş[a]medî ile vaktine kaldığını ve ele girenleri olur ise necât bulmayacaklarını derpîş ile gayret idüp topcı ve humbaracı yoğiken her biri bir hizmet ile mukayyed ve hünerlerini izhâr eylediklerinden hâb u rahatı harâm idüp, âteş-feşân olduklarından Moskovlu’ya göz açdırmayup me’yûs olmağla beyhûde asker telefide kef-i yed ve altıncı güni geldiği tarafdan karşuya geçüp Kamaniçe tarafına yıkılup gitti ise de hâlâ kal‘a kapuları mesdûd ve gice ve gündüz Moskovlu’nun hilesinden havf ile burc-ı bârûlarında top ve fitilleri âmâdedir, imdâd içün asker ve zahîre ve defterdâr ve bir vezîr muhafız talebiyle arz u mahzar ile geldik deyu Kamaniçe imâm ve hatîbi ve Libka çeribaşısı Hüseyin Ağa nakl eyledi.[241]

---

[240] **Derkenarda: İ‘dâm-ı Kahraman Paşa:** Hazîne sarfıyla tedârik olunup, askeri düşman tarafına gitdi deyü i`dâmına fermân olunmuşidi. “Paşa-yı mûmaileyh dahi ta`yinât ve ulûfesiz asker hizmet eylemez. Ulûfe talebi ve irsâli içün ordu-yı hümâyûna tekrâr be tekrâr bâ-tahrîrât âdem gönderdim, müsâ`ade ile irsâl olunmadığından askerin Moskov’a gitmesine sebeb serdâr-ı erkemdir. Bu bâbda cürm ü günâhım yokdur” deyü ifâde-i hâl içün ordu-yı hümâyûn Handepesi’nde iken lede’l-vürûd bilâ-su’âl katl ü i`dâm olundu.

[241] **[13b derkenar] Keyfiyet-i Orman ve der-pişkâh-ı Hotin**

Mukaddemâ Gāzî Sultân Osmân Hân *aliyyü’r-rahmet ve’l-gufrân* hazretleri Hotin fethi içün sefer idüp, azîmet ve ba‘de’l-vüsûl verâsından her ne kadar top ve humbara endâhte eyledi ise de kandası olmadığından nehr-i Turla’nın karşu yakasına geçüp, metris hafr ve muzaffer olduğı elân harb olunan külleler dîvârında olduğundan müstebân olmağla çünki rahne karşu tarafdan olduğuna Moskovlu vâkıf olduğından hîn-i musâlahada metris-i merkūmun bâlâsına toğrı olan tarlaya iltizâmen mişe fidanları getürüp sakalar ile sulayup, hıfzına takayyüd-i tâm ile bir büyük orman olmuşidi. Bu def‘a muhâsarada ormandan atdığı top ve humbarası boşa gitmeyüp, çok âdem ve hayvan telef eyledi deyu Hüseyin Paşa-i mûmâileyh takrîr eyledi.

[14a] Keyfiyet-i Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa

Moskovlu, Hotin kal‘ası üzerine hücûm esnâsında varoşundan cây-ı necâtı içün firâr idenleri Boğdan memleketine vardukda Hotin kal‘ası muhâsara olduğunı ba‘de’l-ihbâr Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa yanlarında bulunan askerleriyle varup imdâd eylemek ve kâfirden yüz çevirmemek ve birbirini bırakmayup, hempâ olmak şürûtlarıyla ta‘ahhüd ve levâzım-ı harblerini tanzîm ve azîmete niyet idüp, Boğdan’dan hareket ve Kanlı köprü pîşgâhından Purut nehrini ubûr eyledikleri akībde Eflak tarafından Moskovlu câsûslarının haberi üzre küffâr âmâde olmakla tabur-ı küffâra çatup harb u kıtâle mübâşeret ve sekiz sâ‘attlik mahalle kadar ki Hotin kurbında ve Degirman Boğazı ta‘bîr olunur mahalle kadar çarha cengi idüp, boğaza vardukda Moskovlu’nun taburı olmağla top cengine mübâşeret ve Abaza Paşa’nın yanında piyâde ve top olmadığından mağlup olacağı rûnümâ oldukda hazînedârı Feyzullah Ağa hîle-i sipahiliğe revâc virmek içün kendüye mu‘âdil silahşorândan bir mikdârını tefrîk ve yanına istishâb idüp dere içinden küffâr taburunun verâsına[242] **[14b]** ilğār idüp izhâr-ı hüner ve ğazâ eylemeğe mübâşeret ve önünde Abaza Paşa ve bir tarafında Ali Paşa ve verâsında peydâ olan hazînedâr askerinden imdâdları geldi. Havfile küffâr rehnümân olup zarûri top cenginden ferâğat idinceye kadar endâhte eylediği top dânelerinin ekseri kendü askerine isâbet ve tabur-ı küffâr fırıl fırıl dönmeğe başladığını levend askeri müşâhede eyledikde esb ü bisâtlerinden cüdâ vü terk ile nısf mertebesi piyâde olup, cenk iderek ekseri zümre-i şühedâya refîk olup ahşam dahi takarrüb itmeğle iki tarafdan terk-i muhârebe ve birbirlerinden ayrılup girüye avdet eylediler. Ancak hargâh ve bargâhları telef oldu.

Ahvâl-i Hargâh-ı Zehâir

Çünki müşârun-ileyhümâ tıbk-ı me’mûriyetiyetleri üzre kal‘anın mahsûr olduğu haber-i dehşet-âverini isti‘mâ eyledikleri anda düşman-ı dînden ahz-ı sâr-ı intikām ile serhadd-i mensûre-i tacdârî yamakânına imdâd ve i‘ânet ve ğazâ vü şehâdet müyesser olmak niyet-i hâlisasıyla memleket-i Boğdan’dan nuhuset ve hareket ve sür‘at ü şitâb ile azîmet eylediklerinde hazîne ve çerke ve hayyâmlarını terk idüp gitmişler idi. Karakullukçu ta’ifesi

---

242 **[14a derkenar] Ahvâl-i Abaza ve Ali Paşa**

Bunlar birbirlerine hempâ olup, uğur-ı dîn ü Devlet-i Aliyye’de mâl u cân ve tevâba‘âtlarıyla fedâ idüp cenk ü kıtâle kemâl-i hâhiş ile ikdâmda bu mesâ’ibden sağ kurtulup halâs olacakları ma‘lûm degil iken Abaza’nın i‘damı içün Ali Paşa’ya başka ve Ali Paşa’nın i‘damiçün Abaza’ya başka fermân virilüp, birbirlerinin fırsatını arar iken zamîrlerinde merkûz olan fermân hususunu birbirlerine ifâde ve vâkıf olduklarında ta‘accüb idüp, fîmâba‘d hizmetlerine fütûr îrâsına sebeb-i müstakille olmuşdur deyu rivâyet iderler.

dahi **[15a]** hazîne ve mühimmâtlarını deve ve katırlarına tahmîl idüp, efendilerinin verâsından nehr-i Purut'u ubûr idüp cadde-i tarîk ile geldikleri Moskovlu'nun ma'lûmı oldukda katana îsâl idüp tabur cengi ider iken anlar dahi hazîne üzerine varup karakullukçu ile cenk ü kıtâl ve şöyle ki, hazîne yanında bulunan mehterhâneli ve karakullukçu ta'bîr olunan aşçı ve akkâm ve taht-ı revâncı ve saka ve sâyis ve katırcı ve deveci makūlelerinden bir ferd teslîm olmayup, mecmû'ı cenk iderek şehîd oldukdan sonra hayyâm ve hazînesini zabt idüp, ancak develeri Moskovluya râm olmayup üzerinde olan hamûlesini kılıç ile düşürüp el-yevm develer necât bulup Kanlu Köprü etrâfında otlakdadır ve dutmak içün hayli sa'y eyledik üzerine varanlara hamle idüp, birvechile râm olmamağla Boğdan'dan hîn-i mürûrumızda müşârun-ileyhümâya haber virüp, ahziçün devecilerini irsâl eyledi ve Kanlu Köprü'den ve Degirman Boğazı'na varıncaya kadar yol üzerlerinde ve iki tarafında mürdeden mâ'ada hâlâ Müslim ve küffârdan katı vâfir mecrûh bâkīdir deyu mûmâileyhümâ takrîr ider.

Mürde Olan Moskovlunun Mikdârı

[15b] Çünki zikr olunan muhâsarada Yehûd re'ayasından kal'a-i Boğdan'da Purut başında bulunan Yehûdileri ahz u esîr idüp karşu cânibe irsâl itmişdi. Abaza Mehmed Paşa tabur-ı menhûsesine rahne virüp askerini karşuya geçürdükden sonra Yehûd-ı mersûmlara küşâd virüp Hotin cânibine irsâl itmeğle geldiklerinde zikr olunan Abaza cenginde "acebâ ne mikdâr küffâr katl ve i'dâm olundı, mikdârı ma'lûm oldu mı" deyu Yehûd-ı mesfûrlardan lede's-su'âl Moskovlu karşuya ubûrdan sonra askeri cenerali baş cenerale virdigi[243] defterde on dört bin bu kadar asker zâyi' vü telef ve öldügü muharrir ve terkīm oldığı ma'lûmumuz oldu deyu ahbârlarında henüz cünûd-ı kalîle düşman-i mevfûreyi nice i'dâm idebilür ? Husûsan cânib-i İslâmda top olmayup, yalnız tüfenk ve kılıç ve tîze cengi ile bu mikdâr küffâr diyâr-ı ademe seyyâr eylemek emr-i muhâldir deyu mukābele olundukda Abaza ve Ali Paşa ön tarafdan ve Hazînedâr Feyzullah Ağa verâsından tabur-ı küffârı öküz boynuzu kuşatdıkda rüzgâr olmadığından tabur toz ve duman içinde kalup, kendü askerini göremediğinden **[16a]** endâhte eylediği top dâneleri ile kendü askerini telef ve i'dâm eylediğini ve kahr u helâk olanlarını mâ'adâsına fütûr gelmemek içün bir tarafdan nehr-i Turla'ya nakl ve ilkā eylediğini soltat ve katanaları söylerler idi deyu Yehûd-ı mersûmlar takrîr eylediler deyu cevâb eyledi.

243 Kelime mükerrer.

Nasb u Îsâl-i Derterdâr

Dergâh-ı âli gedüklülerinden bundan akdem mahrûse-i sarayı ta‘mîrine me’mûr kılınup, hulûs-nâm ile bervech-i rasânet ta‘mîr ü inşâ ve itmâm hizmeti ile ordu-yı hümâyûna gelüp cânib-i mîrîden mukaddemâ ale’l-hesâb virilenden mâ‘adâ kusûr akçe taleb iden el-Hâc Selîm Ağa’yı tard u teb‘îd içün huzûr-u âsafîye ihzâr ve Hotin defterdârlığına ilbâs-ı hil‘at ve mevcûd hazîneden dört yüz kîse akçe ifrâz ve ale’l-hesâb i‘tâ ve ucâleten ve müsâra‘aten isrâsı emrine fermân buyuruldu ve ordu-yı hümâyûn dahi Babatağı’ndan kalkup, İsakçı ma‘berine resîde olmağla bin yüz seksan üç senesi Muharremü’l-haramın onuncu günü[244] merkūm el-Hâc Selîm Ağa ordu-yı hümâyûndan kalkup Kalas nâm mahalden ubûr ve Boğdan memleketi içinden mahall-i me’mûresine azîmet eyledi.

Tedârik-i Zehâir ve Mühimmât-ı Ağa-yı Merkūm

[16b] Merkūm el-Hâc Selîm Ağa her ne kadar ümmî âdem ise de ferzend olup, Koca Bekir Paşa’nın hazînedârlığı ve defterdâr-ı şıkkı-evvel Sarım İbrahim Paşa’nın bir vakt kethüdalığı takrîbi ile tedârikât-ı malzemeye âşinâ olduğından ğayrı ekseriyâ târih okudup, mevâdd-ı hazîneye sarf-ı zihn eylemiş oldığından fikr ü mülâhaza ile ta‘yînât içün ihtiyâten mevcûdu olmak içün revgan-ı sâde ve bulğur ve hîn-i müzâyakada i‘mâl içün seng-i degirmân dest ve ağnâm ve kâv müba’ya‘a ve muhâfaza iderek âminen ve sâlimen mahall-i me’mûresine resîde içün Rumili eyâletini ve Bosna dilâverlerinden çend aded yeniçeri serdengeçdi bayrakları ta‘yîn buyurulmasını Boğdan muhâfazasına me’mûr Rumili Vâlîsi Ağa Mehmed Paşa’dan istid‘â vü recâ itmeğle mûcebince müsâ‘ade buyurulup, asker-i merkūm ile Boğdan’dan hareket ve me’mûriyyeti cânibine azîmet eylediği haberini ağa-yı mûmâ-ileyh tarafından gelen âdemi takrîr eyledi.

Nakl-i Keyfiyet-i Kal‘a-i Hotin

Merkūm Selîm Ağa, kal‘a-i merkūma vusûl ve İstanbul kapusı önüne karîb vardukda derûn-ı kal‘a bulunan cünûd-ı muvahhidîn Moskovlunun bir nev‘i hilesi zannı ile üzerine top çevirüp “Eger Müselmân isen su kapusu **[17a]** açıkdır, âdem gönder ne makūle âdemsin bilelim” didiler. Nâ-çâr tevakkuf olunup, aşağı tarafda olan su kapusuna âdem gönderüp, gedüklülerden olup, bâ-fermân-ı âlî Hotin defterdârlığı ile geldiğini ve hazînesi muhâfazasiçün eyâlet sipahileri ve serdengeçdi bayrakları yanında mevcûd oldığını haber virüp, i‘timâd ile su kapusundan dühûle izn verildi.

[244] 16 Mayıs 1769

Ahvâl-i Nisvân ve Sabiyyât

Çünki Hotin kal‘asının han ve hamam ve câmi‘ vü mesâcidinin cem‘iyyeti varoşunda idi. Zikr ü beyân olunan muhâsarada ihrâk-ı bi’n-nâr olduğından sıbyân ve nisvânlarını derûn-ı kal‘aya îvâ olundu. Lâkin derûn-ı kal‘ada olan ebniyyeler dahi top ve humbara dânelerinden harâb olduğından ğayrı bakıyye kalanlarına humbara ateşi isâbet ider ise şaşkınlık virür ve andan mâ‘ada cebehâne tarafına gider ise zahmet çekilür mülâhazasıyla hedm ü harâb idüp nisvân ile askeri âlûde ve mahlût olup, rûz-ı haşrden bir alâmet ve kıyâmetden bir nişân ve baş açık ve üryân imdâd-ı Bârî na‘ralarıyla sûzân iken mûmâileyh Selîm Ağa bayraklar ile derûn-ı kal‘aya duhûl eylediği manzûrları oldukda mecmû‘ bir ağızdan “İmdâdımız geldi” **[17b]** nidâsıyla feryâd u fiğānları âsümân-ı hefte peyveste oldığı dahil olan cünûd-ı muvahhidînin mesmû‘ı ve ma‘lûmları oldukda anlar dahı lerzân ü hirâsân olup berâberce zâd u giryân olup, neye uğradıklarını bilemeyüp, hemân tiz elden kaçup halâsın tedbîr-i imkânına mübâşeret ve cenk ü muhârebe idenlerin hâlî ve sonraya kalmanın nedâmeti bir ibretdir diyerek kıyâm u ârâm idemeyüp, “Bizim me’mûriyetimiz ancak hazîne getürmek idi. Me’mûriyetimiz temâm oldı” ta‘bîriyle cesâret idemeyüp Boğdan tarafına kalkup gitdiler.

Tâ’diyyet-i Muhâfız ve Serasker Be-Cânib-i Ev

Zikr ü beyân oldığı üzre Hotin kal‘ası harâb ve vîrân oldığı eclden ahâlileri ve evlâd u iyâlleri açıkda kalup, üryân oldukları zarûretlerinden elbetde terk-i makarr u evtân idüp sevâhil-i nehr-i Tuna tarafına perâkende vü perîşân olacağı zâhir ü nümâyân olacağı mülâhazadan ba‘îd olmayup, emr-i muhâfazasıçün bundan akdem memleket-i Boğdan muhâfazasına me’mûr Ağa Mehmed Paşa’yı Hotin cânibi seraskerligine sarf ve tahvîl ve ma‘iyyetinde olan Ahıshalı Gürcü Hasan Paşa’yı muhâfız-ı kal‘a ve Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa ve Kadı Paşa ile **[18a]** terakkīlü sipah ve silahdâr neferâtı ve Hotin içinde olan ortalardan mâ‘ada yirmi aded orta ve binbaşılar ta‘yîn olunup, müsâ‘aten imdâd içün irişmeleri fermân buyurılup Kırım hanı tarafından dahi Hotin seraskeri nâmı ve bir iki yüz mikdâr derbeder Tatar ile azîmeti içün yarlığ virilüp o taraflarda bakıyye kalmışların yağma ve ğāreti ile ordu-yı hümâyûn zehâirine fenâ virmek içün irsâl olunmağla fevç fevç gelüp kal‘anın yukaru tarafında bağçeler üstünde ordu kurup ta‘yînât ve mande ğavğasına mübâşeret eylediler.

Adem-i Çapul-ı Tatar-ı Hîlekâr

Öteden berü Devlet-i Aliyye düşmanı üzerine seferi vukū‘unda Tatar hanlara ruhsat virüp, ordu-yı hümâyûn düşman ile mukābil oluncaya kadar eyyâm-ı şitâta kavm-i Tatar çapul idüp, şehr ve kurâsında bulunan âdem ve hayvan her ne bulurlar ise yağma ve ğāret idüp, düşman tarafından harekete ve bir tarafdan baş göstermeğe ruhsat ve mecâl virmedikleri

Moskov ve Nemçe seferlerinde ve bâ-husûs Hâcı Han fıkrasında mukayyed olan kavm-i Tatar mücerred ve kendülerinin intifâ‘ı içün vâkı‘ olan yağmalarında; “Bizler pâdişâh-ı âlem-penâh efendimize şöyle böyle **[18b]** hizmet ile yüz aklığı eyledik” deyu mütefâhhar iken el-yevm Hotin’e gelen Tatar Sultânı bir aded dil ve kelle almağa kādir olamadığından Serasker Paşa tarafından dil ve kelle talebi içün te’kîd ve mutâlebe olundukda şermende vü hacîl oldığından karşu yakaya Tata[r] salup, dil almak kaydında iken beş on nefer Tatarlarını göz göre esîr virüp dil almak sadedinde iken Tatarları esîr virdi.

İzvance’de Çarha Cengi

Çünki çok vakitten berü cenk ve muhârebe-i berrî terk oldığından ordu-yı hümâyûnda serdâr-ı ekrem tarafına dilfirîb içün Moskovlu tarafından elçi tarzında casuslar gelüp sulh veyâhûd cenk sûretlerinin birine sûret-i zâhirde bir sûret virmek vâdîlerinde ordu-yı hümâyûnun karâr-dâdesi Kırım üzerine mi, veyâhûd beynel olan Bender pîşkâhında mı yohsa Kamaniçe tarafına mı meyl edecekdir? Her ne tarafa meyl ü karâr ider ise şâh u ferzin ba‘dından ruh kapmak içün at sürüp fil ve bayrak kapmak içün piyâde yürüdeceği zamîr-i mefsedetinde câygîr oldığı ecilden Moskovlu der-kemîn olmışidi. Ve serdâr-ı ekrem hazretleri dahi ordu-yı hümâyûnda otuz kırk gün içinde birkaç cariye ile gulâma mâlik olup, ganâim-i **[19a]** mevfûre ile ganî ganîmet tok ve doyum hânelerimize avdet ve ric‘at eylemek niyet-i fâsidesiyle cem‘ olan dört yüz binden mütecâviz derbederleri âdem zannı ve her ne tarafdan hücûm ider ise küffâr-ı hâksâr Kamaniçe değil, belki Keiv ta‘bîr olunan serhadd-i kebîrini hüsn-i rızâ ve ihtiyâr ile terk idüp, pâyıtahtı olan Petreburk şehrini muhâfaza kaydıyla re’y ve âmânı gerdan-ı ubûdiyetine kılâde idüp, yedi senelik bâc ve harâcı mutâlebe ile zuhûriden ilçilerine bir mukaddime server-i beyân iderim veyâhûd Karlaviçe musâlahası üzre temessük alup, sulha rağbet iderim ve illâ vech-i ahz ile imkân yokdur. Hemân iş bu ordu kalabalığı ile kâfire göz dağı virüp, bir tarafa harekete mecâl virmem. Hayâllerinde ve bu hayâli kibr ü gurûrundan nâşi sergerdegâne râygân idemeyüp ve sefer görmüş yüz aklığında bulunmuş asker kullanmış, harb u darb ile nice derd ve belâlardan artup kalmış ricâl-i devlet ve ocak ihtiyarları ve memleket a‘yânları ve aşâ’ir beyleri ve serhadnîşiyândan biri ile ifşâ ve istişâre idemeyüp, gûyâ Kağıdhane mesîresinde saltanat idemediğinden, vüs‘at-i sahra içün Handepesi’ne çıkmak vâdîlerini tutup **[19b]** sûret-i hâl a‘lâ hezihi’l-minvâl oldığını rivâyet ve müşâhede iden Moskovlu ve Lehlü ordu-yı hümâyûnda peyder pey cem‘iyyet-i şeyâtîne tahrîr ve îsâl eyledikleri haber poliçesinin ardını alup, kendüleri dahi ordu-yı hümâyûndan bir nev‘i hilebâzı ile demir koparmak kaydıyla mukayyed oldığından ğayrı mesfûrlar öteden berü İslâm askeri ayağı tozı ile iş görebilür ise fîhâ, yohsa dur bakalım ile iş görülmez. Asker çokdur, bu

mürtedlerin murâdı iş görmek degil, mücerred asker-i İslâmı usandırup kaçurmakdur. Yok öyle değil bend önünde gice hâlinde gelen vâfir arabalar ile Moskovlu tarafından gelen hazâin-i vâfire Leh arazisinin bahâsı imiş. Serdar-ı ekrem ile ricâl-i devlet miyânelerinde taksîm idüp, memâlik-i mevrûs-ı şehriyâriyi kâfire fürûht idüp, teberrâ-i zimmet eylediler. Cenk içün muntazır olmak beyhûdedir. Bir gün evvelce kış gelmeden hânelerimize gitsek eyu olur idi. Ancak İsakçı'da olan köprü başına avdet idenlere yol virmemek içün kal'a yapub top ve asker vaz' eylediler. Mürûr u ubûrun imkânı yokdur. Ve İsmail geçidinde olan zâbitân dahı resm-i mürûriye içün çok akçe isterler. Belki Kili ve Akkirman **[20a]** ve Hocabeg sâhillerinden imkân buluruz sadedlerini habîsler düzüp, koşup ordu derûnuna salıvirdiler ve zâtında nehr-i Tuna'yı öte tarafa mürûr iden asker, kâh u gâhdan ibâret düz ve bir kuru meydân-ı bî-nihâye oldığını görüp, usandığı ve kışda bir vechile yol bulup, avdet idemeyeceğinden âgâh olduklarından fevt olur isem kara gözlümün hâli nice olur hulyâlarıyla mütehayyil olup, bir alay mürtedler ne cenk iderler ve ne izn virürler diyerek serdar-ı ekrem gibi neferât dahı hod râylık idüp, lâkaydı çoğaldı.

Ezinicânib: İş bu türrehât yalnız büyük ordu içinde olmayup, her tarafa sirâyet eylediğinden Hotin pişgâhında mevcûd olan ordu içinde dahi gûyân iderler iken karşu tarafda İzvance verâsında beş on katana gelüp, nehr-i Turla kenârında ve top altında otlak geçmek dâ'iyesinde olan âdemlerden kendülerinden ziyâde esîr alup, girüye avdet eylediğini müşâhede iden süvâriyân ılğār idüp, verâlarından azîmet eyledi ise de mukayyed olmayup çıkup gitdi. Bu miyânede askere tefrika düşüp, "Bizler çeteye giderüz. Gavur bizden esîr aldı, biz de aluruz. Biz buraya **[20b]** oturup safâ itmeğe gelmedik. Ya memleketimize i'âdeye izn veyâhûd çeteye izn virin" didiklerinde oğullar tutalım ki, çeteye izn virelim. Lâkin târîh-i sâbıkalarda çete ağası nasb olunmak ve yol bilür mücerreb rehber tedârik olunmak ve evvela casus gönderüp hâlî bulunan tarafdan çalup çarpmak kā'idedendir. Pend ü nasîhat ideyim diyen âdeme mürtedlik karasını yapışdırdıklarından asker manka manka kumanya tedârik ve herkes refikāsıyla ittifâk idüp gicenin salis-i evvelinde nehr-i Turla'yı karşuya ubûr ve görülmeden ormana saplanup gitdiler. Cânib-i yesâra gidenlerin bir mikdârı bir karye üzerine uğrayup sıbyân ve nisvânını ahz u esîr ve hayvanatlarından dahı iki yüz mikdârını çevirüp gasb u ganîmet eylemişler. Ancak gitdikleri yoldan bu kadar bârhâne ile i'âdesi mümkün olmadığından ğayrı tarîk-i mezkûrı bulup rehâyâb olmak emr-i muhâl olduğından giriftâr olan esîrlerin i'âneti ya'ni bizler an-asl Lehlü toprağından ve Devlet-i Aliyye'ye re'âyâ oldığımızdan esîr olmaz halâs oluruz ümîdiyle rast-i tarîk idüp Hotin kal'asını bulup geldiler idi ve ganâyimlerinden beher re's kâvî beşer ğuruşa ve beş re's **[21a]** esîri yüz elli ğuruşa fürûht idüp ğanâim-i vâfireye mâlik olup endâhte eyledikleri barutun bahâsı ele girdigini müşâhede iden Hâcı Bektaş köçekleri uyanup ve şek idenleri

cem‘iyyet ve anlar dahi ol gice kalkup karşuya ubûr ve takım takım yiğitliği takınup gitdiler. Lâkin çeteye giden âdem ne mikdâr idi gelenler ne mikdârdır ve ne mikdârı esîr oldı ve ne mikdârı gasb-ı emvâl içün birbirini i‘dâm eyledi bir ferd vâkıf degil idi. Zîrâ bervechi-âtî zikr olunacak hengâmeden on gün sonra orman içinde kalmış âdemlerden vâfiri vürûd itmeğle ol vakitde derk ü iz‘ân olundu idi. Bu miyânede ikide birde Moskovlu katanası dahi top altında olan çayır biçenlerin vakt vakt üzerine gelüp be her yevm deste deste İslâmı kemende bend idüp, esîr itmeğe başladı. Bir gün mu‘tâdından ziyâde katana top altına girüp bilâ-havf kal‘aya karîb olan Abaza ordusuna takarrüb eylediğini müşâhede iden levendât ile Canikli Ali Paşa ve Hazînedâr Paşa süvâr olup, karşuya mürûr ve gavura mukābil olup, hengâmeye mübâşeret eylediğini **[21b]** rivâyet iden piyâdegân belki cenk içinde bir şey düşer ise kaparız yollaru başlu başlarına Turla’yı mürûr idüp, kurulan dolab-ı mukātelenin cevelânını seyr ü temeşâ iderler idi. Çünki görinen katana üzerine süvâri-i bisyâr vardığını kurbunda olan orman içinde mektûm Moskovlu gördükde beşer onar rüfekālarına mu‘âvenet iderek çoğalup ğavga kızışdı ve katana dahi gûyâ bozulmuş gibi girüye girüye gidüp asker-i İslamı orta tarafa çekdi. Çünki ale’l-ğafle birden bire bilâ-tedârik cenk ve hengâme büyüdüğünden Abaza askeriyle bir tabur, Ali Paşa dahi askeriyle bir tabur olup, Hazînedâr Feyzullah Ağa levend askeriyle çarhaya girüp, meydân-ı mukāteleye at sürüp nice ruhları ferzâne mat iderek küffâr-ı hâksârın cem‘iyyetlerini perîşân ve yalman-ı seyf ü tîze ile izhâr-ı levendâne ve merdâne kıyâmetden nişân gösterüp cevelân ve hırâmânde iken Ali Paşa ğā’ib-i miyân-ı meydân olup hayât ve memâtından eser vü âsâr görülmediğinden katananın top oldığı mahalle at sürüp rikâbdan cüdâ oldığı hengâmda müceddeden at yetişdirüp süvâr **[22a]** ve müşârunileyh Ali Paşa’yı cüst ü cû ider iken katananın cem‘iyyeti miyânında bir câh içinde bulup ihrâc eyledi. Müşârun-ileyh derûn-ı câha düşdükde etbâ‘ından efendi uğruna cân fedâ iden nân u nemek hürmetzedelerinden bir neferi kendüyi kuyu içine atup, katana tarafından tîze havâle olundukça efendisinin üzerine kapandığından her ne kadar tîze darb olundu ise merkūme isâbet idüp, vücûdu pâre pâre pür yara ve cânını cânâna teslîm idinceye kadar efendisini hıfz eylemiş oldığından Ali Paşa sağ kalup, ancak müteveffâ mûmâileyhden güzer iden bir tîze demirini müşârun-ileyhin arkasına isâbet eylediginden mecrûh olup, at üzerinde kıyâma tâkati kalmamışidi. Za‘af-ı hâlini hazînedâra ifâde eyledikde “at üzerinde kavîce tur ve mecrûh oldığı askere duyurma bozgunluk virürsin. Eger ifşâ ider isek başını keser, seni helâk iderim” deyu yemîn billahi’l-aliyyü’l a‘lâ ile üzerine seyf havâle eyledikde re’y ve âmân ile ğayret eylemeğe ta‘ahhüd idüp ve medâr-ı makāmında kıyâm ve kelle getürenlere âferin **[22b]** ve levendâta ğayret virüp beş altı sâ‘at cenk ve mukāteleye nihâyet virüp ahşam takarrüb itmeğle i‘âde içün âheste âheste ric‘at eylediler.

Keyfiyet-i Piyâdegân-ı Perişânî

Bâlâda tahrîr ü beyân olundığı üzre piyâdegân neferâtından cenk ü harbe kudreti olmayup döküldü kapmak niyet-i fâsidesinde olan başıboş vâfir derbeder piyâde askeri süvâri levendâtı ta‘kīb idüp, nehr-i Turla’yı mürûr ve cünûd-ı zafer-nümûdun verâsından cenk meydânına takarrüb eylediği ve küffâr dahi keyfiyet-i perîşâni-i askere vâkıf olup, üzerlerine hücûm eylediği sergerdegânın meşhûdları oldukda piyâde verâsına süvâri tabur idüp, darb-ı asâ ve tîze ile sürerek egerçi i‘âdesine mukayyed olundı.

Ahvâl-i Sihr ü Efsûn-ı Moskovlu

Moskovlu Kumuk ve Kazğan Tatarına mâlik oldukdan sonra sihr ü efsûna revâc virüp her ne vakt asker-i İslâm küffâr üzerine varup mukāteleye mübâşeret ider ise emtâr-ı kesîre nâzil olup, top ve tüfenk atmağa ve at ve bayrak sürmeğe kudret kalmaz idi. Binâen-aleyh bervechi mübîn **[23a]** yevm-i merkūmda dahi avdete karîb yağmur yağup, ra‘d u berk cihâna velvele virmişidi ve nehr-i Turla’dan piyâde mürûr ider iken süvâri ubûrına mecâl kalmamışdı. Bu kıyâmet miyânında süvâri piyâdeyi sürerek nehr kenârına getirüp, geçürmek murâd eyledikde pot ta‘bîr olunur kayık olmadığından süvâri piyâdeyi terkilerine alup birer birer ubûr itdirinceye kadar şeb remîde ve Ali Paşa’yı su kuyusuna kadar sağ sâlim getürüp, kal‘a kapusuna geldikde yıkılup bayıldı.

Hîlebâz-ı Moskovlu Der-Handak

An asl miyân-i cengde hîle-i sipahi Osmanlu tarafında iken küffâr tarafından taklîd ile cenk ideceği meydâna kuyular hafr ve içinden çıkan hâki mahall-i âhara endâhte ve ilkā ile kuyular üzerine dahi kâh u giyâh çeküp belürsüz eylemiş imiş. Bu sebebden Ali Paşa derûn-ı kuyuya düşüp, bervechi beyân halâs oldu. Ancak andan mâ‘adâ adı belürsüz âdemlerden kuyuya düşüp telef olan askerin mikdârı nâ-ma‘lûmdur didiler.

Kā‘ide-i Serhadd ve Ferş-i Çarık

Serhaddât-ı mansûre cebehânelerinde hîn-i muhârebede **[23b]** leylen ve nehâren i‘mâl içün envâ‘-ı edevât-ı harb âmâdedir ve çarık misâli bir tarafı mismârlı temürler vardur ki, leylen düşman gelecek yol üzerine ve mürûr u ubûr idecek mahallerine ferş olunup, at ve âdem ayaklarına batup fenâ virmek içün mahfûz olmağla hîn-i hâcetde i‘mâl olunur.

Humbara-i Mektûme Der-Zemîn

Kırk ve kırk beş çapında humbara içine âhen-pâre ve mismâr-ı mütenevvi‘a vaz‘ ve barut ile i‘mâl idüp, tüfenk çakmağı misüllü çakmak rabt ve fitil-i Mısrîyi yakup, kalye üzerine uydurup ba‘de zemîni hafr ve çıkan toprağı mahall-i âhara nakl eyledikdensonra humbarayı ilkā ve üzerini çöp ile setr ve dahi üzerine çim döşeyüp nâ-ma‘lûm ider ve fitil-i Mısrîye merbût bir ip hâzır eylemiş idi ve resen-i mezbûra çuka ve aba misüllü bir nesne bağlayup çıkup gider. Cânib-i düşmenden karagol ve casus misüllüler mahall-i mezbûre gelüp yolcıdan düşmüş şikârdır zannıyla gördüklerinde birbirinden evvelce kapmak içün üzerine varup, hücûm ve şikâr-ı merkūma el urduklarında **[24a]** zîr ü zemînden kıyâmetden bir alâmet zâhir olup, mecmû‘unu kahr u helâk ve şikâr-ı merkûm yine bâkī kalur bu nev‘i sanayi‘-i ateşbâzı cebehânelerde mevcûddur.

Firârî-i Asâkir-i İslâm

Canikli Ali Paşa’nın başında olan askerinden biri hizmetinden rû-gerdân ve firâr ve girizân olmak lâzım gelse der-akab Tatar çıkarup o makūle firârî hılâl-ı tarîkde veyâhûd vilâyetinde ele girer ise ahz u mahbûsan getürmek ve egerçi vilâyetine varur ise kendü ile akraba ve müte‘allikātının mallarını zabt ve hânelerini ihrâk ve ibretü’l-ğayr kendülerini sezâları üzere i‘dâm eylemek âdet-i müstemerresi oldığına binâ’en bir re’si firâra mecâli yok idi. Andan mâ‘adâ mevcûd olan asâkir zâbıta ve râbıta tahtında olmadığından vilâyetleri arzûsı ile leylen firâr ve toğrı yoldan gidemeyüp mişe-zâr içlerinde pinhân olarak karârı firâra istibdâl eylemeğe mübâşeret eylediler.

Nedret-i Zehâ’ir ve Kıllet-i Fırun

Bundan akdem Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel Sarım İbrahim Paşa vaktinde mübâya‘a ve iddihâr olunan **[24b]** hubûbatdan mâ‘adâ el-yevm anbarlarda yalnız yüz kırk beş kantar dakīk mevcûd olup, bâlâda zikr ü beyân olunan vüzerâ ve binbaşı ve yeniçeri ortalarının mevcûddur deyu virdükleri defter ve aldıkları ta‘yînât ve mânde defterine nazaran kırk beş bin âdem mevcûd göründiğinden ucâleten Eflak ve Boğdan’dan dakīk irsâline himmet buyurulmak recâ vü istid‘âsıyla defterdârı el-Hâc Selîm Ağa’nın ordu-yı hümâyûna tevârüd iden arz-ı hâlinden ve derûn-ı kal‘ada iki aded fırun mevcûd olup, mâ‘adâ varoşda bulunanları tahrîb ve iki fırun bir ağızda yedi yüz çift nân-ı azîz tabh idebilüp kırk beş bin âdeme vefâ itmediğinden be her gün nızâ‘adan hâlî olmamalarıyla hâk-ı fırun hafr olundukda kumlu olduğından münhedim olup bir vechle nân tabhının imkânı olmadığından fıruncı ve divarcı irsâli niyâzında oldığını vârid

olan evrâkına derc eylemiş. Hafiza'llah-i te'âlâ bu evânda muhâsara olmak lâzım gelse derûn-ı kal'ada mevcûd cünûd-ı zafer-nümûda za'af ârız olup, kal'a-i pâdişâhî zarûret ile dest-i küffâra virecekleri emr-i âşikâr **[25a]** olmağla der-akab Eflak ve Boğdan'dan dakīk mübâya'a ve müsâra'atan îsâl içün müte'addid mübâşirler ta'yîn ve irsâl olunup, vüsûlü haberine intizâr olundı.

Askerde Mevcûd Zahîre ile Mande Ta'biri

Ber-vech-i beyân mevcûd olan cünûd-ı muvahhidînin her biri esîr tutup, rabt u zabt eylemek fikriyle miyânelerine resen ü kemend hâzır idüp hemân evvel-emrde küffâr içine girüp matlûb mikdârını kemende bend eylemek zu'munda iken düşman top ve tüfenk ile mukābele ve ayak padırdısı ile râm olmayup, mukātele olındığı hâlde belki urup i'dâm ider ise vilâyetim arzûsundan mahrûm kalırum ve bir takrîb ordudan firâren necât bulur isem hılâl-ı tarîkde me'kûlâtıma lâzımdır deyu barhânelerinde getürdükleri beksimatları ketm ü ihfâ idüp, ziyâde nefer göstererek matlûb ve müstehakk oldığı ta'yînâtın nısfını ahz ve nısf-ı âharının bahâsını taleb iderek ğanâyim-i ziyâde mâlik oldığına kanâ'at itmeyüp, ikide birde ta'yînât ve mânde ğavgası ile zâbitân ve me'mûrânı tasdî' ve tekdîr eylediklerinin haberi arabacı zımmîleri vesâtatıyla düşman tarafına aks eylediği diller takrîrinden alındı.

[25b] İhânet-i Boğdan Voyvodası

Millet-i vâhideden ibâret olan Eflak ve Boğdan re'âyâları hoş-nişîn oldığından diler ise hem-civâr olan Nemçe ve Macara ve Leh ve Moskovlu taraflarına gitmek ve fursat bulur ise su'ûd-ı düşvâr olan kühistân içinde becene ta'bîr olunur kal'a yapup evlâd u i'yâllerini setr ü îvâ itdükden sonra ehl-i İslâma ihânet ideceği ve itdiği târîh-i sâbıkada mesbûk olup, el-hâletü hazihi Bender ve Hotin vesâ'ir serhaddâta vaktiyle lüzûmu mikdâr mâlzeme ve zehâ'ir iddihâr olunmadığından muhtâc olunan dakīki mikdârıyla irsâl içün sâdır olan evâmir-i âlîşânın birbirini müta'âkib isti'câl olundı ise de matlûbdan dûn zehâ'ir virerek ziyâdesini hıfz ve Moskovlu tarafına i'tâ eylediği ahz olunan diller takrîrinden müstebân olmuşdı.

Acîbe-i Hengâme-i Asâkir-i İslâm

İş bu sefer içün cem' ü ihzâr olunan cünûd-ı muvahhidînin ahvâli ber-vech-i bâlâ tafsîl ve icmâl olunup, beyân olundı ise de bu def'a ya'ni ikinci kerede Moskovlu mukaddem ubûr eylediği mahallden yine giçüp, Hüseyin Paşa merhûmun vaktinde pinhân oldığı orman önüne

[26a] çarh-ı feleğin kurup kıyâm eyledi deyu Serasker Ağa Mehmed Paşa ve ma‘iyyetinde olan Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa va Kadī Paşa ve Seyyid Ali Paşa ve muhâfız Ahıshalı Hüseyin Paşa vesâ’ir binbaşılara ve yeniçeri vesâ’ir ocaklu ser-gerdelerine haber virilüp alayımı Kolçak Paşa Bağçesi yukarusından müşâhede olunmağla derûn-ı kal‘adan top ve humbara ihrâc olunmak murâd oldundukda tâ’ife-i askerî i‘ânetden keff-i yed idüp nâ-çâr defterdar yediyle nukūd-ı bisyâr i‘tâsıyla amele tedârik ve ihrâc ve bağçeler başına yevmiye ile metris hafrı mesbûk değil iken nâ-çâr kazdırılup, top ve humbaraları doldurdup fitillerini âmâde ve miyân-ı asâkir-i muvahhidîn derûnuna münâdîler gönderilüp; “Uğur-ı dîn ü Devlet-i Aliyye’de gazâ ve şehâdet ve ahz-ı intikām arzusunda olanlara işte meydân verâda düşman-ı bî-îmân” deyu ihbâr olundukda firâr kaydıyla âmâde olanları barhânelerini der-akab tavarlarına tahmîl ve Anatolı karyesi verâsından Degirman Boğazı’nda boğazı ele virmemek içün fevkından orman içinden Kanlu Köpri’ye toğrı firâra yüz tutduklarını ve Serasker Mehmed Paşa dahi **[26b]** asker kendü kendüye düşmana varsun. Ölür mi, kalur mı, bozar mı, bozılur mı nîce olur ise olsun. Hemân ben çadırda oturup, zevk ü safâ ideyim” da‘iyesiyle i‘mâl-i askere kādir olamayup; asker gitdi mi, cenge başlandı mı yohsa gavur geliyor mı deyu bel bel bakup, bir pârelik işe yaramayacağını ve asker ve kal‘a bir sâ‘ate varmayup, elden gidecegini muhâfız-ı kal‘a Gürcü Hüseyin Paşa’ya haber virdüklerinde nâ-çâr kethudasını muhâfız kâ’immakâmı vaz‘ ve mâlik oldığı kapusı halkı ile kal‘adan hurûc ve cenk olunacak meydâna toğrı azîmet ve firârîleri cebr ü kahrıyla yoldan çevirüp düşman ile cenk eylemek murâd olundukda mukaddime-i ceyş olan müşârun-ileyh yanında bulunanlar ile çarha yollu küffâr taburuna hamle gösterdükde birkaç aded top dânesi savurup çend aded at ve âdem mecrûh oldığı anda girüye avdet ve bir kere dahi hamle itdirmenin imkânı olmadığından piyâdegân ve eyâlet sipâhîleri kal‘adan tarafa ric‘at ve muhâfız-ı seraskerden mâ‘adâsı muhâfazayı terk ve Degirman Boğazı’na gitdiler[245].

Keyfiyet-i Esîr Firârî

Uğur-ı dîn ü devletde ya gazâdır ya şehâdet ikiden hâlî değil lâf u güzâfıyla iddi‘âlarında sebâtı olmayan **[27a]** derd-giyân-ı kâmkâr olmak ümîdiyle firâr ve yola revân ve Degirman Boğazı’na vardıklarında Moskovlu önlerini alup, on binden mütecâvizini ahz u esîr dâ‘yesinde iken kat‘â harekete mecâlleri olmayup râm ve on nefere bir Moskovlu zâbit nasb idüp, nehr-i Turla’yı karşuya mürûr ve getürüp alay ile top altından imrâr itdirdi. Ya‘ni nehr-i mezkûr arîz olmadığından lakırdıları kal‘a derûnundan işidilür idi. El-kıssa esîrleri alup gitdi.

[245] Derkenar: Muhâfız-ı kal‘a olanlar, bilâ-fermân bir hatve kal‘adan taşra çıkmak emr-i muhâldir.

Ahvâl-i Ordu-yı Seraskerî

Eslâfda zabt olunan vekāyi‘e nazaran bir vakitde bu misüllü perîşânlık vukū‘ı tahrîri i‘tibâr olunan târîhde emsâli görülmemişdir. Çünki cenk olmaksızın asker dağılup firâr idenlerden mâ‘adâsı kal‘aya toğrı kaçup, ordu yerinde çadırlar kurılu ve matbahlarda ta‘âmlar tabh olunmuş ve metris kazılmış ve toplar ve humbaralar dolup, fitiller yanmış ve esbân ve tavlalara rabt olunmuş çadırlar birbiri hizâsında zeyn olunmuş ve düşmanden vesâ’ir şeyden zarûret mess itmemişiken asker-i İslâm vehle-i ûlâde terk idüp kal‘aya dâhil olmak içün birbirlerini ayaklar altında pâ-zede iderek kaçdıkları çadırlar altında ve meydânında ateşbâzlıkdan **[27b]** bir hüner icrâ ideceklerdir zann ve hayâliyle bir gün bir gice ordu üzerine gelmeğe cesâret idemeyüp bu esnâda çobanlardan haber alup çadır ve çerkeleri yoklıyarak orduya duhûl ve mevcûdını zabt ve tahrîr ü defter idüp mevcûd olan cebehâne ile top ve humbaraların ağızlarını cânib-i İslâma çevirüp endâhte eylemeğe mübâşeret eyledi. Ammâ bâlâda bast ü beyân olındığı üzre bağçeler tarafından atılan top ve humbara dâneleri isâbet idemeyüp, beyhûde oldığından karşu tarafda otuz kırk seneden beru emek ve zahmet ile peydâ eylediği ormanlık içinden pusuya girüp, top altına duhûl ve nehr-i Turla kenârından top ve humbara atmağa mübâşeret idüp, derûn-ı kal‘ada siper olacak bir mahall olmadığından atılan top dâneleri insân ve hayvânâta isâbet iderek, ecel-i mev‘ûdı resîde olanlardan hayli cân rû-berâh-ı cânân oldı. Ve hayvânât az kaldı.

Topcı ve Humbaracı Olmadığı

Serhaddât-ı mansûre-i şehriyârînin ulûfelü sınuf-ı askerîsi içinde mevcûd olup, ancak çok vakitden beru sefer olmadığından fenlerinde mâhir midir, degil midir bakılmadığından ve yamakânın evlâd u i‘yâlleri bundan evvelce vâkı‘ olan muhâsarada **[28a]** meydânda kalup, setr içün her biri bir tarafa müteşettit ve perîşân oldığından iş bu muhâsarada top ve humbara endâhte idecek üstâd nâ-mevcûd olup, zarûret mess etmeğle yevmî yirmi beş guruş virilmek üzre üstâd tecessüs olunup, Seddü’l-Bahr ve Kal‘a-i Sultanî’de topcılar top atar iken gören çend nefer müste‘id âdemler peydâ olup, yanlarına yardımcı ta‘yîn ve derûn-ı kal‘adan oldığına göre top atılmağa mübâşeret olundu. Ve Lehlü boyarlarından Botoski nâm boyar; “Şâyed İslâm tarafı gālib ve Moskovlu tarafı mağlûb olur ise Leh ve Kamaniçe tarafından bir şikâr kaparım olmadığı hâlde, Osmânlunun âyîn ü âdetini görüp ba‘de vîlâyetimde satarım ve Moskovluya haber virüp, âferin alurum ve müft ü meccânen yem ve yiyecek alup, askerimi doyururum. Her ne dürlü olur ise fâ’ideden hâlî değildir” deyu kal‘aya duhûl iden boyar-ı mersûma su kapusunu

teslîm ve muhâfazasına me'mûr oldığı asker-i İslâmın ma'lûmları oldukda; "Mâ-i hayât içün açık kalan kal'a kapusu, dîn düşmanı kâfire teslîm olunmak revâ mıdır?" deyu güft ü gû çoğaldı ve boyar-ı mersûmun dahi mesmû'ı oldı ve Moskovlu dahı susuzlukdan askeri bî-tâb eylemek kasdıyla yevmî **[28b]** beş on sakā şehîd eylemeğe başladığı boyar-ı mersûmun meşhûdı oldukça ol dahi zarûrî var hünerini icrâ ile kurb ü civârına takarrüb iden Moskovluları kahr ü tedmîre gayret eyledi. Ve iş bu hengâmede bir âdem dahi peydâ olup, humbara ilminde mahâretini ba'de'l-beyân mevcûd olan havânların birini doldurup İstanbul Kapusu üstünden karşu tarafa, Moskovlu metrîsi derûnuna düşürmege niyyet idüp, endâhte eyledi. Gerçi herîfin niyyeti düşmana atmak idi, ammâ bu bâbda niyyet kabul olmayup, mücerred ma'rifete ve ta'lîme ve üstâddan me'zûn olmağa tevakkuf ider mevâddan olmağla, atdığı humbara cebehâne kurbunda Su Kapusu nezdine düşüp, vâfir âdem telef eylediği cenk miyânında oldığından redd bulmayup, güm ü setr olunup, mevcûd cebehâne bulunan hezâr gûne ateşbâzlık edevâtlarını i'mâle âdem olmadığından beyhûd kalup, ücretli topcı ile cenk olundu.

İrsâl-i Peyâm Be-Cânîb-i Ordu-yı Hümâyûn

Çünki kal'a mahsûr olup, rûz [u] şeb â'dâ ile muhârebe olunmakda ve hâlâ yed-i İslâmda oldığı ordu-yı hümâyûnda serdâr-ı ekrem ve ricâl-i Devlet-i Aliyye-i dâ'imü'l-karârın ma'lûmları degil ise ba'd-ı zemân âgâh olup, imdâd ü i'ânet kaydında oluncaya değin zahîre **[29a]** ve askerimiz telef olup, düşman muvâcehesinde zâd u zebûn olmak emr-i mukarrerdir. Andan mâ'adâ imdâd talebiyle bâ-tahrîrât âdem irsâl olundu. Bu gün yarın imdâd gelür halâs oluruz zu'mıyla asker-i İslâma kuvvet-i cedîde gelüp birkaç gün gönül eğlendirirler. Gönderilen âdem bir vefk-i merâm ordu-yı hümâyûna mülhak olup takrîr virir ise elbetde Devlet-i Aliyye kal'asını terk eylemez. İmdâd ü i'ânet ider. Ve eğer hilâl-ı tarîkde kazâ-zede olur ise içimizden bir âdem gayb itmiş oluruz. Her ne dürlü olsa ahsen tedâbîrdir deyu ser-gerdegân miyânelerinde meşveret idüp, pişirüp kotarmışlar ve yamaklar odabaşısına ve libka çeribaşısına haber virüp, câsûslukda mâhir, ehliyetlü âdem taleb idüp, bulup ma'lumü'l mikdâr mebâliğ ile kat'-ı bazâr ve tahrîrâtı zarfa mazrûfan âmâde ve i'tâ ve ahşam sâ'at bir buçukda iken ma'-zâbitân su kapusundan üryânen çıkarup, başına bir kabak giyüp, kendüyi sakālar miyânında düşman görmeden nehre ilkā ve gûyâ su üzerinde bir kabak gideyor edâsında leylen çıkup gitdi ve zâtında ferdâsı haber virilmeye **[29b]** agâh olduklarında kuvvet-i cedîde gelüp bugün yarın imdâdımız gelür. İşte bugün şöyle bugün böyle diyerek, endîşe-i safâ-yı hülyâ ile imrâr eylediler.

Firârî-i Tabîb-i Seraskerî

Çünki Hotin seraskeri ve Rumili vâlîsi olan Ağa Mehmed Paşa bundan akdem bin yüz seksan bir senesinde Bosna vâlisi iken Acı Kavunzâde Danacı Silahdâr Mehmed Paşa ma‘iyyetine ta‘yîn buyurılup, Karatağ bâğīleri üzerine sefer olunup vâkı‘ olan fütûhât ve yüz aklığı esnâsında bend ü kemend olunan üserâdan şerîr ü şerr-pîşe olanlarını tâhûne-i dendân-ı şimşîr ider iken nöbet palyos-ı gazâ bir re’s papas gerdenine resîde olacağı vakitde feryâd-ı amân-ı ubûdiyeti kılâde ile kendünün tabîb-i hâzik olup, fîmâba‘d dâ’ire-i destûrânelerinde hizmet ve sadâkat eylemek isti‘dâsıyla rehâ vü necâtını niyâz itmekden nâşi mûcebince müsâ‘ade buyurılup, hekîmbaşılık hizmetiyle dâ’iresinde hürmetlüce tutılup ol vakitden beru hazır ve seferde mevcûd bulunup, muvakkat mu‘âlece ve tedâbîr-i hekîmâne ile **[30a]** cân-ı bisyârı âheste vü beste cânâna îsâl idüp, dîn-i Mesihiyye'de bellü başlu bir hizmet başarup, meşhûr-ı âfâk olması câygîr-i mefsedet endişe-i zamîri iken, mukaddemâ yüz bu kadar kantar dakīk kaldı. Kırk beş bin âdeme vâfî dakīk irsâlinden gayrı nehr-i Tuna’dan yetmiş sâ‘at cezîre nihâyetinde ve sınur-ı â‘dâ kurbında dîde-i düşmana hâr olup, dâ’imâ müterassıd-ı fursat olan kal‘a içinde ihtiyâten hiç olmaz ise bir senelik dakīk bulunmak derece-i vücûbededir deyu defterdârı el-Hâc Selîm Ağa ve muhâfızı Ahıshalı Hasan Paşa tarafından birbirini müta‘âkib vârid olan tahrîrâtları akabinde irsâl olunan dakīk ekall ü kalîl olup def‘-i zarûret ider iken keyfiyet-i muhâsara zuhûr ve on gün zarfında dakīk temâm olup, anbârlar tahliye olunmağla miyân-ı askerde gulgule-i fetret zuhûrına mukaddema olmak içün ocaklu zâbitânı ve ta‘yînât üzerine me’mûr olanları nezd-i muhâfız ve defterdâra ihzâr-ı fıkdân-ı zehâ’irden bahis ile defterdârın mukaddemâ Boğdan memleketinden mübâya‘a ile vaz‘-ı cebehâne **[30b]** eylediği seng-i değirman dest ile sâ’ir mevcûd cebehâne olanları ihrâc ve dakīk anbârları derûnuna kurdırup Sarım Paşa vaktinden müddehar hıntadan mikdâr-ı vâfî ortalara buğday virilüp, herkes kendüye kifâyet idecek mikdârı ile ta‘ayyüş olunup, “inşâallahu te‘âlâ bugün yarın imdâd-ı askerî ile peksimâd ve dakīk ve şa‘îr gelür ve bu çekilen ızdırâba mükâfât olur” diyerek hâtırları ele alınup tavâ’if-i askeriyeye söz ayağa düşmeden ser-gerdegâna nizâm virilüp, irzâ vü iskât ve yevm-i mezbûrda ber-vech-i beyân imrâr-ı vakt olunup ferdâsı iş bu meşgūliyet miyânında sâbit düşmen, kal‘anın bir tarafından fursat bulup yürüyiş ider ise hâlimiz diger-gûn olur fikriyle tahn ve degirmanı terk ve buğdayı kaynadup, der-ceyb ile bulundukları tabya ve burc [u] bârûda sebât u karâr kaydıyla mukayyed iken anifen tezkîr olunan müşârun-ileyh Serasker Mehmed Paşa hekimbaşısı Karatağlı papas su kapusunda seherî fursat bulup, Moskovlu tabu[r]ına toğrı firâr ve mücerred cünûd-ı muvahhidînin derûn-ı kal‘ada zâd u zahîre ve susuzlukdan muzdaribü’l-ahvâl **[31a]** olduklarını küffâr-ı dûzah-karâra müjde ve ihbâr içün firâr eyledi” deyu verâsından top ve tüfeng-i vâfire endâhte idüp, isâbet ve adem-i isâbeti tuman-ı barutdan

her ne kadar ma‘lûm olmadı ise de yevm-i mezbûrda Moskov top ve humbarayı kal‘a üzerine yağmur gibi yağdırup, var kuvvetini sarf ile her tabyada bulunan mücâhidînden asker-i mevfûre mecrûh ve şehîd olup, bakıyye kalanlarının dil-i vîrâneleri tabîb-i mesfûr firâr ve keyfiyeti ihbâr ile hâl-i pür-melâl ziyâde buldığına dolup, “Serasker Mehmed Paşa mürtedd-i dindir, hekîmini mahsûs Moskovlu’ya gönderdi. Bizim ile kal‘a-i pâdişâhî kâfire virecekdir” deyu cân acısı ile lakırdı yakışdırup, kelâmlarına nihâyet ve karâr virüp, seraskeri i‘dâm kasdıyla cenk ü kıtâlden keff-i yedd ve cem‘iyyet idüp, hücûm idecekleri ser-gerdegânın ma‘lûmları oldukda, *“Baş gitdükde ayak pâyidâr olmaz”* mefhûmunca cân başlarına sıçrayup, yamaklar, odabaşısını yanlarına istishâb ve seraskeri yerinden kaldırup, İstanbul Kapusı altına habs ve defterdârı nezdine ik‘âd ve kapu önine zâbitânsız sedd-i sedîd olup, muhâfaza eylediler. **[31b]** Ve fî-mâ-ba‘d kapu altında kā‘id olup, tabyalarda gayr-i ez-şehîd mecrûh olup, gelenlere bahşîş ve ba‘dehu cânib-i şehriyârîden ulûfe ta‘yîn olunmak içün kā‘ide-i cenk üzre o makūlelerin ism ve ortalarını zabt ve defter idüp, iktizâ iden barut ve nîze ve humbara dest ve mehtâb ve tüfenk ve kılıç misüllü lâzım olan edevât-ı harbiyeyi mevcûd-ı cebehâneden virilmek içün cebecibaşıya hitâben tezkire mütâlebe idenler seni bunda bulsun” deyu müşârun-ileyhe tenbîh eylediler. Çünkü asker indinde nakl olundığı üzre müttehem ve bî-mecâl olduğından nâ-çâr kalup, yanında kalan beş on âdemi ile taht-ı bâb-ı kal‘ada kıyâm ve ârâm ve kemâl-i ızdırâb ile mengene-i zora dûçâr olduğından mecrûhen gelenlerin esâmîlerini zabt ve defterdâr yedinde olan mîrî akçaden yirmi beş guruş bahşîş ve silahı şikest olanların işkeste olan silâhı cebehânede hıfz olunmak üzre beğendiği vechile esliha virilmek husûsuna meşgūl oldı.

Vürûd u Zuhûr-ı Yüzbaşı-i Moskovlu

Kal‘anın su kapusına Leh boyarlarından Botoski boyar muhâfazasına ta‘yîn olınmışdı. Hizmetinde kıyâm **[32a]** ider iken vakt-i seherde Moskovlu tarafından bir re’s piyâde sür‘at ile gelmek üzre oldığını yanında bulunan neferâtı müşâhede eyledikde, ilçi zannıyla karşulayup kurbuna vardukda Moskovludan kaçkun olup, cünûd-ı muvâhhidîne müjde haberi oldığını ba‘de’l-beyân miyân-ı askere ğulğule peydâsından hazerân başında olan şapkasını alup kendü kalpaklarından turuncu renk kalpak giydirüp, birkaç nefer ortaya alup, serasker-i müşârun-ileyh nezdine ihzâr ve takrîrine mübâşeret olundu.

Takrîr-i Mersûm

“Moskov askerinin i‘mâli meşrût olup, şart-nâmesi me’mûrlara virilüp, âgâh oldukdan sonra muğāyir-i hareket vâkı‘ olur ise şürûtunda derc ü beyân olundığı veçhile te’dîb ve icrâ

olunmak merâsim-i kâfiriyelerinden oldığına binâ'en muğāyir-i şürût hareketim vâkı' oldığından kaçup Osmâ[nlı]'ya müjde haberiyle vardığımda beni esîr ider. Hizmet ve sadâkat eylediğim sûretde in'âm u ihsân ider ümîdiyle miyân-ı askerimden çıkup, kurtılup geldim" didi.

Müjde-i Mersûm

Bundan akdem başında kabak, nehren irsâl olunan **[32b]** feryâdcı, ordu-yı hümâyûn Bender sahrâsından kalkup Handepesi sahrâsına toğrı gelür iken resîde olup, başvezîre haberün [virüp] on iki bin dalkılıç tahrîr ve tashih-i bedergâh olup, terfîk ve top ve cebehâne-i vâfire ve süvâri-i mütekâsire ile yola çıkmak üzredir. Bendeniz arabacılık ile ordu-yı hümâyûna varup, gâh u kiyâh füruht ve bî-kusûr keyfiyete vâkıf olup, ordumuza avdet eyledim. Ve iş bu takrîri Moskovlu askeri üzerine me'mûrlara ifâde idüp, âgâh olduklarında Kanlu Köpri'ye varınca yol üzerlerine metris hafri ve top ve asker ta'yîni ile metânet virüp ihtimâm eyledi idi. Ancak her ne kadar tekayyüd eylese de Osmânlu askerinin tevakkuf idecek mahalli olmayup, ayağı tozı ile geldikde Moskovlu'yı bozar kaçırur. Şunda bu âna kadar sebât-kadem idüp sabr ve tahammül itdinüz. Birkaç gün daha ahşamlarda olan paydos topından sonra handak taraflarına ve Uğrı Kapusı ile Tımışvar Kapusı semtlerine dikkatlüce bakup yüriyüş hîlesinden hazer ve mütebassirâne hareket iden ve gicelerde bağçeler ile zikr olunan taraflara zencir ve mukarras ve püskürme âmâde idüp, mühimmât endâhtı ile top atın **[33a]** İnşaallahu te'âlâ bu gün yarın imdâdınız gelür, cümlenüz mesrûr olursunuz. Cenk hâli böyledir, gâh ğālip, ğāh mağlûb olmak ayıb degildir" deyu vâkı' olan takrîrine i'timâd olunmadığından vakt vakt üç def'a tekrâr ve her bir tekrârı birbirine mutâbık olmağla, îkāz eylediği veçhile gicelerde ihtimâm olunup, tâ-be-sabah bir iki bin top ve birkaç bin tüfenk endâhte ve mânend-i ra'd tâbe-âsümâne gümüldüsü peyveste olunup asker-i muvahhidîne ğayret virildi.

Fevt-i Muhâfız Paşa

İcmâl olundığı üzre leyl ü nehâr hengâme-i bisyâr olunur iken su kapusı karşu yakasına Arnabud libâsıyla beş on nefer âdem gelüp, "Ümmet-i Muhammed, bizler dîn karındaşlarından ve fülân ortanın yoldâşlarından olup, Moskovlu'ya esîr iken, şimdi yol bulup geldik. Bizleri halâs içün geçid mahallerini gelüp göstermenizi recâ iderüz" deyu feryâd eylediler. Ammâ dergâh-ı mu'allâ yeniçeri odalarından yüz toksan altı ortanın zâbitân ile yoldaşları miyânında mektup birer nev' mahlasları vardur ki, sefer vukū'unda gice hâlinde bir yoldaş refîkını veyâhûd çadırını bulamayup yolunu şaşırda ol vakitde o makūleler **[33b]** yoldaş çadırı tarafına atmaca ve karakuş, tozkoparan, baltalı her ne ise ism-i mektûm ile îsâl-i sadâ eylemek esrâr-ı

Bektâşiyeden olup, bunlar ise gerçi libâs ve odalar ismini uydurmuşlar, ammâ ism-i mektûmdan ve cevâbından âgâh olmadıklarından bu makūle sû'allerinden ser-rişte virüp, üzerlerine dane-i top ve kurşun havâle ile harb ve def' olundı ise de küffâr, kal'a derûnunda su olmadığını bilüp kat'-ı mâ-i hayât ile hayât-ı mücâhidîne za'af virüp, imkân bulmak hâletlerine teşebbüs ile yevm-i merkūmda vâfir sakaya sâkī-i kevserden şarâb-ı tahûr nûş itdirdi idi. Ve bu hâlet cebehâne kurbında muhâfız Hasan Paşa hazretlerinin meşhûdân ma'lûm-ı ilm-i ğayûrâneleri buyuruldukda yirmi beşer dirhem tüfenk ile kā'id oldığı mahalden kurşun endâhte iderek su kuyusuna musallat olanlarından vâfirini şerâre-i cehîme imdâd gönderdip def' itmişidi. Ve her ne kadar müşârun-ileyhi men' dâ'yesinde oldılar ise, ğayret ve harâretinden metrisden hurûc ve açıkdan tüfenk endâhtına mübâşeret eylediğini düşman dürbîn ile görüp, dâne-i misket ile bir ayağını şikest ve şehîdan irtihâl ve fevt oldığı haber-i dehşet-eseri serasker ve defterdar sem'ine resîde **[34a]** oldukda tabîb-i firârî misüllü derûn-ı kal'ada ağyâr var ise vâkıf olmamak ve ğuzzât-ı muvahhidînin sa'yına fütûr îrâs itmemek içün cebecibaşısını ihzâr ve senin elinden tüfenk boşanup, paşanın ayağına isâbet eylemiş reftârıyla takrîr ve kapu arasında taş oda derûnunda habs yollu tevkīf itdirildi.

Eyyâm-ı Muhâsaranın Mikdârı

Mukaddemâ Kolçak Paşa Bağçesi bâlâsında serasker ordusunı ve tophâne ve cebehâneyi terk ile bî-cenk ü cidâl asâkir-i bî-âr, derûn-ı kal'aya duhûl içün firâr iyledikleri tahrîr ü beyân olunmışidi. Ancak piyâdeleri ve yeniçeri ve sâ'ir ocakluları ihtiyârları kal'a kapusunda durup süvâri olanları hargâhını terk ider ise duhûle ruhsat virüp, hayvanâtını terk itmeyenleri [ve mîrîlü askeri] şaranpo içinde kalmışlar idi. Bu kadar atılan top ve tüfenkden ve şaranpo hâricinde küffâr tarafından atılan top ve tüfenkden bir vechle hem-nâk olmayup bir tüfenk atmağa kādir olamadıklarından başka, başlarını uyhu-yı ğafletden kaldırmağa mecâlleri olmayup, mücerred ğalebe-i cû' ızdırâb virdükde kal'adan me'kûlât talebi iderler idi. Hafazanallahu te'âlâ!

[34b] Ahz-ı Kelle Be-Ma'firet-i Kürekân

Çünki yarar ve bahâdırlık iddi'âsında olanların hâli be-tekrâr takrîrden müstağni olup, bu eyyâmda bir ferd derûn-ı kal'adan meydâna çıkup, dil ve kelle almağa kādir olamamışlar idi. Bir gün, İstanbul Kapusu üstünden cisr üzerine nüzûl itmek âsân olduğından, Anatolı dilâverlerinden iki nefer şâbb u emred mukāvele vü ittihâd idüp, rüfekālarını terk ve miyân-ı bend eyledikleri kuşaklarını kemend idüp, bârû-yı kal'adan aşağı nüzûl ve edevât-ı

harbiyyelerine nizâm virüp, şaranpo kapusundan çıkup, şikârgâha giden arslan misâli yüzleri üzerine egilüp sürinerek Moskovlu metrisleri üzerine varup, mevcûd bulunan soltatlarıyla muhârebeye ikdâm ve üzerine endâhte ve havâle eylediği seyf ü tüfengi işkeste ve kezâlik hasmı olan kâfirin dahi eslihâsı kırılup ve kâfirin serlerini kat‘ ve âlât-ı şikestelerini dahi alup gelür iken sâlifü’z-zikr şaranpo içinde olan eyâlet ve mîrîlü askeri üzerine varup, kelleleri yedinden ahz ve su kapusundan dolaşup **[35a]** derûn-ı kal‘aya duhûl ve huzûr-ı seraskeriye gelüp bahşîş ve çelenk ahz eylediler. Hâl bu ki, ğazâ idenler kimler olduğı müşârun-ileyh ve defterdarın meşhûr u ma‘lûmları olmakdan nâşi ta‘kīb iden asl-ı ğāzî-i emredân dahı zikr olunan edevâtı getürüp, nezd-i müşârun-ileyhe mânde ve cenk idecek silahım kalmadı deyu zâr eylediği ma‘lûm oldukda keyfiyet büleh ve humk ile ğazâsına istiğrâb olunup, yirmi beş ğuruş bahşîş ve başlarına çelenk ve beğendiği esliha virilmek üzre cebecibaşıya tezkere virilüp mesrûrü’l-hâl cenk içün tabyaya irsâl olundu.

Sedd-i Bâb-ı Kal‘a

Cenk ü muhâsara vukū‘unda kal‘a kapuları her ne kadar kavî vü rasîn ise de verâsına an-asl âmâde olan hâk ile divar yapup hâk ilkā iderler ki, bir takrîb kapuya top uydurmak lâzım gelür ise ve kapuyı kırup hedm ider ise sedd olmak içün istihkâm virürler. Serasker, vezîr-i mükerrem Ağa Mehmed Paşa’nın Karatağlı papas hekîmi Moskovlu’ya fıkdân-ı zahîre müjdesiyle firâr idüp, derûn-ı kal‘ada vâkı‘ olan **[35b]** kāl u kīlı def‘ ve perîşânlık virmemek içün İstanbul Kapusı tahtında ik‘âd itdirildiği tahrîr ü beyân olunmışidi. Küffâr, müşarunileyh taht-ı bâbda kā‘id oldığını papas-ı mersûmdan işiddikde nehr-i Turla karşu yakasından ve İzvanca’nın yukarısı Putbaşı ta‘bîr olunur geçid başından top uydurdup, bâb-ı mezkûrı darb eylemeğe mübâşeret ve kapunun bir tarafına rahne virdi.

Teskîn-i Ateş-i Humbara-i Top

Çünki eyyâ[m]-ı muhâsarada iki tarafdan endâhte olunan bî-hadd ü şümâr top-ı r‘ad-ı âşûb sadâsından ğuzzât-ı muvahhidîne veleh vü semelik geldiginden ğayrı ölmek ve kalmak fikrleri hâzırûn ferâmûş olup, gözleri alışdı ve bâb-ı kal‘aya ve zahire anbarları üzerine endâhte humbaraların üzerine kiçeler ısladup hîn-i nüzûlünde üzerine kapayup, ateşini itfâ ve barudını çıkarup yine düşman tarafına endâhte eylemeğe mübâşeret eylediler.

İstihlas-ı Kal‘a ve Vürûd-ı İmdâd

Zikr ü beyân ve her madde takrîr ü ayân olındığı üzre keyfiyet-i muhâsara yirmi yedi güne resîde oldı, ammâ **[36a]** her bir gününde bir nev‘i fetret zuhûr ve herkes cân başından bî-zâr oldığından, kal‘ayı vire ile virmeyüp küffâr-ı tazyik ya‘ni tekarrüb iden hengâm-ı şitâ ile eyyâm-ı muhâsara mevfûr olup, “yürüyüş ve cebrî ile aldığı hâlde ol vakitde viremizi tutmayıp ahz u esîr ve i‘dâm ve hakīr ider” diyerek miyân-ı askerde fetret peydâ oldukca diğer vekāyimizde tafsîl olundığı üzre birer dürlü havâdis-i cedîde tasnîf ve peydâsıyla ıskât olunmışıdı. Ve eyyâm-ı muhâsara yirmi yediye resîde oluncaya değin bu makūle ğulğuleden derûn-ı zâbitâna dağ urılup kebâb olmışdı. Bu miyânede tulû‘-ı fecr ile tabyalar üzerine mürğ-i saksağan konup, dil atmağa başladığını görenler muhâfız-ı müşârun-ileyh ve sâ’ir zâbıtâna müjde idüp, “İş bu eyyâma gelince hengâm-ı muhâsarada kal‘a üzerinden karga şöyle kalsun bir kuş dahı mürûr itmemişidi. İmdâd müjdesidir deyu miyân-ı askerde bir sürûr peydâ oldı. Ve ahşamlarda ve sabahlarda iki tarafdan paydos topları atılup, ârâm olunur iken iş bu eyyâmda paydos vakti evkāt-ı **[36b]** sâ’ireden ziyâde meks olunup, küffârın cümlesine muntazır olunmuşidi. Bu miyânede İstanbul Kapusu tarafından kara kalpaklu bir iki süvâri zâhir olup, kapuya toğrı sür‘at eylediklerinde Moskovlu’nun bu dahi bir nev‘ hîlesidir zannıyla üzerlerine top çevirüp i‘dâmlarına kasd olundığı merkūmların ma‘lûmları oldukda, “Bizler imdâd müjdesiyle gelürüz” deyu feryâdlarında su kapusuna işâret olunup, dâhl-i kal‘a olduklarında mukaddemâ Moskovlu tarafından firâren vârid olan yüzbaşının takrîri üzre ordu-yı hümâyûna nehren gönderilen feryâdcı vardıkda ordu-yı hümâyûndan Moldoğancı Ali Paşa on iki bin dalkılıç ve top ve mükemmel cebehâne ile me’mûr olup, Kanlu Köprü’de Moskovlu ile muhârebeye mübâşeret ve tokuz aded metrisden çıkarup kal‘a üzerinden koparup nehr-i Turla’yı karşuya ubûr itdirdiğini ve el-yevm bağçe başına nasb-ı hıyâm ve ârâm ile metris hafrına ve ordunun takviyyetine ihtimâm üzre olduklarını müjde vü tebşîr ve başlarına çelenk ile hil‘atları ilbâs olunur iken birbirini müta‘âkıb müjde-resân gelüp Hotin kal‘ası **[37a]** cendere-i ızdırâbdan ğayret-i cünûd-ı muvahhidîn ile kurtuldı.

Beyt

Virmez sipihr kimesneye şîrâze-i murâd
Tâ sıkmayınca çendere-i ızdırâbda

Bu haber-i huceste eserden asker-i İslâm şâdân olup, bükâ-yı sürûr ile şükrân oldukdan sonra kal‘a kapuları açılup za‘if olan asker-i bî-mecâl fevç fevç ordu tarafına su gibi akmağa başladı. Ve yevm-i mezbûrda derûn-ı kal‘ada bir ferd kalmayup, yalnız defterdârın âdemleri kalmağla şeb-i resîde oldukda sedd-i bâb-ı kal‘a eylediler.

Tefrika-i vukū-ı miyân-ı askerî

Çünki yirmi gün cenk ve muhârebe görmemiş asker, keyfiyet-i muhâsaradan muzdaribü'l-ahvâl olup, za'af îrâs eyledigine binâ'en derûn-ı kal'adan taşra çıkup, şimdilik necât bulanlar vilâyetleri cânibine birer takrîb ile terk-i sefer eylemenin fikriyle orduya çıkdıklarında, "Bizim seraskerimiz Ağa Mehmed Paşa'dır, Moldoğancı Ali Paşa ne karışur?" diyerek karârı firâra istibdâl eylemeğe mübâşeret idüp, Boğdan memleketi içinden Vidin sevâhili ma'berlerinden ubûr ideriz ümîdiyle fursat buldukça teşettüt ve perîşân oldukları müşârun-ileyh Ali Paşa'ya haber virdiklerinde Canikli Ali Paşa'yı Degirman Boğazı ta'bîr olunan **[37b]** derbendden bir ferdin mürûr u ubûrına cevâz ve ruhsat virilmemesi tenbîh olunup gönderildi. Askerî ta'ifesi bu makūle bî-hayâ ve ğavğada iken cenk ve kıtâle mukayyed olunmayup, ârâm virildi.

Azl-i Emîn Paşa ve Nasb-ı Ali Paşa

"Serdâr-ı ekrem, vezîr-i mükerrem Mehmed Emîn Paşa azl olunup, bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn yeniçeri ağası kā'immakām nasb ve mühr-i hümâyûn Moldoğancı Ali Paşa'ya tevcîh ve ihsân buyuruldu" haberiyle Handepesi'nden Hotin pîşgâhında sâye-endâz olan müşârun-ileyh cânibine müjde-resân birbirini ta'kīb ile yürüyüp sıhhati ma'lûm-ı destûrâneleri buyuruldukda serasker-i müşârun-ileyhin Vidin tarafına me'mûriyyeti emr buyurılup harâret-i askeriyeye sükût virildi.

İnşâ-i Cisr Ber-Nehr-i Turla

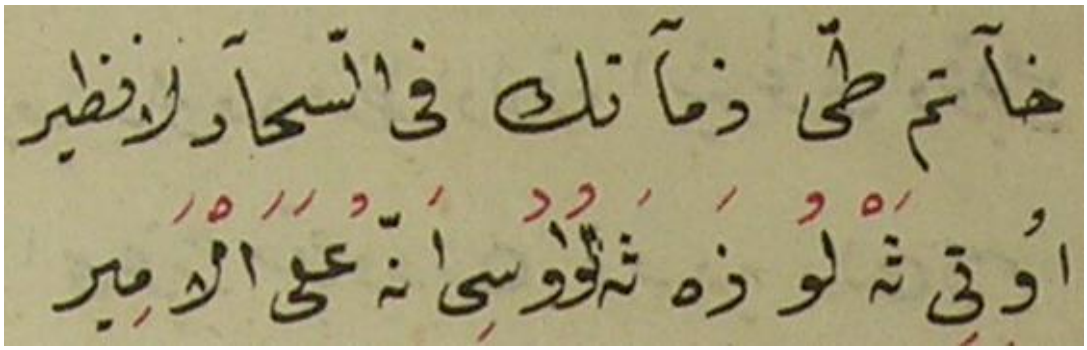
Çünki iki def'adır Moskovlu bir gice içinde hem köpri kurar ve hem askerini geçirüp mel'aneti icrâsıyla yine köprisinden ubûr ider. Devlet-i Aliyye cümle devletlerin kudret ve kuvvetlüsi iken niçün cisr inşâsına kādir olamaz? Hamden-li'llâh-i te'âlâ askeri bî-şümâr mevcûd olup, bir gün evvel köpri kursa karşu giçüp **[38a]** düşman ile cenk olunmak lâzım degil mi? İşte kış geldi, Hotin kal'ası içinde beş âdem tahassun idecek hâne kalmadı. Ne zamân yapılur ve ne zamân asker tertîb ile iskân itdirilür? Ve kal'a içinde zahîre kalmadı ve illâ asker olmasın, zahîre olmadıkça asker durabilür mi?" diyerek serdâr-ı erkeme işitdirerek cisre mecbûr itdiler. Tedâri[k] olunan mühimmât ile tanzîm olunup, karşu cânibe cünûd-ı muvahhidîn ubûr idüp muhârebeye kıyâm ider iken küffâr tarafından sal ve ateş salları nehrin bâlâsından salıvirilüp yağmur zuhûr itmekle cisr-i mezkûr şikest ve nehr-i Turla dahı taşup, at ve âdem mürûr u ubûrı mümkün olmadığı hâlde askerîde bozğunluk zuhûr idüp, herkes cânını halâs içün suya atlayup fedâ ve ordu ve kal'a ile mülk-i vücûdından cüdâ ve selâmet ve uryânan rehâ

bulanları melbûsât ve merkûbât ve esliha bulmak ğā'ilesiyle ordu-yı hümâyûn tarafına azîmete mecbûr olup, kemâl üzre müzâyaka hiss eyledi.

Binâ vü İnşâ-yı Kal'a ve Ta'yîn-i Muhâfız

Ânifen tezkîr olundığı üzre derûn-ı kal'ada setr ve îvâ vü iskân olunacak mahall kalmadığından defterdârı ma'rifetiyle binâ vü inşâ olunmak üzere Eflak ve Boğdan'dan **[38b]** çerehor ve tüccâr ve dîvârcı ve âhenger ve mismâr çelebi fermân olundı. Lâkin hengâm-ı şitâ bir tarafdan yüz gösterüp, Boğdan önünden cârî nehr-i Purut yol virmeyüp ve berf ü bârân göz açdırmayup, bir veçhile çadır ve çerkede ikāmet mümkün olmayup, at ve âdem telef olmağa başladıkda askerden piyâde ve süvâri dağılup gitdükleri serdâr-ı erkemin manzûrı ve ricâl-i Devlet-i Aliyye'nin ma'lûmı iken Abaza Mehmed Paşa'yı muhâfız nasb eylemek murâd eylediklerinde süvârileri rûgerdân ve derûn-ı kal'aya bir ferd girmeyüp kapularını sedd ü bend ve temhîr eyledikden sonra cümlesi çıkup gitdiler ve ordu-yı hümâyûn Handepesi'nde iken geldiklerinde berf ü bârân ziyâde olmağla kışla tarafına avdet olundı.

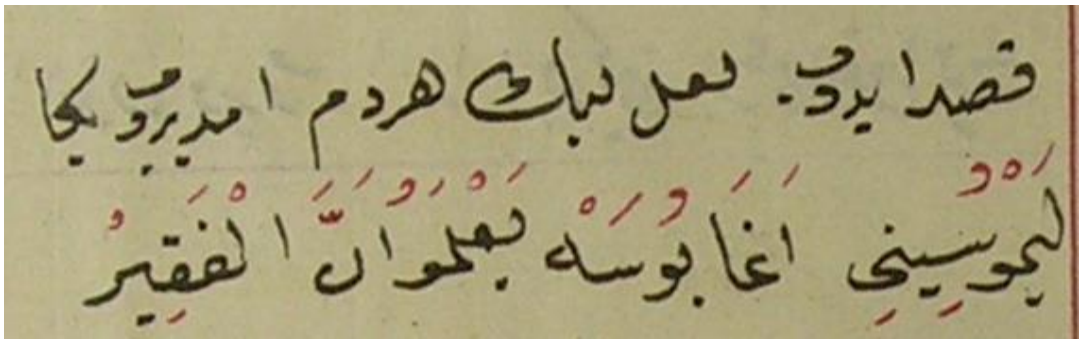
Giridî Dervîş Mustafa'nın oğlu Dervîş Mehmed Efendi'yi bin yüz seksan dört senesi Ak Deniz'de Moskovlu sefâyinin kumandanı Komandari Çalin nâm cenerâl esîr eylediğini pederi Dervîş-i mumâ-ileyhe ihbâr eylediklerinde Moskovlu sefâyini ile mesfûr Barre Adosa limanında iken varup yine Girid cezîresi il erlerinden ve tarîkat-ı Bektaşiyeden İbâdî Efendi'nin iş bu [39a] ğazelini okuyup, oğlu ile ma'an yedi nefer ğurebâları kayd-ı esîrden halâs eylediği ğazel, lisân-ı selâse-i Süryâniyyedir:

Her ne ki istersem yok

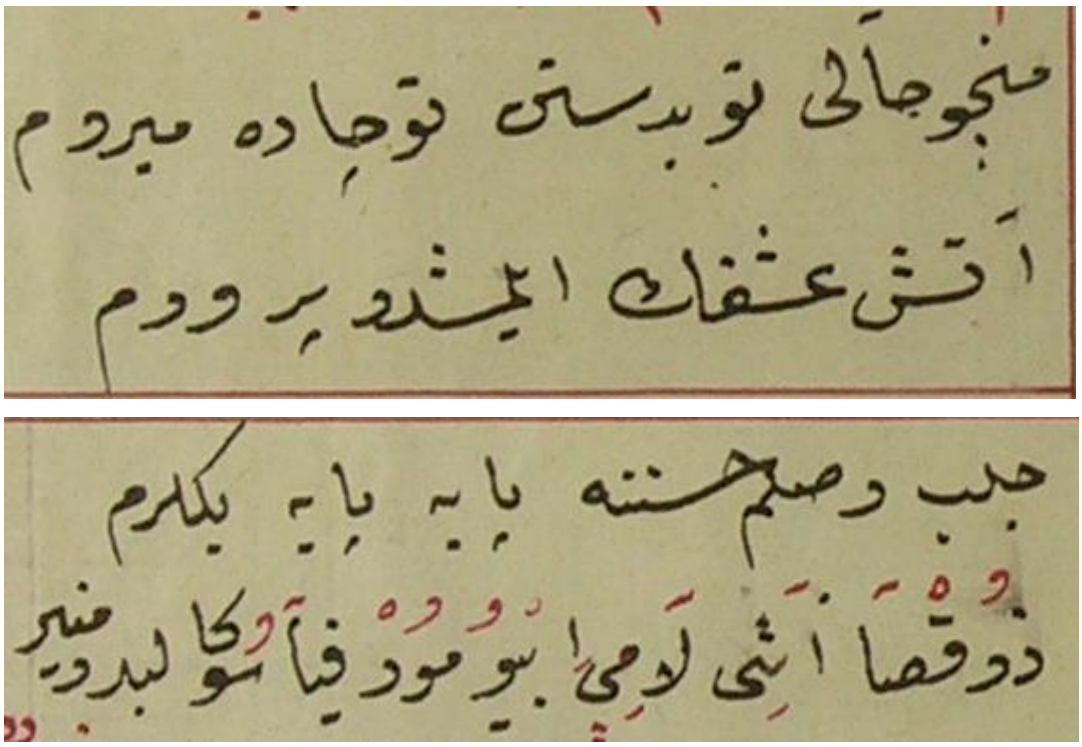
Tahkīk senin emrindedir

ya'ni her ne ki ister isem yok dimek istemem, zîrâ tahkīkan matlûbum senin emrinle mevkūfdur zımnında.

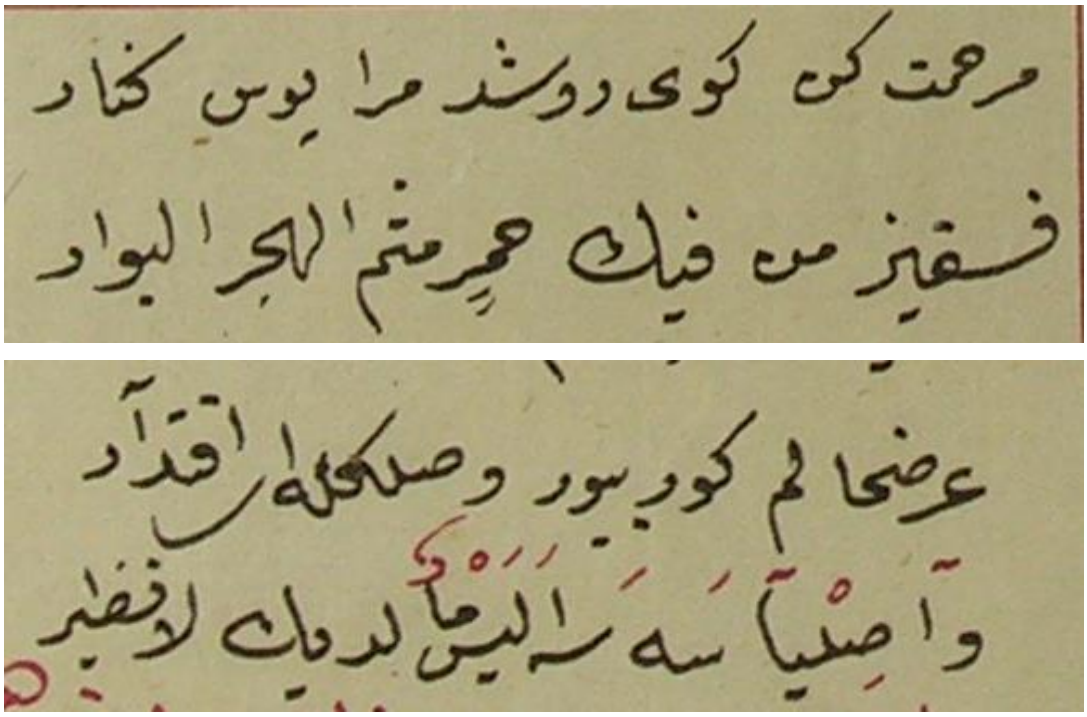
Hem ihsanki ve hem severim seni

Sen bilürsün ene'l-fakîr

Sehân vardır ziyâ ve şu'le

Güzelliğin misâl bedr-i minberdir

Padişahsın ve sahib-i mürüvvetsin
Senin mislin yokdur deyu

Dervîş-i merkūm zikr olundığı üzere Barre Cezîresi **[39b]** önünde vaz‘-ı lenger iden Moskovlu sefînelerinin Komandari-i mesfûrun sefînesine vardukda mersûm abdalı karşulayup selâmına muntazır oldukda iş bu ğazeli okuyup temâmında, “Ey azîz! Maksûdun nedir” diyerek resm-i mihmân nevâzi-i temâm itdükden sonra lede’s-su’al, “Benim oğlumu esîr eylemişsin. Oğlumu ve anın ile yedi nefer esîrin halâsı matlûbumdur” didikde ma‘kūl görüp, i‘tâ ve beş yüz altun virüp isrâ eylediğini oğlu nakl eyledi.

BİBLİYOGRAFYA

1-Kaynak Eserler

AHMED RESMÎ EFENDİ, *Hülâsatü'l-İ'tibâr(1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, haz. Osman Köksal, Ankara 2011.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Asâr ve Hakāikü'l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.

Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāiku'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), haz. Nevzat Sağlam, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı(haz.), c. I, İstanbul 2006

MUSTAFA KESBÎ, *İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002.

(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), haz. Muharrem Saffet Çalışkan, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2000.

İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, nr. 5945.

2-Araştırma ve İncelemeler

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2016.

ARSLANTÜRK, H. Ahmet-BOZKURT, Fatih, "18. Yüzyılın İkinci Yarısına Dair Önemli Bir Osmanlı Tarihi: İbretnümâ-yı Devlet-i Câvîd", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II/3(2016), s. 155-194.

BEYDİLLİ, Kemal, "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızâde", *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003, s. 464-465.

DEMİR, Uğur, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768),* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

İLGÜREL, Mücteba, "Hamza Paşa, Silahdar", *DİA,* XV, İstanbul 1997, s.515-516.

İNALCIK, Halil, "Hacı Giray II", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 475-476.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I,* İstanbul 1961.

MUTLU, Ahmet, "Hacı Giray I", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 474-475.

ÖĞRETEN, Ahmet, "Kesbî Mustafa Efendi", *DİA*, XXV, İstanbul 2002, s. 306-307.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi IV. Cilt, I. Kısım, Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, Ankara 1988.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2011.